

HOLMI

XII. évfolyam 2. szám

2000. február

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Orbán Ottó*: Tudósítás a kés alól • 119
A közös nyelv • 119
- Petri György*: Idvözülő lap • 120
Éldeklek • 120
- Csordás Gábor*: Curriculum • 121
Sanzon • 121
Welcome • 122
- Horváth Elemér*: eső éjjel • 123
amerika • 123
hazaérkezés • 124
távozás a parnasszusról • 124
- Vas István* levelesládájából (*Közléteszi
Monostory Klára*) • 125
- Tandori Dezső*: Szárnyas gyalogszer (Illés Endre
krétarajzairól) • 147
- Szabó T. Anna*: Éjjeli lomb • 157
Undor • 158
Móló • 159
- Mesterházi Mónika*: Tömegvonzás • 159
Kórházi szonett • 160
(Este) • 160
Fordítottja volt • 160
- Szakács Eszter*: Mondatok • 161
Vörös István: Hasonmás a túlvilágon • 162
Uri Asaf: Kóteve • 171
- Petőcz András*: a napsütötte sávban • 172
rákhelnek hívták • 173
- Kőrösi Zoltán*: Nagy-budapesti Szerelmes Regény
(Közhelyek Könyve) • 174

- Határ Győző*: Anorexia nervosa • 189
Peer Krisztián: Augusztus • 190
Steiger Kornél: Heidegger Eukleidész-értelmezése
(Vigyázat! Fikció!) • 192
Szálinger Balázs: Zalai passió (*Részletek*) • 194
Handi Péter: Apa • 199
Ezen az állomáson • 200
Poós Zoltán: Civilszféra • 200
Családlátogatás • 201
Fónagy Iván: A befejezésről (I) • 202

FIGYELŐ

- Szepesi Attila*: Találtam egy könyvet. A Cédruspalota
(Czóbel Minka: A két arany hajsza) • 217
Szilágyi Júlia: Versenymű égő zongorára
(Bodor Ádám: Az érsek látogatása) • 220
Lackfi János: Fékezett habozás (Filip Tamás: Függőhíd) • 226
Ács Pál: „A szabadság tere” (Bojtár Endre:
Bevezetés a baltisztikába) • 231
Kicsi Sándor András: Nyelvészettörténetek (H. Tóth Imre:
A nyelvtudomány története a XX. század
elejéig; Máté Jakab: A 19. századi nyelvtudomány
rövid története; Máté Jakab: A 20. századi
nyelvtudomány történetének főbb elméleti
és irányzatai; Robert Henry Robins:
A nyelvészet rövid története) • 237
Dalos Anna: Gyermek és istenek (Fischer Iván
és a Budapesti Fesztiválzenekar új
Kodály-lemezéről) • 239
- A *Holmi* postájából
Timár György: A Complainte tardive-ről (Válasz
Bartócz Ágnesnek) • 242
- Rába György*: Rákos Sándor (1921–1999) • 245

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Orbán Ottó

TUDÓSÍTÁS A KÉS ALÓL

Ötven év alatt egy betűhegyet írtam össze, főképp verseket,
 legtöbbjük tudósítás a kés alól, a háborúból,
 az ideg-összeroppanásból; tanultam az egerek mesterségét,
 a költészet labirintusában az életemért futottam,
 belevertem a fejem a falba, de nem lettem okosabb...
 Az ösztöneim voltak okosak, nem az eszem.
 A fekete istennők, a Fúriák vijjogva követtek,
 hogy rám húzhasák kényszerzubbonyukat,
 tépőfoguk elől ide-oda cikázva mitoszokat kevertem a Bibliával,
 és mindkettőt a hétköznapjaimmal –
 elegyes életmű a foglalkozásszerű túlélőé,
 örökös rögtönzés, szemmel láthatóak a varratai,
 mint koponyámon a két műtét hege:
 költészetnek földszagú, de legalább minden híre szó szerint igaz.

A KÖZÖS NYELV

A költészet nem ünnepi alkalom arra, hogy eleget tegyünk a korszerű
 elvárásoknak,
 sem arra, hogy állást foglaljunk személyes és személytelen hitvitájában;
 a költészet nem luxus, nem betegség, nem kedélyállapot, nem irodalom.
 A költészet hírszerzés *odaátrol*, ahol sohasem történik semmi új,
 csak hallgatag évmilliók rakódnak a hallgatag évmilliókra,
 a tér idővé változik, az eszme anyaggá,
 míg eszmét, anyagot, űrt, mindent beszív a tömör apály, a fekete lyuk,
 majd jön a robbanás, a világrengető bölcső, s kezdődik minden előlről...
 A költészet nem hal ki a szellemi klímaváltozástól, mint a valóditól a
 dinoszauruszok,
 bár gépét programozva némely agyatlan elme ezt jövendőli.
 A költészet mi magunk vagyunk, a kíváncsiságunk, a koponyánkba férő
 végtelen,
 a föl nem fogható furfangos fölfogása –
 a csillagok között hajózva is fülünkbe makogja ritmusát
 dobszóra táncoló, közös ősnyelvünk, a vers.

Petri György

IDVÖZÜLŐ LAP

Zelkovic úr, rövidesen találkozunk
a zégi *Luxor*ban, és noha jóllehet te voltál
a forradalom gyávája, talán megtiszteli
asztalunkat az engesztelhetetlen Lukács György
és a kedélyes, korpulens nemzeti hős: Imre bácsi.
Elvontunk idelent, elleszünk odafent? odalent? is.
Emlékszem, a Kútvölgyiben láttalak utoljára,
egyágyas különszobában feküdtél, telehamuztad
a paplant, és időnként meghúztad a konyakostüveget,
az orvosok rád hagyták, minek kínoztak volna,
tudták jól: vége a dalnak. Amiképpen
az én esetemben is ez a helyzet.
Maradék időmben folyton utazgatok,
mindig délebbre, menekülök
a közelítő tél elől.

ÉLDEKLEK

Nos, ezt nem hagyom ki,
drága barátaim, hogy még egy kicsit
nyomasszalak benneteket, igyekszem
minél több orvosi részlettel szolgálni,
szerintem így fair a play: én
vidoran haldoklom, *tűn*ettanilag tan-
ulmányozom magam. Jó ez a senkinek
át nem adható tudás. Mindig is értékeltem
a célokon és hasznokon kívül eső
dolgokat, az alpári vicceket. Szeretném,
ha életemet és művemet úgy értékelnétek,
mint egy igazán jól kiötlött bohóctréfát.

Viziváros, '99. XII. 16.

Csordás Gábor

CURRICULUM

tizenhat éves és konok
feltúrt gallérral kiskabátban
órákig áll egy lépcsőházban
mely a tejúttal elforog

efféle ismeretlen lázban
a pattanások csillagok
szeress engem mert meghalok
holott tovább él általában

dobálják izmos tomporok
túrátztatják az angyalok
aztán megint valami házban

savanykás párnák közt motyog
egy virrasztó lámpás lakásban
szeress engem mert meghalok

SANZON

egy 30 éves férfi mondjuk én
még általában elég nagy legény
és az útjában van neki nagyon
a hatalom – e bűzölgő halom

egy 30 éves férfi olálá
épp csak bekotor a bugyi alá
a nőiség egy fekete doboz
mit könnyűszerrel működésbe hoz

egy 30 éves férfi nem remeg
hogy apa nélkül nő föl a gyerek
borotva két ing pár könyv s jónapot
ha megunt a főzelékszagot

egy 30 éves férfi mennyire
nem tudja még hogy várni nincs mire
mert amire egy ilyen férfi vár
az megtörtént és elfeledte már

WELCOME

szörnyű bizony meg aztán komikus
ez a sok féleszű fanatikus

az óbégatás édes szűz segélj
miközben kintről nem jön a segély

a kelet népe a talajgyökér
míg tülekszünk az üveggyöngyökér

bizony bolondság ámde rendszeres
mivelhog tudjuk csak egy rendszer ez

vaksors amit a kocka kivetett
nem ad a létnek biztos keretet

és ha a tankok megindulnak itt
megint nem számít semmi csak a hit

s bár réges-rég mindenki áldozat
sosem egyenlő itt a kárhozat

s megszabja a néma emlékezet
hogy ki kivel mikor nem fog kezét

itt alvókúra kell vad tompa jólét
száz hektó dzsúsz meginni vagy ivólét

itt száz évnek kell átöpögni békén
a puszta múlás három nemzedékén

száz évnek – ha addig szigoruan
otthon tartja a tankjait uram

Horváth Elemér

ESŐ ÉJJEL

hajnali csöndben megered
s megszólalnak a levelek
megtaláltad a helyedet?
csillagtalan a rengeteg

égből a fákra a meleg
trópusi eső csak perog
veled hozzád vagy nélküled?
melyik vízcsepp a felelet?

hol van a csillagrengeteg
amikor bűvös este lett?
s a lehetetlen is lehet?...

és nem lehet és nem lehet

AMERIKA

a világhírű szőke színésznőnek
aki öngyilkos lett fiatalon
elárverezték hátrahagyott holmiját
egy milliomos férfi megvette
több ezer dollárért a fehérneműjét
amikor az összegyűlt újságírók
gratuláltak neki hogy ez milyen remek befektetés
azt mondta „nem ez nem befektetés
én viselni fogom”

kevés ilyen gerinces emberről tudok
amióta az isteni caligulát
kivégezték a pretoriánusok

HAZAÉRKEZÉS

az isten a részletekben lakik
s ezek a részletek egyszerűek
az országom világbirodalom
s ez nyilvánvaló a falumban is
jó karban vannak az utak
akárhová kívánkozom
az egyensúly szabadság s biztonság között
többnyire emberi
azt hiszek amit akarok
szomszédom ugyanúgy
a helyi könyvesboltban kapható
psellus és ibn khaldún
az én verseim is
nincsenek ambícióim
nincsenek hivatalos dolgaim
gondozom kertemet
nálam nagyobb tervek szerint
váltakoznak az évszakok
a jövőndőt nem ismerem

TÁVOZÁS A PARNASSZUSRÓL

megtépdelt nemzedékének
legjobb tehetségei közé tartozott
függetlenül a körülményektől
amit hűvösen úgy hívunk történelem
– háború diktatúra kényszermunka száműzetés –
egész életében írta a verseit
ezt végül is elismerték az illetékesek
már elmúlt 65 amikor felesége megbetegedett
és állandó ápolásra szorult
ekkor félretolt papírt ceruzát
mondván most valóban szükség van rám
és azontúl nem írt csak ápolta
nem valami erkölcsi imperativusból kifolyón
vagy lojalitásból

hanem mert szerette
amikor figyelmeztették a költészetére
csak legyintett mint Rimbaud annak idején
„mélységes meggyőződésem
a költészet nagyon jól meglesz nélkülem
a feleségem nem”

VAS ISTVÁN LEVELESLÁDÁJÁBÓL

Közzéteszi Monostory Klára

Kassák Lajosné Simon Jolán – lányának, Etinek

[Budapest, 1929–1930]

Kedves Eti Lányom.

Vas István telefonált, hogy végre hírt kapott felőled. Mondja, hogy kiestél.

Kétségbeesésed az első pillanatokban teljesen megértem. De meg vagyok győződve róla, hogy ki fogod heverni ezt a kis „rázkódtatást”. Végére az ilyesmi nem tolhat el téged a te pályádon ide vagy oda, pláne, nem téríthet le erről a pályáról! Sokkal erősebbnek és szívósabbnak ismerlek, hogysem egy pillanatilag is kételkedhetnék a te szilárd kitartásodban. Ne felejtse el, hogy mikor megindultál, már számoltál az akadályokkal, gátlásokkal és az emberek komisz közömbösségével. De hiszen így van ez az egész vonalon! Olvasd el végre Jászai Mari könyvét, ott látni fogod, mit verekedett ő, aki európai viszonylatban is a legnagyobbak közé számított, mennyit küzdött és hány-szor visszadobott, és mégsem engedte legyűrni magát, mert az a belső kényszer, a ráhivatottság tartotta ott és vitte tovább azon a pályán, amin, mint kis senki minden-cselédlány megindult. De itt van Csontos, akit kényszerültek az ellenségei is tudomásul venni, és mégis hetekig folyt e télen vita arról, hogy ő kapja-e meg azt a bizonyos színészeti díjat! Otromba sértés volt ez órá nézve, de a művészi pálya úgy látszik minden területen ilyen nehéz, ilyen keserűen fájdalmas. Látod, 7 éve osztanak Baumgarten-díjat, és már mindenféle nimandnak adtak, de a Tatát még egyszer sem érdemesítették a díjra. És ő dolgozik tovább, talán szigorúbb mértékkel magával szemben, mint a megjutalmazottak. Nem vigasztalni akarlak, mert neked erre semmi szükséged. Te tehetséges vagy, és ez a te pályádon csak egy kis incidens szabad hogy legyen.

Véleményem az, és a Tata is azt mondja, hogy maradj ott végig, nézz meg mindent, beszélj, akivel csak lehet, és úgy jöjj haza. Gertrud Krausnak föltétlenül mutasd meg a táncaid, de ha lehet, másoknak is.

Ha hazajössz, próbálj Kadosával komolyan dolgozni, azt hiszem, az lesz a legeredményesebb és megnyugtatóbb.

Csókolunk mindnyájan

szerető mamád

Sok csók Piritől

Kedves *Etti*, körülbelül az a véleményem a dolgokról, mint az Anyádnak. Mit jelent az, hogy nem engednek föllépni? Ha úgy érzed, igazuk van a kritikában, akkor iparkodj a magad *útján és módján* még jobban megerősödni, ha pedig úgy érzed, nincs igazuk – akkor csak az anyagi kiadásokért kár. Hogy mit szólnak majd itthon az ügyhöz? Ezeket butáknak és rosszindulatúaknak tartod, ne érdekeljen hát a véleményük. Nyisd ki jól a szemed, és nézz meg mindent. Talán ebben így megtalálod a saját igazságodat. Szervusz

Tata

Kassák Lajosné Simon Jolán (1885–1938) – szavalóművésznő. – *Nagy Etel* (1907–1939) – táncosnő, Kassák Lajos mostohalánya, Vas István első felesége. – A levelet Simon Jolán Bécsbe írja, ahol leánya *Gertrud Kraus* osztrák táncosnőnél táncot, mozdulatművészetet tanul. – *Tata* – Kassák Lajos. – *Kadosa Pál* (1903–1983) – zeneszerző, zongoraművész, tanár.

Kassák Lajos – Vas Istvánnak

Kedves Vas István

megkaptam a könyveket, nagyon köszönöm. A kisebbet [sic!] már el is olvastam. Örülök neki, hogy ilyen szépen ír Etiről. Valóban nagyszerű ember volt, megérdemli a gazdag és megbecsülő emlékezést. Amit utolsó napjairól, óráiról olvastam, nagyon mélyen érintett, és gondoltam, mi, született szegényemberek végül is vagy öngyilkosok leszünk, vagy börtönbe csuknak bennünket, vagy megtérünk Istenhez, akiben nem hiszünk, de akinek a kegyelmét nagyon igényelnénk.

No mindegy. Hiábavaló lenne még ilyesmik felett is keseregni.

Piroska rajzai friss lendületű érdekes dolgok. Külön is üdvözlöm értük

Jókívánásokkal köszönti

Kassák Lajos

1957. VI. 27.

Az ELVESZETT OTTHONOK-ra utal.

Vas István – Kassák Lajosnak

Budapest, 1962. július 20.

Kedves Uram!

Annyira megdöbbsentett, amit hétfőn mondott, hogy hirtelenében nem is tudtam rá mit válaszolni, és azt hiszem, csak ostobán makogtam. De aztán, amikor hazamentem, megnéztem a szóbanforgó helyeket, és elámultam és elcsüggedtem, hogy azt lehetett kiolvasni belőlük, amit Maga érzett. Én azt hittem, hogy amikor azt írtam: csodálom, hogy Maga az én zsenyéimben meglátta a tehetséget s azt, ami megkülönbözteti őket az akkori hasonló stílusban írt átlagelmeművektől, ezzel nyilvánvalóan a legnagyobb elismeréssel adóztam a Maga kritikusai és szerkesztői szemének – de sőt egy kicsit és közvetve a magam tehetségének is.

Persze lefesthetném pályámat úgy is, hogy az a Maga első felfedezésétől Déryn át (mert azért ő is csak-csak elismert) és Babbitson és Kosztolányin át egészen a – nem is tudom, kit mondjak – mondjuk a Kossuth-díjamig egyetlen diadalmenet volt; és minél szembeszökőbb magasztalnám felfedezőim és méltánylóim kritikusi zsenialitását, annál égbenyúlóbb emlékművet állítanék saját tehetségemnek; viszont mennél töretlenebbül volnék meggyőződve saját lángelmémről, annál több fény háramlana vissza e lángelme méltánylóira – de hát mindez nem felel meg sem az ízlésemnek, sem az igazságnak, amely sohasem ilyen egyszerű.

Kedves Uram, tudom, hogy, mint már említettem, hazai olvasóközönségünk nem nagyon fogékony az iróniára; a Maga művészete és gondolkodásmódja pedig olyan természetű, hogy éppen erényeinél fogva nemigen jut hely benne az iróniának. De hát én kénytelen vagyok élni vele, mert ez egyik legerősebb oldalam, a tetejébe meg ebben a munkámban a továbbiak folyamán majd olyan nemzeti, párt- és magántabukat kell érintenem, hogy csak az irónia segítségével remélhetek egéruat közöttük. De higgye el, és írásom visszhangjából is azt látom, hogy – irónia ide, irónia oda – olyan portrét sikerült Magáról felvázolnom, amely a legméltánylóbbak és – hogy ezúttal én se legyek szerény – a legmaradandóbbak közé tartozik, amit a szép, de nehéz témáról eddig festettek. És, ha egy kicsit megértően olvasta ezt a furcsa műfajú írásomat, lehetetlen észre nem vennie, hogy az én iróniám csak akkor tud kegyetlen lenni, ha saját magamra vonatkozik.

Mindezt csak azért tartom fontosnak megírni, mert hiszen kettőnk kapcsolata nem volt mindvégig zavartalan, és e különbözetek egy része jóformán irodalomtörténeti érvénnyel is, írásban lecsapódott, s azonkívül közvetlenül is érintette lírámat és fejlődésemet, tehát a továbbiakban – de nem a következő folytatásokban – majd nem kerülhetem el, hogy ne érintsem őket. Természetesen ezt is a Maga iránti legnagyobb megértéssel és tisztelettel és magam iránti kíméletlenséggel fogom leírni – sajnos azonban azt hiszem, ezzel kapcsolatban mégsem számíthatok majd a Maga tetszésére. De kár volna, ha az eddigiekben és a közvetlenül következőkben nem venné észre azt a nyilvánvaló hálát és feltétlen elismerést, amellyel a Maga szerepét életemben és költői világképemben érzékeltetni próbáltam.

Klárinak pedig kezét csókolom, és kérem, mondja meg neki, hogy igaza volt, ha „kettős hangokat” hallott ki szövegemből – de hát az én zeném polifon zene – ha szabad egyáltalában a „zene” szót használni ilyen prózai művel kapcsolatban –, s akkor pedig nem a különálló hangokra kell figyelni, hanem a dallamra. Ennek a dallamnak a folyamatosága persze csak az egészből válik nyilvánvalóvá, és igazában nem is volna szabad ilyen művet részletekben megjelentetni. De hát ember legyen az, aki ellenállna a kísértésnek, hogy hajlandók folytatásokban közölni (ameddig hajlandók).

Még valamit: meglepetésemben elfelejtettem említeni, hogy legutóbbi verse az *ÉS*-ben a legjobbakká közé tartozik, azt hiszem, amit talán évtizedek óta írt – a szó minden értelmében és lehetőségében nagy vers. Hadd pótoljam most ezt a mulasztásomat, s örüljek egyúttal, hogy a vers hangulata és őszinte érzésvilága gyakorlatilag túlzottnak bizonyult s ilyen jó egészségből és fiatalos külsővel láthattam viszont legutóbb.

Nagy tisztelettel üdvözlö

igaz híve
Vas István

Kassák Lajos – Vas Istvánnak

Kedves Vas István

bocsássa meg, hogy nem urazom, de régi rossz szokásom, hogy akinek levelet küldök, egész nevén szólítom meg. Ami pedig a levelét illeti, alig tudok valamit is hozzászólni. Mi is történt azon a bizonyos estén? A maga ironizáló írásához én is hozzátettem három ironizáló mondatot. Nem haragból, csupán mivel egy ironizáló társaság közepén álltam, és így alkalom adódott rá. Különben megnéztem első írásait, amiket a *Munkában* közöltem, és egyáltalában ma sem tartom azokat nevetséges zsengeknek. Nem remekművek (ilyesmit annak idején sem mondtam róluk), de képlátásban, szóbőségben, mondatszerkesztésben ironizálás nélkül is megállták helyüket egy nem akadémikus szerkesztvény hasábjain. Szóval nem kell holmi baklövés, mellétalálásom miatt szégyenkezni. S hogy a következő írásaiban is megemlékszik majd rólam ironizálva, tegye meg, joga van hozzá, de engedje majd meg, hogy én is fűzhessek hozzá néhány ironizáló mondatot – esetleg. Csak ennyit tudok levelére válaszolni, különben minden rendben van.

Piroskát, szokás szerint, megcsókolnám, ha most mellettem lenne.

Mindkettőjüket szívélyesen üdvözlöm

Kassák Lajos

1962. VII. 22.

Karinthy Gábor – Vas Istvánné Nagy Etelnek

Kedves Eti!

Ígértem, hogy levelet fog kapni tőlem, mégpedig „levelet a tánchról”. Íme! Már pár nap előtt, mikor érdekes beszélgetésünket lefolytattuk Lesznaiéknál, említettem, hogy szakszerűen egyáltalában nem értek a tánchoz. Összes hozzászólásaim e tárgyhoz csak intuitív jellegűek lehetnek vagy líraiak. Ha érdeklík ilyen hozzászólások is, kérem, hallgasson meg.

Abban már akkor este is megállapodtunk, hogy a tánc megfoghatóan és plasztikusan, mi így mondtuk, *testileg* fejezi ki az elvontat. Témákat táncolunk el, például a Szépséget, Jóságot, Akaratot.

Honnan származott a tánc? Hogyan született meg? Ki tette vajon az első tánclépést? Feltételezem, hogy már az őskorban is volt tánc. Bizonyos, hogy eleinte csak vallási szertartásoknál alkalmazták a táncot. S először vad volt, csupa ugrás, rugdalózás, forgás, s kiáltásokkal is kísérték... Aztán finomult. Ahogy összetettebb érzéseket kezdett kifejezni, ahogy az ember lelkivilága, gondolatköre, indulatvilága fejlődött, ehhez a fejlődéshez idomult a tánc is. S ha az ugrások, szökkenések meg is maradtak, át meg át lettek szöve lágýabb hajlongásokkal, kar- és kézmozdulatokkal.

Különben a kifejelett, mai tánc is vissza-visszatér olykor az őskori tánchoz. Bele-belefon egy-egy „artikulálatlan mozdulatot” (így tudnám a legmegfelelőbben kifejezni) a saját kecsességébe, kész és érett ritmikájába. Sőt, azt hiszem, a legnagyobb, a legtehetségesebb táncmozgások mindig valamennyire emlékeztetnek az őskori táncra.

A táncmozgásokat épülethez hasonlítanám. Emeletei vannak, mint egy palotának... Az épület alapja a témát bevezető mozdulatok; az első emelet, mikor már kezd kialakulni, egyé állani előttünk a mondanivaló; a második emeletnél már világosan

látjuk; s a többi emeletek most már csak alaposabb kifejezést, így mondhatnám: precizírozást jelentenek... Persze tudom, éppen ez a precizírozás a leglényegesebb része a táncnak. S a befejezés: a palota tetején a torony, a tánc point-je: a végső mozdulat, némely táncnál földre borulás, arca esés, vagy ellenkezőleg: a levegőbe való felmagasodás.

Vannak táncok, oly könnyűek és libegőek csaknem, mint a virágok szirmáról lefoszló rostok, melyek a levegőn át szállanak... Ezek *szellemesek, érzelmesek* vagy *mechanikusak*. A szót itt nem rossz értelmében használom. Azt mondom: mechanikus, nem: mechanizált... Olyan tökéletes, olyan egyszerű és könnyű tánc, mint mikor egy gép, egy pompásan megkonstruált szerkezet forog. Bizonyára látott már kényesen olajozott, bonyolult gépeket működésben. Ilyesmire gondolok...

Lehet-e csak lábbal vagy csak kézzel táncolni? Azt hiszem, keleten szoktak néha szertartásoknál, ősi rítusok alkalmával úgy táncolni, hogy csak kezük fejét vagy felső karjukat mozgatják, vagy pedig csak lábukat. Mindenesetre egészen másféle hatást tesz ránk az ilyen tánc, mint az, melynél az egész test igénybe van véve.

Táncal lehetne beszélgetni... Ezt úgy értem, hogy lehetne készíteni akár egy tánc-ábécét, ahol minden betűnek egy-egy táncmozdulat felel meg. (Talán olvasta apám *Utazás Faramidóba* című könyvét, ott zenével beszélnek az emberek.)

Most pedig képzelje el a következőt: (vagy talán volt is ilyen kísérlet már?) valaki kiáll, végigmond egy verset, s közben a vers tárgyának, gondolati s érzelmi tartalmának, ritmikai hátterének pontosan megfelelő zenével és táncsal kísérik. Azt hiszem, teljes összetanulás s egybeillesztés után rendkívül szép és értékes productióban lenne részünk.

A tánc közvetlen szó a lélekhez... Éppen, mert az érzékeken át szól hozzánk, *éppen azért* közvetlen. Aki a szellemen keresztül akar a szellemhez szólni, voltaképpen kerülő úton jut el hozzá. Mert, ahogy a múltkor megállapodtunk, a lelket testtel, a testet lélekkel kell kifejeznünk és megértetnünk. A tánc tehát a legegyszerűsebb utat választja: a lelket kizárólag a testen át fejezi ki.

A tánc álom és ébrenlét között valami.

A tánc az Igazság keresése, mint minden művészet.

A tánc olyan is lehet, mint mikor a bor forr és sutorog...

Lehetne-e vagy volt-e tánc, amelynek tárgya maga a tánc? Úgy értem: A Tánc. Mert például a Versről, ez létezik.

A tánc a lélek füstje.

A költészet és a tánc között sok kapcsolatot érzek... Többször rajtakaptam magam versírás közben, hogy egy-egy sorommal, mondatommal, szavammal mozdulatokat akarok kifejezni... S éppen a leginspiráltabb verseknél éreztem ezt leginkább, sőt ilyen esetekben maga a vízió mindig mozgásokban, ívelésekben, *tánc-szerűen* jelentkezett.

S itt igen érdekes ponthoz érkeztünk. A táncnak ez a mély összefüggése magával az ihlettel, mindenfajta ihlettel, nemcsak a táncihlettel, ad neki egészen különleges helyet a művészetek közt. Mint a zene, a tánc is inspirál, inspirál egyéb alkotásokra: írói, költői, képzőművészeti alkotásokra... Minden művészet inspirál egyéb művészetekre (hiszen végeredményben egy nagy közös gyökérből fakadnak), de leginkább áll ez a zenére és a táncra. Miért van ez? Éppen a zenének s táncnak testies jellege miatt. Ez a két művészet az, amely a többinél erősebben az érzékeken át szól a lélekhez...

S furcsa, paradox íze is innen van e két művészetnek.

Utalok itt azokra a bizonyos és ismert hideg borzongásokra, átrázkódásokra („a hátunkban futkároz valami!” – így szoktuk ezt kifejezni), melyeket a zene s a tánc is sűrűn kiválthat belőlünk! Vers is nagyon gyakran – ennek oka, hogy a vers szoros összefüggést tart a zenével és a tánccal.

Szerintem kétféleképpen lehet eljutni (ez most kissé homályos lesz, kérem nagyon figyelni) a végeredményhez, hogy az ember fölvigye a legmagasabb csúcsra a mondanivalóját a táncban s a kellő időben fejezze be éppen, kétféleképpen lehet kihozni a csattanót. Az egyik mód: lassú megközelítés, lassan téglát téglára rakás, s a végén a hatalmas, égbe szökkenő kupola felrakása. Ez kívülről: csöndes, de feszültséggel teli, mintegy villamos töltésű körözesek, lengések, hajlongások, lassú mozdulatok, melyek egyre gyorsulnak, s a végén szertelen és izzó pörgéssé, gyönyörű, szikrázó ugrásokká s tökéletes, nagy, szabad mozdulatokká válnak, míg aztán nincs és nem lehet tovább, s a tánc befejezést nyert. A másik mód: rögtön az elevejébe vágni, tüzes szökkenésekkel, szilaj és kész, megformázott ivekkel és körökkel kezdeni mindjárt, s még ezt aztán fokozni, fokozni!... egyre fokozni!... s végül mindebből hirtelen váltással egészen újat alkotni, melyet mégis szinte „mérnöki” munkával szigorúan *ezekből a részekből* konstruálunk; meghökkenteni, megdöbenteni, ámulatot és a gyönyör pánikját kelteni!

És a hegyes, bonyodalmas virág, mikor már egészen magasba emelkedett, egyre és sebesen növekvő csodálatos szárán, lassan aláhajtja nagy szirmait, és így marad mozdulatlanul. S így teljesedik be, aminek be kellett teljesednie.

Bocsásson meg, hogy zavartam.

Barátsággal és tisztelettel üdvözlí
Karinthy Gábor

1938. február 1.

Karinthy Gábor (1914–1966) – költő, Karinthy Frigyes fia. – *Lesznai Anna* (1885–1974) – költőnő, író, festőnő.

Veres Péter – Vas Istvánnak

Kedves Vas István!

Egészen apró dolgokkal háborgatlak. Az új Shakespeare-t böngészgetve azt látom, hogy *A velencei kalmárban* a juhok „koslatnak”. Tudtommal csak a kutyák koslatnak (s még forognak is), a juhok „üzekednek”, a tehenek „folyatnak”, a disznók „rühhetnek” és így tovább, ebben a dologban igen gazdag a magyar nyelv. (A pásztorvilágból ered ez a gazdagság.) Persze akadnak más apróságok is, de nem jegyeztem fel, és nem is tartom olyan fontosnak, hogy tovább bolhászkodjak. Azt azonban hadd mondjam még el, hogy különösen a vagány-nyelvnél van sok baj. A Szabó Lőrinc különben nagyon erőteljes, néhol magával ragadó *Troilus és Cressidájában* túl sok a modernkedés. Még „duett-művésznő” is van benne. A második fölvonás I. szín teljességgel képtelen duma. Főleg a Thersites beszéde. Én úgy érzem, ez a modernkedő vagányosság nagyon hamar elavul megint, mert a vagány-nyelv gyorsabban változik, mint a köznyelv és az irodalmi nyelv. Vagyis nem „metro-realista” módon, az éppen használatos zsargonra kellene fordítani a Shakespeare vagányságait és népieskedéseit, hanem Arany János módján egy „*irodalmi vagányságra*”. Lám, ez halhatatlan, akár Aristofánesről, akár Shakespeare-ről legyen szó.

Mindez azonban a ti dolgotok. Én csak egy hirtelen jött ötlettől indítva megírtam neked ezt a lapot.

Baráti üdvözlettel
Veres Péter

Bpest, 1956. III. 27.

Vas István – Veres Péternek

Kedves Péter bátyám!

Azért írok gépen, mert nincs olyan szép kézírásom, mint Neked, és félek, nem tudnád elolvasni.

Köszönöm szépen figyelmeztetésedet a koslató juhok irányában. Röstellem, hogy benne maradt, talán lesz még alkalmam kijavítani.

Ami Shakespeare-t egyébként illeti, én a szerkesztés munkájának csak az elindításában vettem részt, később visszahúzódtam, éppen mert magam is mint fordító érdekelt voltam benne. Így a mások fordításához nemigen volt módom hozzászólni. A vagány-nyelv kérdése azonban elég nehéz kérdés. Nemcsak Shakespeare-nél, hanem minden olyan fordításnál, ahol az eredeti mű elemei közé tartozik. A nehézséget részint az okozza, hogy a mi vagány-nyelvünk idegenebb forrásokból táplálkozik, mint például a franciáé vagy az angolé; részint és ezzel összefüggésben pedig az, hogy nálunk jó írók, költők azelőtt nem használták, így még viszonylagosan sem tettük irodalmivá. Arany János sajnos semmire se példa, ő az egyedüli fordító, aki mindent meg tud oldani, akinek minden sikerül – amit még Vörösmartyról és Petőfiről sem mondhatunk el. (Azonban még az ő Aristophanes-fordításában is akadnak elavult s már csak jegyzettel érthető vagányságok, pedig az Aristophanes városi vagányságait meglehetősen népiesítette.)

Ami mármost Shakespeare-t illeti, ő olyan távol áll mindenféle stílusbeli klasszicizmustól – akár a görög és francia klasszicizmus, akár a népies klasszicizmus értelmében – és egységességtől, olyan hordaléknyelv a komédiákban, illetve a tragédiák komikus jeleneteiben, hogy nemcsak elbír, hanem szinte megkövetel mindenféle nyelvi zagyvaságot. Persze ezt is, mint mindent, a tehetség, azaz a siker és a hatás dönti el. A *IV. Henrikben* – ez az egyetlen Shakespeare-fordításom, amelyben vagány-elemek előfordulnak – éppen a Te kezdeti megjegyzéseid hatására sokat változtattam a Falstaff-jeleneteken, és kíváncsi lennék, most mit szólsz hozzá. Szabó Lőrinc jasszságait csakugyan még én is túlzottnak találom, különösen azért, mert ő komoly részben is alkalmazza őket. De ez rögeszméje, amelyről, úgy látszik, nemigen lehet lebeszélni. S az egésznek ereje és drámaisága megéri ezeket a zavaró mozzanatokot.

Nagy szeretettel üdvözöl régi és igaz híved

Vas István

Budapest, 1956. március 30.

Még egyszer köszönöm figyelmedet, gondodat és fáradságodat, hogy nem csupán magdiban bosszankodtál hanyagságomon.

Vajthó László – Vas Istvánnak

Budapest, 1974. május 23.

Kedves Pistám!

Köszönöm, hogy megint elkápráztattál. Gondolhatod, miért ilyen későn.

Horváth János professzornak volt egy pajzán mozdulata. Ha ismeretlentől vagy átlagtól kapott t.példányt, sürgősen megköszönte, ilyen szavakkal: „...e pillanatban kaptam legújabb (újabb stb.) kötetét, máris olvasom stb. stb.” Így megmenekült a későbbi, netán kellemetlen helyzettől, mert nem szeretett, legalább élőkkel s kivált ismerősökkel szemben szigorúnak lenni. Én is élek ilyen fogással, kivéve, ha a megköszönés illemparancsa csekélyebb bennem az elolvasás vágyánál. Így esett most is. Sőt csudálkozom, hogy aránylag ilyen hamar eszméltem rá *társadalmi* kötelességemre.

Jólesik olvasni, újra meg újra, annyiszor élvezett írásaidat. Tán legjobb példának fogja fel a távoli jövő kritikusa, ha szerény személyem eszébe jut, hogy mennyit tanulhat tanítványától a tanár. Palágyi Lajos lányának, Liviának, aki minden irodalmi eseményt szívesen fogad, azonnal megírtam pár szóban, hogy megjelentél (erre mégiscsak volt pár pillanatom), legkövetkezetesebb, legváltozatlanabb barátságú tanítványom, akinek sok indítást, bátorítást, kitarítást köszönhetek. Igaz viszont, hogy mindezeket én is oltogattam beléd, s most, lám, visszakaptam. Könyved nélkülözhetetlen számomra nemzedékem felmérésében, ezért külön köszönettel tartozom. Ha nem olvaslak, nem nő emlékezésem oldalszámra, napról napra.

Íme, ennyit dadoghatok, de ment, hogy ha nincs is levelemben csillogó bók, „az mi keveset írtam, igazat írtam”.

Ápold egészségedet, hogy minél hosszabb ideig élvezhessenek olvasóid!

Szívből öllelek, öllelek, Pistám
legöregebb híved
Laci bátyád

Vajthó László (1887–1977) – tanár, irodalomtörténész; Vas Istvánt is tanította a Markó utcai Berzsenyi Gimnáziumban.

Vajthó László – Vas Istvánnak

Kecskemét, 1975. február 19.

Kedves jó Pistám!

Amint láthatod, „in flagranti” köszönöm meg legújabb kötetedet, külön hangsúllyal, mert a berzsenyisták közt Te vagy legfolyamatosabb barátom, hálás is vagyok érte.

Aggságomban (88!) nem egyfolytában olvasok már, ehhez nincs elég figyelmem. Annál inkább száguldozom a lapok közt, az élet-ereket, összefüggéseket, világnézeted gyökereit keresve, csak éppen magamat nem, máskülönben igaztalan lennék. Mint egy régi nemzedék ittfelejtettje, vizsgálalak, egy új világ, diadalmas világ poétáját. Új verseidet – fajsúlyra – egy szinten érzem a 45 előtti irottakkal. Jólesik, hogy végleteidet erős humorod tartja biztos egyensúlyban. Máris kijegyeztem velős vallomásaidból („Istenhez közelebb jutva növekszik az alázat, különben elvész minden eredmény...” – „Az akarat sem ér semmit, ha nincsen benne alázat” stb.)

Javában élem lélekzajlásodat, ismételt köszönettel gratulálok új korszakodhoz, s a régi szeretettel öllelek
Laci bátyád

NB. Vajon az *In flagranti* nem csillan meg már a *Nehéz szerelemben* is?

A két említett könyv valószínűleg: AZ ISMERETLEN ISTEN (tanulmányok, 1974), ÖNARCKÉP A HETVENES ÉVEKBŐL (versek, 1975).

Belohorszky Pál – Vas Istvánnak

Kedves Pista Bácsi!

Nagyon szépen köszönöm a levelet, igazán jólesett, és mivel mindennél többre becsülöm, gondosan meg is őrzöm az ilyen szeretetjeladásokat. És itt nem pusztán a dolog tárgyi oldalára gondolok – hiszen arra könnyen azt mondhatja bárki is: „naná, hogy majd mutogathassa!” –, hanem sokkal inkább azokra a büszke mosolyokra, amik elfutják az arcomat, ha a levél eszembe jut...

Etiről tényleg különleges szeretettel írtam – mi tagadás, kicsit belé is szerettem, s máig is azt vallom, hogy egy nő ott kezdődik, hogy legyen táncosnő, és erről nekem valóságos kis filozófiám is kialakult, amiben nagyon nagy szerepe volt a *Nehéz szerelem*-nek. És egy másik motívum is kapcsolódik ehhez. Első feleségemmel, Juhász Katival nászúton voltunk Esztergomban, és a strandon feküdtünk egymás mellett a homokban, én kicsit távol tőle, és ahelyett, hogy fürödtem volna, végtelen nagy gazdatudattal úsztatgattam rajta a tekintetem. Ő meg lehunytt szemmel feküdt. Egyszer csak megvillant a karján a gyönyörű napfényben egy kis különösen finomra munkált, egyáltalán nem hivalkodó karkötő, amelyik, ha akartam, asszonyosnak, ha akartam, inkább kislányosnak tűnt rajta. Mondtam neki, még nem is láttam rajta, vagy akkor nem figyeltem föl rá, látszik, hogy régies kis munka, honnan van neki? Az őt annyira jellemző bensőséges humorral mondta – hát nem Biáról. Majd így tette hozzá, picit elgondolkodva: Ez Vas Pista bácsi feleségéé volt, aki meghalt. És akkor hirtelen eszembe jutott egy öt évvel azelőtti emlékképem – Majdanekben voltam egyetemistacsoporttal a koncentrációs táborban, és a borult időben megfogalmazhatatlan feszültséggel járkáltunk a szörnyű díszletek között, amikor bevitték minket egy barakkba, ahol cipők ezrei (tíz-ezrei?) feküdtek drótháló rács mögött az egykori priccseken. És hirtelen fölfedeztem egy végtelenül kislányos, piros cipőcskét, amelyik egy tizenhároméves-forma kislányé lehetett, s valahogy úgy állt ezekben a nyúlketrecszerűségekben, mintha éppen lépni akarna, mintha már el is indult volna egy találkozáásra – romantikus voltam, mindjárt meg is fogalmaztam, az „első randevúra”. És lehet, sőt biztos, hogy kint már közben is szakadozott picit a felhőfüggöny, de mégis, ahogy ezt végiggondoltam, abban a pillanatban beszüremkedett egy vékonyka fénycsík, s mint valami különös kezek mozgatta színpadri kísérfény, megállapodott a cipőn. A tömegeből azt emelte ki.

És ugyanezt *améltatlanságot* éreztem valamire akkor is, mint most a karkötővel, hogy én itt vagyok, boldog vagyok, nézem a feleségem ékszerét, és valaki meghalt, s ha nem hal meg, talán most én itt sem vagyok, de minek vagyok én itt, ha ez az egész sokkal szomorúbb, mint amennyit ért az iménti öröm...

Szóval Etit akkor én szivembe zártam. És még egy apróság. 1972 áprilisában, májusában, már nem tudom, Kati jelentette nekem, hogy elveszett a karkötő, nem találja

sehol. Fölforgattuk az egész házat – hiába. Júniusban szétköltöztünk, és többé már nem laktunk együtt soha – nem egész egy év múlva törvényesen is elváltunk.

Az Eti-könyvet nagy örömmel várom – és, hogy megkaphatom, azt szeretném még jobban is megérdemelni.

Szeretettel üdvözlöm Pista Bácsit és Piroska Nénit

Pali

Budapest, 1978. II. 8.

Belohorszky Pál (1948–1989) – irodalomtörténész, kritikus. – *Juhász Kati* – tanárnő, Juhász Ferenc lánya, Belohorszky Pál felesége. – *Eti-könyv* – EGY MAGYAR TÁNCOSNŐ – NAGY ÉTEL EMLÉKE (Cserépfalvi, 1940).

Zelk Zoltán – Vas Istvánnak

[1940. X.]

Édes Pistám!

tíznapos utazás után megérkeztem. Címem: Gyergyó-Tölgyes, 203/6 különleges munkásszárad. Erdély gyönyörű, a székelyek tényleg csodálatos emberek, ha már így történt, nem is bánom, hogy itt vagyok. Persze, túl nagy nekem ez a társaság, beérném, ha harmad- vagy ötödmagammal utaznék erre. Ha kedved van hozzá, írj. S üdvözlöld nevemben az arra méltó pestieket. Édesanyádnak, húgodnak add át kézcsókomat.

Szeretettel ölel,

Zoltán

Zelk Zoltán – Vas Istvánnak

[1940.] X. 30.

Édes Pistám!

Nagy örömömmre megkaptam lapodat. Újság semmi, hacsak az nem, hogy két napja bokáig érő hó van. A vidék persze most még szebb. Tegnap ragyogó napsütésben, 1600 méter magasban jártam, alattam átláthatatlan hófelhők. Gyönyörű volt. Ilyenek s ezek az örömeim. Drága Pistám, ha teheted, említsd meg Ortutaynak Irkét, mert, mint tudom, igen nagy drágaság és fahiány van Pesten. A küldött holmikát s feleségem iránti jóindulatodat hálásan köszönöm! Nehezemre esik a hizelgés, de felejtethetlen barát vagy! Déryt, Kornist üdvözlöm! Ments ki Tibor előtt, de kénytelen vagyok ezen a lapon üdvözölni őt is.

Ölel szeretettel,

Zelk

Zelk Zoltán – Vas Istvánnak

[1942. IV. 12.]

Édes Pistám! megyek. Túl határozott lépésekkel.

Ölel, barátod

Zoltán

Radnótit, Waldapfelt, Déryt ölelem. Add át üdvözetem Illyésnek s a hétfői társaságnak. Új címem Irénnél.

Irén – Bátori Irén (1905–1958), író, Zelk Zoltán felesége.

Zelk Zoltán – Vas Istvánnak

[1944.] február 9.

Édes Pistám!

Az elmúlt három hét örömsorozatát a Te jelentkezésed tetőzte be. Őszintén mondom (de ne mondjad meg barátainknak, azoknak, akiket szeretek), Te vagy nekem barátaim közt a legfontosabb, kivel is beszélgetnék, ha Te elfelejtettél volna? Sok, sok, nagyon sok mondanivalóm lesz, édes Pistám! Kíváncsi vagyok, mit jelentett Neked ez a két esztendő? Azt örömmel látom, hogy csodálatos névalírásod, a „Pista” egy kis jóindulattal esetleg Pistának is olvasható... Gratulálok! Ölel sok szeretettel,

Zoltán

A feladó: Zelkovits Zoltán, Mohács 101/34 msz. R.k. elemi.

Zelk Zoltán – Vas Istvánnak

[Budapest, 1966]

Pistám!

Köszönöm leveledet, amely keresztezte az én második, tehát már érvénytelen levelem. Hidd el, igazán együtt érzek Veled, a mi korunkban (bocsásd meg, hogy magamhoz öregítlek) minden testi nyavalya próbahálál – illetve ha csak annyi lenne! Ha isten lennék s ha úgy utálnám is az embereket, mint az Isten, akkor is elrendelném: betegség nincs, csak halál! Az is csak úgy, hogy az ember este lefekszik, s reggel már nem ébred. Hogy ne vádoljanak egyenlősdível, beosztanám: ki 70, ki 80, ki 90 éves korában aludna el végképp.

Sajnos, nem láthatlak el tanáccsal. Hiába vagy nagy költő, a vörösbort, a cseresznyepálinkát, a teát, a szivart többre becsülöd a versnél. Én azért zokogok, mert nem írok verset, Te akkor, ha a fenti javaktól eltiltanak.

Pistám, a Te tanácsodat megfogadom: nem egy hónapig, de egyáltalán nem megyek lóversenyre! Ez nem fogadalom, nem azt mondom, hogy soha, ha 2-3 hónapban egyszer megkívánom, kinézek oda. Moziba se járok gyakrabban. Nem Neked mondom, hanem a többieknek: 57 éves koromig azt se tudtam, mi az a tét, mi az a befutó. Ha vénkoromban mégis ráment három évem, nem a természetem, nem a hajlamaim vittek rá, hanem a szerencse utáni loholás. Tervezem, hogy 4-11-7, *avagy balszerencse és búcsú* címmel megírom e három évet az Ésből.

Képzeld, írtam egy „szindarabot”. Címe: *Négy perce elmúlt a nyár. (Vidám példázatu szomorújáték.)* Alig várom, hogy megmutassam Neked! Én nagyon szeretem, mulatóságosnak tartom. Az *Új Írás*nak küldtem el, csak nehogy belemagyarázzanak olyant, ami nincs benne, nehogy félreértsék öniróniámat, nagyon rosszul esne, ha nem kö-

zölnék. S ma belefogtam egy versbe is, talán megírom, s akkor nemhiába „kezelték” orvosaim.

Egészséget, Pistám, s bort, töményt, kubai szivart! de verset is!

Piroska kezét csókolom,
Téged öllelek,
Zoltán

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

[1947–48?]]

Drága Pistukám,

megint eszembe jutott *A békekötés elé* irt versed, és előszedtem, elolvastam. Most leírom, amit mondani akarok, mert az előszóval csakugyan úgy vagyok, mint a szabadegyetemi előadással vagy *A boa etetéséről* tett megjegyzéseimmel: egyszerre akarom kimondani mindazokat az összefüggéseket – s egyre osztódó és szaporodó asszociációcsoportokat, korrespondenciákat –, amelyeket valamely tárggyal kapcsolatosan magam is egyszerre pillantok meg, minthogy a szellemi érzékelésünk éppoly szerves, bonthatatlan egységben látja a dolgokat, mint az anyagi – és így sikerül is tökéletesen értelmetlennek vagy hülyének tűnnöm.

Mint nagyon helyesen mondtad, ez olyan vers, ami mindenkinek tetszik, ez kell a népnek, ilyen érzelmi, vagyis *szenzációs* költemény. Én nem tudom elítélni a népnek ezt az ősi, naiv és örök esztétikáját, mert magam is nép vagyok, tucatember, átlagolvasó, olyan fokozott mértékben, hogy tizennyolc éves koromban így posztuláltam egyéniségem velejét: én vagyok az egyetlen tucatember. Akkor szögeztem le azt is (Wilde-et imádtam, és axiómákban nyilatkoztam mindenféléről), hogy a romantika nem egy megjelenési formája a művészetnek, hanem alkotórésze. (Ezt is fölntartom, persze ma már ehhez determinálni kellene, mit értettem én „romantika” alatt.) Talán éppen azt, hogy a művészet alapjaiban érzelmi. Ha feltesszük, hogy az érzelem világa, teljes világa nem más, mint koncentrikus világrendszerek sorozata, akkor ez a sor végtelen, míg az értelemé egy véges sor. *A békekötés elé* is tisztán mutatja, hogy az értelem egész világa belefér egy – matematikai nyelven szólva – megfelelően választott (vagyis elég mély rádiuszú, elég tágas) érzelmi világrendbe! Tisztán mutatja, hogy egy hatalmas és ha tetszik teljes értelmi rend mennyire alá van vetve az érzés imperatívuszának, mutatja a teremtő szellem munkájának példáját, azt, hogy akár egy vers, akár egy matematika felismerés belső értelmi berendezését az agy mindig az érzések (ösztönök vagy intuíciónak is nevezheted, ha tetszik) végső irányítása szerint alkotja meg. De hát ne menjünk bele ebbe, ne kezdjünk új vitát arról, hogy a lírának joga van lírainak lenni, mert még nem fejeztük be azt sem, hogy az epikának van-e joga epikainak lenni.

Hát akárhonnán nézzük a dolgot, nagyszerű vers ez, mégpedig olyan szempontból, éppen, hogy benne van érzéseid teljes rugalmas, tiszta, naiv fiatalsága, el nem fáradt ereje; az, amit a fiatal költő még rendszerint nem tud kifejezni, s amit viszont rendszerint nem tud megőrizni, mire ki tudná fejezni. Minden kamaszlelek egy költőé, ezért olyan általánosan elfogadott marhaság az irodalom; aztán meg nincsen olyan kiaszott, bárgyú ötvenéves férfi, akiben ne maradt volna egy szikrája ennek az eleven erőnek, léleknek, humánumnak. De a kitűnő költők között is ritkaság, aki – mégannyi páncél, jótékonyan rétegződő csontkéreg mögött is – teljesen meg tudja őrizni magában azt a szűz Éroszt, a vágynak, életérzésnek, elfogulatlan érzékelésnek és erkölcsi

elsődleges ösztönöknek bonyolult tisztaságát, amelyet a *semmiből* hoztunk magunkkal a *valamibe*, s amely az életnek is, az alkotásnak is a veleje, a költői nagyság igazi mértéke, és szerencsés kifejezésében éppen a legegyszerűbb dolognak tűnik. Dalnak, dalocskának, ahogyan szereted mondani, egyszerű és nagyon közönséges érzések jó, szép, pontos kifejezésének. S ez nincsen semmiféle összefüggésben a kultúrák alkonyával és más hasonlóval; bármilyen kultúrába születünk bele, a szívünket egyformán a végtelenségből hozzuk, s aki elég nagy művész tud lenni, az meg is őrzi szívét a kultúrák ellenében, s művészetét maga hajlítja, teremti, formálja ki a kor kötelező művészi játékszabályai és eventuais lehetőségei és konvenciói ellen is. Te meg tudod csinálni, de nem akarod; én szeretném, mert az értelmem belátta, hogy ez az út, de attól félek, a szívem nem képes már rá, sokkal közelebb van már a nihilhez, ahová tunyán és kényelmesen visszavágyik (mert úgyszólván az a cél, úgyszólván oda jut), s nélküle pedig csak olyan koholmányokat lehet írni, mint ezek az értelmi erővel létrehozott álegyszerű novellák, melyeket gyakorlatképpen szerkesztgetek.

De hát erre nem bízathatlak, nem elhatározás kérdése a jó vers, mint egy nőnek az, hogy szép legyen, a vers nehezebb mesterség. Kedv, lendület kell hozzá, s ez megvan benned, meg is lesz. Elmondtam, hogy mit irigylek tőled, elmondom, hogy mit tennék hozzá a vershez. Csakugyan, csak a legutolsó versszakot hadartad el, kiesve az ütemből, a versből, hogy valahogy befejezd addig, amíg a témánál vagy. Csakhogy már régen elhagytad az egész kis történelmi „tragikomédiát” Európástul, huszadik századostól, háborújával és békéjével együtt, mert aki a „dunavidéki határhúzásokat” unja, aki éveket kér, amelyek záporozzák „a tudatot, hogy miénk a világ” stb. szóval a fiatalságunk szabad és bő mennyiboltját, az érzékelés üdeségét, a kedvet, a szív mentességét a fojtogató mérgektől, a nyomorúságtól, a tapasztalat roncsolásaitól stb., az már régen olyasmit kér a politika hozzáértő szakembereitől, amit azok bajosan adhatnak meg. Mégis, jelentéktelen, pár évtizedre vagy pár évszázadra szóló munkácsiakkal közük lehet ilyesmihez is! Szerény, gyakorlati művük illúzióként, jelképként, ürügyként a lelkek valóságában is jelenthet majd valamit, ahogyan a szegénység-gazdagság, egészség, szabad járás-kelés materiális tényei is természetes összefüggésben vannak életünk szellemi, spirituális, igaz valóságával... Ha megértenek valamit a versből. Ha tisztában vannak vele, hogy békeszerződésünkkel ennél lényegesebb dolgot is küldhetnek nekünk Párisból. Stb. Egyszóval, ahogy fölémelkedtél a versnek (ami nagyra teszi) – ugyanolyan biztonsággal, tempóval vissza is kellene szállnod, ugyanolyan tiszta – és most már magas – lírával. Hogy hogyan, azt csak te tudod megint.

Viszont az, hogy ki tudod emelni sarkaiból a versedet, hogy a kellő pillanatban megtaláld a vers meglévő, ősi-ismerős, egyetlen lehetséges mondatait, a végtelenül egyszerű alaprajzát, amelyet mégiscsak a legkritikábban lelnek meg a legnagyobbak is, az ismerjük el, döntő.

Nagy költő vagy, csak buta. Szervusz.

Cipi

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

[Zürich, 1947]

Kedves Marika, Pista,

Ma érkezett meg Sótér Pisti, s holnap indulnak haza, úgyhogy megragadom az alkalmat, és vele küldöm el ezt a levelet. Már telefonon jelezte, hogy el van intézve a svájci meghívásod és a római is – egyszóval azonnal add be az útlevélkérvényedet. Hubay

Miklóssal együtt elhozták Mme Silberscheint is a Kongresszusra, aki annak a bizonyos Comiténak az elnöke.

Én egy hete hallgatók. A sok francia–angol–német szószátyár között feltűnök tartózkodóan szűkszavú viselkedéssel, mint afféle kissé gőgös, de rokonszenves ember, aki nyilván kétszer is meggondolja, mit mondjon. Okosan nézek a szemükbe, és nem is álmódják, hogy egy büdös szót se értek a beszédjükből.

Zürich is, a tó is, Baret is csodálatos. Cukor, tejszínhab, lágy neonfények, bőség és drágaság. Ettem két banánt (amit nem szerettek), ittam Malagát, és kimostam a harisnyáimat. Megtudtam Ronsard-ról, hogy magyar volt, itt van Heltai, Tábori, rengineg magyar, ittam még Canadian Club Wishkyt (vagy Whisky?). Passuth Lacival alszom egy szobában, ami nagy élmény lehet számára. Annus hinduval, olasszal, svájccal, angollal (faji különbség nélkül) flörtöl – Bécsben kiszálltunk egy félórára, egyetlen helyiség sem volt nyitva 9-kor, végre az állomás kerthelyiségét felfedeztük, ahol aztán műlimonádét ajánlottak. (Más nincs.)

Szervuszatok, kézcsók Marinak, Gyöngyinek (ha látjátok)

Cipi

Genfi címem: Ottlik
c/o Nicolas Hubay
4, Rue Munier-Ronilly

Marika – Kutni Mária, Vas István második felesége. – *Fanny Silberschein* – a *Comité International pour le Placement des Intellectuels Réfugiés* genfi központjának vezetője; ez az intézmény 1946–1947-ben – Hubay Miklós közvetítésével – több magyar író, művész látott vendégül (Ferenczy Béni, Illyés Gyula, Márai Sándor, Gyergyai Albert, Szőnyi István, Pilinszky János, Heltai Jenő, Déry Tibor, Nagy Lajos, Ottlik Géza, Cs. Szabó László stb.). – *Gyöngyi* – Debreczeni Gyöngyi, Ottlik Géza felesége.

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

Genf, 1947. június 11.

Drága Pistukám,

remélem, közben megérkezett haza Sótér, és te már régen csináltatod az útleveledet. Írj néhány sort Hubay Miklós címére, nála lakom, vagyis a nyakán (pillanatnyilag Passuth Lacival együtt). Svájcra nem írok, majd meglátod, hogy milyen. Pénzben szűken állunk. Napi 15 frankot kapunk plusz 100 egy hónapra, s talán az útiköltséget is megadják holnap. Itt szeretnék maradni Genfben július közepéig, irtam Rómába, hogy később kezdhessem meg az ottani félévet. PEN-összejövetel sok szaladgálásból állt, Zürichből alig láttam valamit. Viszont voltunk Baselban egy napig, a Vierwaldstätti-tavon egy délután. Most hülye vagyok a melegtől, majd írok egyszer okosabbat; de se Gyöngyi, se senki nem ír nekem, hogy mi újság. Lajosék hogy vannak?

Ezúttal elsősorban azért írok, hogy olvassd el Hubay darabját, noha francia fordításban kapod majd meg, és ird meg nekem, esetleg kiadná-e Endre barátod a Révai kis könyvei között. Hubay csak abban különbözik tőlem, hogy fiatal és tehetséges. Lusta, rendkívül udvarias, nyájas, látszólag szeretetre méltó fiú, alapjában erőszakos, makacs, szeszélyes disznó. Ezt a darabját szerinte 2, igazában öt évig írta, and nothing else. Túlszűfolt, kanyargós, ökonómiátlan szerkezet, metaforadömping; remek részletekkel, nagy kvalitások. Ez a felületes benyomásom, még el akarom olvasni én is rendszeren.

Genf isteni. Hubay olyan velem, mint én voltam veletek az ostrom alatt; egyszóval most kifogtam magamnak alaposan. Viszont remek kis palota ez a könyvtár, az emeleten kétszobás lakása van a fiúnak, úgyhogy pillanatnyilag nagyon jó helyen vagyok. Megpróbálom azt csinálni, hogy délelőtt fordítok (Annusnak megígértem augusztus közepére), este írok. Drága az élet. Főként a lakás, ami – szerencsére – egyelőre nincsen.

Hát Mari talált-e már Budán? Hozd ki őt is, meg Gyöngyit is Rómába. Van itt egy nagyon kedves és okos költő, Trolliet, majd küldünk neked verset tőle, ahogy kivesszem, jók. Franciatudásom változatlan. Zürichben már kezdték érteni a magyar szót, sajnós eljöttem közben. Szervusz, írj mielőbb! Ölel és Marinak kézcsókját küldi

Cipi

Gyöngyit ne hagyjátok cserben. Menjetez ki hozzá, s írj, mi van vele? Címem a borítékon levő! (+ c/o. Miklós Hubay.)

Endre barátod – Illés Endre (1902–1985), író, a Révai Kiadó, majd a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója. – *Gilbert Trolliet* (1907–1980) – francia nyelvű svájci költő.

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

Genf, 1947. július 6.

Drága Öregem,

hallom, Mari csakugyan elköltözött, no nagy marhák vagytok. Svájci meghívásod, úgy látszik, alaposan eltolódik, a Comité kapott egy ukázt, hogy egyelőre szüneteltesse a dolgokat. Gyöngyinek részletesen megírtam, hova és hogyan hívnak, mennyit adnak naponta (15 frankot, elég kevés) – még mielőtt elutaznék Rómába, megpróbálom világosan kiszedni Mme Silberscheinből (pillanatnyilag Olaszországban van), mi lesz a franciaországi utatokkal. Ugyanis csupa halandzsázó ember – nálamnál is zavarosabb lények – kezei közt folynak ezek az ügyek.

Egyszóval a római utazást csináld, az biztos. Én körülbelül 15-én megyek. Szeretném, ha Gyöngyi is kijöhetne szeptemberben vagy októberben – de persze előbb Kardos Tiborral kell beszélnem, akiről hallom, hogy angyal, kedves, remek ember, csak minden alkalommal igazgatói engedélyt kell kérni tőle, ha telefonálni akar az ember, éjfél után a kapus nem ereszti be a későnjövőket, és néha nem folyik a víz (a te szak tudásod nélkülözhetetlen lesz ott e téren).

Svájc rémes hely, a nők nem fekszenek be az ágyamba – nem tudom, mire várnak? – Hubay különleges pofa, un drôle de type, franciául egy büdös szót sem tudok azóta se, kötetedet Szekula Ágnes íróasztalán láttam a minap, strandra járok (egyfelét adnak ebédre a plage vendéglőjében, tegnapelőtt spenót volt tükörtojással) – szóval se enni, se élni, se napot lopni, lógni, kávéházazni nem tudnak itt, mulatójuk olyan kaposvári zenés kupleráj-szerű, se azt nem mondhatnám róluk, hogy a testi élvezetek helyett a szellem magasrendű izgalmaiba merülnek, nincsenek itt se gazemberek, se nagy emberek, se nagy művek, se nagy szenvedélyek, csak demokrácia.

Útleveledet csináld, mert rémes lenne, ha nem jönnél Rómába. Nem dolgozom, nem dorbézolok, nem csinállok semmit. Írj, ne sajnáld tőlem az idődet, mert aljasság kézzel írni levelet, én is így szoktam, s tudom, hogy tökéletesen rosszhiszemű vagyok,

ha kézírással írok. Marinak mindenesetre add át kézcsókjaimat, ha találkoznátok, máskülönben becsüld meg magad, ne szállj vitába soha senkivel, és tornagyakorlataidat el ne felejtsd reggelenként.

Ölel

Cipi

Kardos Tibor (1908–1973) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, ebben az időben a Római Magyar Intézet igazgatója. – *Szekula Ágnes* (?–1969) – újságíró, erdélyi és budapesti lapok genfi tudósítója.

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

Róma, 47. VII. 31.

Drága Pistukám és Mari!

Gyertek már, mert fene unalmas itt, moziszakember társam sincs, hozzátok Gyöngyit is. Meleg van és nincs pénzem. Csak ülök a ronda szobámban, és próbálom fordítani a Waugh-t. Trolliet verseit megkaptad-e? Kálnoky Lacinak mi a címe? Jó volt-e szét-költözni egy kicsit? Mert nekem Gyöngyi nélkül se jobb. Írjál, Pista, aztán gyertek! Kézcsók, ölelés:

Cipi

A Waugh – Evelyn Waugh *UTOLSÓ LÁTOGATÁS* című regénye Ottlik Géza fordításában jelent meg (Franklin Társulat, 1947).

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

[Róma, 1947]

Drága Öregem,

mi a csuda van veletek, semmit sem tudok rólad, még azt sem, mikor indulsz? Kezdem avval, hogy egy nagy szívességre kérlek: küldök itt anyámnak egy rózsafüzért a levéllel együtt, a borítékban, mert azt kérte – mármost el kellene juttatni hozzá, s attól félek, még mindig kint van az Otba kórházban (valami kis tüdőzavarokkal). Tehát adj helyettem borraivalót a küldöncötöknek, és vigye ki az ember az Otbába, az Új Szent János kórháznál van, mögötte, nem tudom, milyen úton, 44-es, 83-as vagy autóbusz. De ha nincs ott anyám, akkor ne hagyja ott, hanem vagy vigye vissza hozzád a Révaiba, és írj egy lapot anyámnak, Attila körút 12., hogy menjen fel érte, vagy ha Gyöngyössel hamarosan találkozol, add át neki, hogy továbbítsa – vagy ami egyszerűbb, vigye el az ember az Attila körútra. Adj a fiúnak vagy 10 forintot, s Gyöngyi majd megadja neked.

Írtam Zádor Annának neked szóló üzenetet, okulj belőle, aztán gyere már. Hogy vannak Lajosék? Trolliet nagyon kedves pofa, komoly fiú, hallatlanul szíves, jóleső légkörű ember, nagyon szeretnéd. Író, anélkül, hogy bolond lenne, mint a kis Hubay vagy én. Tudod, ő az az író, akinek sikerült is úriembernek maradnia, nem úgy Maughannak vagy Danténak. Képzelheted, hogy hogy barátkoztam vele össze francia nyelven.

Genfben végül is nagyon jó volt, édes, szép kis város, visszavágyom, amióta csak megérkeztem Rómába. Ez, ha jobb ízűek lennének a gyümölcssei és ha nem lenne hal-

szagú, olyan lenne, mint Kecskemét... de nem akarom bántani szegény jó Kecskemétet, szóval csak vicceltem.

Mikor jelenik meg a Maugham? Visszavonok mindent a fordításodról; én állati lassúsággal, napi 6-8 órai munkával öt oldalt tudok csinálni, pocsekul; szóval tisztellek, na.

Különben drágult az élet itt, okvetlenül hozzá sok cigarettát magadnak és pénzt is, mert egyfelől vásárlási ingert kap az ember, másfelől jó lenne elmenni valami tengerparti nyaralóhelyre majd. (Én ugyan Párisba is szeretnék, de egyelőre egy vasam sincs, mindenkit zaklatok levélben pénzéért, de a fülük botját se mozgatják. 4000 líra zsebpénzt kapok havonta, a cigarettára kell 10 000 minimum!) Capriban a szállás-el látás 1500–4500 líra naponta, pici kis fürdőhelyen talán 1000 – ehhez kell még napi 1500–2500 erre-arra – számítsd ki: 1 dollár = 625 líra, 1 gramm 14 karátos arany = 450 líra, 1 svájci frank = 165 líra, ez még a legjobb, ha 265 körüli kurzuson kapod a Nemzeti Banktól. Mégis, meg lehet élni havi 100 dollárból remekül, bárhol Olaszországban. Az akadémiai lakásellátáshoz viszont még kell vagy 30-40 dollár költőpénz. Pláne, miután vásárolni akar az ember. Nekem kellene egy nadrág: jó flanelből 4500 líra, ócskából 1750. Szövetkabát hozzá 13 000 körül. Tiszta gyapjú ruha, szép, remek: 22 000. Csodálatos cipő: 7000, szandál 2500, olcsó cipő 3000. Utazótáska, amit vennem kell: gyönyörű: 8000, szuperbőrönd 12 000, én még szebbet fogok venni 3200-ért, már kinéztem magamnak. Borsalino-kalap 2800 líra. Oxford vagy Webster szótár 1500 líra körül. A könyvek marha olcsók. Egy espresso kávé, akárhová mész, istenit adnak, 15 líra, a fényűző csodabárokban 16 líra, legföljebb 17. (30 fillér körül.) Száraz frascati literje 80 líra, édes 100 líra, chianti 230 líra, marsala 240 líra, tojásos marsala 280 líra, vermut 280 líra; palackozva, Martini vagy Isolabella, extra száraz, fehér vagy cocktail-vermut 450 líra, egy pohárka zárai maraschino (Luxardo!) 40 líra, s még a külföldi italok se drágák. Sajnos a sör csapnivaló, és sehol sincsen csapon, egy hónapi tanulmányút után összesen két helyet találtam, az egyik Dreher-sört ad. Banán megfizethetetlen. Ételt egyáltalán nem ettem még, csak egyszer a magyar vendéglőben egy piritott borjúmájat, az jó volt.

C'est tout. Szeretném, ha Gyöngyi jönne veled, biztatgattam, de hát előbb a pénzügyeknek kell eldőlni. Azonban egy hónapos Róma fenét se ér, legalább 4 hónap szabadságot kérj (!), már csak azért is, mert én veled akarok visszamenni, s szeretném kihúzni itt a telet, ugyanis még sincsen pesti lakásunk, apósom lakását mégse kapjuk meg. Azt szeretném, ha Gyöngyi is itt maradhatna január-februárig, mert Gödöllőről kiköltözik az öreg Mattyasovszky, és egyedül nem maradhat ott a Gyöngy (kis hülye ő még ahhoz). Ha megkapom újra a havi 400-ra emelt segélyeket, és kiadják előre az egész évit dollárban, amire van remény, akkor ő is maradhat velem végig. Téged meg úgyszem engedlek el hamarabb, ha a Révai Kiadó kiugrik a bőréből, akkor se. Kérj egy hónap rendes és három hónap fizetés nélküli szabadságot.

Hát Marival most éppen hogy vagytok? Szét- vagy összeköltözöben? Én mindenképpen csókolgatom a kezét, téged meg átkozlak, hogy nem írsz hosszú és bölcs levelet.

Szervusz! Cipi

(Ja, küldök egy kis teát neked.)

A Maugham – Somerset Maugham AKKOR ÉS MOST című regénye Vas István fordításában jelent meg magyarul (Révai Kiadó, 1947).

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

[1948–49?]

Kedves Öregem,

bánt és egyre idegesít, hogy nyaggattalak, és végképp meguntatom magam veled, mint egy nyűgös csecsemő, aki nemcsak teljesen érthetetlenül fejezi ki baját, de kellemetlenül is. * De látod, valami bajom van veled, és fogalmam sincs, hogy mi – talán az, hogy elszontyolodva tengsz-lengsz csak, mint az öregedő Arany, az Ész-ódád óta már, én meg tőled várnám éppen azt a rózsaszínű derűlátást, amely Soma lényét átlengette, amikor Kovách Elemért ütögette érte, tőled várnám, hogy mihez tartsam magam, s helyett inkább a csüggedéshez adsz erőt, amihez nekem úgysem kell sok, te magad pedig, piszok módon, amúgy sem tudnál soha elcsüggedni, hiszen a római verseid is, Rákóczi-tanulmányod is alapjában csak úgy fortyog a keserű és eleven indulattól. Érts meg, római verseid is szépek, Rákóczid is, amint Arany *Ossziánjára* se lehet azt mondani, hogy bágyadt költemény – de mindketten nagyon jól tudjátok, hogy ugye ott egye meg a fene a nagymamát, és mégis beleringatjátok magatokat a kellemes bánatokba s abba, hogy „nem megy” (ravaszul tetézve ezt avval, hogy azért dolgoztok, nehogy megtámadható legyen bárhonnán is a tétlenségtek – mint az én becsületes semmittevésém – sőt Arany itt-ott remekműveket írt ilyen tétlenül, de azt te se állíthatod, hogy azt kellett írnia, amit így, talán kötelességtudásból, lásd Rákóczi, írt? aki köt.tud.ból belement olyasmibe, ami nem igazi szívügye! s rosszul is csinálta). Mégiscsak avval kéne bibelődni, amit ne egyen meg a fene semmi körülmények között. Van-e ilyesmi? Van – például benned is van; valami kellemes dolog, amivel megejtet az embert, nevezhetjük harmóniának, erkölcsnek, jó íznek, költészetnek vagy egyszerűen a természet csalátkének, amellyel rábírná az emberi fajt, hogy fenntartsa életét, belesűrítve ebbe az ízébe mindent, amit az élet értelmének hihetünk aztán; hát ezért vagy költő, evvel törődj, én meg itt vagyok neked kaledónián népnak, kit fölverj énekeddel. Röviden, a nép optimista irodalmat követel tőled.

De hogy a vonalból egy kicsit kitérjek megint, az „elszigetelt én”-nek vannak további ügyei, vannak izgalmas és érdekes dolgok, és fontosak, amelyekről elfordulsz, és csak „bénán zsbongsz” Ady hülye szavaival, „egy nyomorék fonál hurkán”, ahol a hurka nem rizses májvagdalékkal töltött béldarabot jelent, ami izletesen elkészítve étvágygerjesztő falat lehet, hanem egy sovány kis csomót egy madzagon, amiről *mindig* tudad, hogy fogyasztásra alkalmatlan, s ennél fogva most, hogy ez nyilvánvaló lett, semmi okod nincs abbahagyni a húsevést és borivást, amivel eddig is éltél, madzag ide, madzag oda. Marx nem számolt avval, hogy az emberek nemcsak gazdaságilag vannak kiszolgáltatva és inséges helyzetben, hanem szellemileg is, és ez a nagyobbik baj; és amíg szellemileg fel nem szabadulnak, addig másként sem bírják magukat felszabadítani (ezért tud a nacionalizmus vagy akár a legolcsóbb szellemi maszlag is fölbe kerekedni a szocializmusnak), s ha mégis sikerül, ez a szabadságra még teljesen alkalmatlan ember a legkiszámíthatatlanabb dolgokat fogja művelni vele (esetleg azonnal fölfalatná az ördöggel – ha bírná!) – de te számoltál mindezzel, mert a költő mindent tud a világról, ha nem is mindig az eszével. *

Hülyeség, amit kihúztam, tekintsd semminek – nem ezt akarom mondani.

Ha nincs is senkim, azért füttyölök rád, ahogy te is füttyülsz rám; ez természetes, és mind a ketten nagyon jól tudjuk. Nem akarok abba a hibába esni, amibe Illés Endre esett velem szemben, elfelejtvén, hogy megvan mindenkinek a maga független léte-

zése, és nagyon nevetséges önáltatónak kell lenni ahhoz, hogy az ember bármit is várjon valaki mástól. Ilyen emberrel nem is barátkoztam volna össze soha; mert ez több mint tájékozatlanság, és semmi köze naivitáshoz és idealizmushoz: egyszerűen az elkenyezett önzés erőszakos látni nem akarása; igazi romantikát ilyen együgyű és majdnem rosszhiszemű álromantikára alapozni sem lehet. Barátságot se alapoztam soha ilyen érzésekre. Dani nevű barátommal soha egymás dolgába bele nem szóltunk, és egyikünk se várná soha a másiktól, hogy bármiféle áldozatot hozzon érte. De látod, éppen ez a Danim írta most, hogy megkapta a két könyvet, amit küldtem neki. A te verseidet meg a Waugh-t. Én mindig nagyon lassan tudatosítom magamban a dolgokat, mozdulataimat, mindig utólag, s még úgy se nagyon. Kétségtelen azonban, hogy valami módon úgy éreztem, erről a kettőről kell tudnia Daninak, hogy tudjon rólam mindent és tudjon Európáról, a korról is mindent, ami közben történt s ami számít. Tehát mégis várok tőled valamit, ami ugyan nem baráti szívesség, hanem olyan kötelességed a *nép* iránt (?) mint egy folyónak például, hogy folyjon tovább. Hatással vagy a világra, megejtet az embereket (legutóbb a nagyon rokonszenves Czibort), az izlésnek és az erkölcsnek óriási hatáskvantumja szorult beléd, tartsd magad önmagadhoz, folytasd egyéniségedet. Szervusz, nem kezdek új oldalt

Cipi

[Folytatás oldalt a lapszélén:]

Nézd csak, mind a ketten hiszünk valamiben – az érzéseinkkel, a gusztusunkkal, erkölcsi szimatunkkal, mint Waugh is, meg a többiek, akik még vannak –, s ez nem a marxizmus, nem a katolicizmus, s nem hinném, hogy a kapitalista világrend lenne – mégse semmi, hanem nagy dolog. Ezt építsd.

Soma – Örley István, író (1913–1945), Ottlik Géza és Vas István barátja. – Az itt két * között szereplő szövegrészt húzta át ceruzával Ottlik. – *Czibor* – Czibor János (1922–1961), kritikus, lektor.

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

Gödöllő, 1950. január 31.

Kedves Pistám,

nagy megdöbbenéssel kaptam meg értesítéset, hogy a Révai átvette a Dickens-fordításomat. Közben éppen ugyanakkor adattam postára (a Franklin címére) újabb 100 oldal kéziratot. Fogalmam sincs, hogy most mi a helyzet – hogy az ilyesmi hogyan volt lehetséges, anélkül, hogy engem még csak értesített is volna a Franklin, akit végül is a szerződése kötelez velem szemben –, ámbár lehetséges, hogy tévedek, mint ahogy már nagyon sokszor kellett tapasztalnom életemben, hogy „irreális” és téves elképzeléseim voltak az egyén jogairól a kapitalista vállalattal és az államhatalommal szemben. Úgy értem, hogy lehetséges (és attól félek), hogy szerződésesül, Dickensesül kidobtak volna valami átalakulás kapcsán innen is, onnan is, és neked kellett közbelépned a védelmemre. Amit nagyon szívesen és hálásan vennék – más körülmények között. Így azonban még annak sincs értelme, hogy kisebb kellemetlenségeket vegyél a nyakadba miattam (van elég bajod enélkül is). „Így” alatt még csak nem is Endrét értem, akire én nem haragszom (ha nehéz is elfelejteni, hogy utál és lenéz, és öt év múlva sem bánta meg súlyos igazságtalanságát irántam, és nem bocsátotta meg nekem azt, ami-

ben nyilván igaza volt, hogy felelőtlenebb és fellengzősebb és talán megbízhatatlanabb vagyok nála) – hanem azt értem, hogy így úgysem tudunk tovább megélni, tekintve, hogy sem innen, sem onnan nem fogok több fordítást kapni, sem kérni – más jövedelem pedig nincsen. Szóval, ha simán átveszi a Dickenst a Révai, és ki is fizeti, akkor jó – az még egy jó félévi megélhetést jelent (még kb. 10 ezer forinttal tartozik) –, de „don't bother about” it's all the same, as times go – és én sem óhajtom újabb kiadói rosszizúségekkel nyomasztani magamat. Nagyon lesújtott persze a dolog, mert itthon karácsony óta teljesen berendezkedtem a munkára, belelelkesítettem magam, hogy gépiesen csináljam napi 8 órán át, mert sajnos keserves és nehéz munka a számomra, s mostanáig szépen be is tudtam tartani az előirányzott tervemet (csak a szemem bírja rosszul), s március 15-re kész is leszek vele – mert most, mialatt írom neked ezt a levelet, közben eldöntöttem, hogy fűtyülök az egészre, csinálom tovább rendületlenül, akár kiadják, akár nem, akár kifizetik, akár nem, mert jót tesz nekem ez a baromi életmód (jóformán olvasni sem érek rá, mert éjszaka meg a regényemet írom – és azt is csinálom tovább, egye meg a fene –, elkezdtem megint előlről, újraírom az egészet – hiszen arról már úgyis eldöntöttem nagyjából, hogy nem adom ki, mégis egyre vacakolok vele, talán csak lesz belőle valami egyszer; amit eddig olvastál belőle, az csakugyan nem több, mint anyag- és kellék-összeszedettség...).

Piroskának persze esze ágában sem volt kijönni! Mi van az operációjával?

Ölel Cipi

Dickens-fordításom – az ÖRÖKÖSÖK (1950). – A regényemet írom – az ISKOLA A HATÁRON-I.

Vas István – Ottlik Gézának

Drága egyetlen Cipikém!

Borzasztó körülmények közül írok Neked. Tudniillik kiderült, hogy az O' Neill-darabot január 2-ig kell megcsinálni, mert akkor már próbálják. Mégis elvállaltam, nem annyira a pénz miatt – mert én is azt hiszem, hogy valószínűleg nem lesz sikere –, hanem mert gyönyörű darab, a legnagyobb, amit évek óta megismertem, és még Shaw-ból is csak a *Johanna* múlja felül – nagyon költői is, sok verssel. Szóval, nem akartam kiengedni. Viszont négy felvonás, tíz iv, és tudod, milyen nehézséget okoz nekem már maga a szöveg megértése is. Piri, képzelheted, szokott zsenialitásával hozzájárul, de most a tetejébe meg is betegedett, fekszik. Ezért csak most tudtam elolvasni a kéziratodat. Mármost:

1. Hogy leszámítva egy (-két?) öreget, akinek jelentőségét fel se tudja az ember igazán mérni, mert jóformán már gyerekkorában kezdte olvasni őket, legjobb prózaíróknak tartalak, ez régi dolog, különben is az úgynevezett objektív igazságok közé számít, tehát nem nagyon fontos.

2. Hogy az egész újabb kori „fiction”-irodalomban a legegészségesebbek és legérdekesebbek közé tartozol, ez már valamivel fontosabb és szomorúbb (mert nehezebben érvényesülhető) igazság.

3. Hogy engem élő prózáírók közül senki sem tud úgy érdekelni, izgalomba hozni és meg is nyugtatni, mint Te – ez az, amit voltaképpen közölni akartam, és örülök, hogy mert távol vagy, félbeszakítatlanul meg is tehetem. Minden írásod valahogy olyasféleképpen hat rám, ahogy Vivaldi bármely zenéje, az is, amit először hallok tőle,

már az első taktusokban a zsigereimre hatva, a gyors tételeiben is fájdalmasan és a nagy adagióiban is jólesően. (Tudom, ez a hasonlat Neked nem sokat jelent. Botránnyosan barbár a regényed elején a két Bachra való utalás – de ne javítsd ki, maradjon benne éppolyan megható hülyeségi bizonyítványul, amelyeneket egy Balzac, egy Móricz, egy Nagy Lajos szokott magáról kiállítani. De azt is tudod, hogy magamra nézve ezzel a legtöbbet mondtam.)

Ez a hatásod teljes mértékben érvényesül ebben a regényedben is, amely pedig bizonyos fokig a legrealistább írásod, mindenestre a leggörcsösebb – ezt nem a művészetére, hanem az érzelvillágára vonatkoztatva. Szóval nagy regény, nagyon fontos, alapvető regény már eddig is. Persze nem emlékszem már jól a régi Fassungra, de úgy érzem, az átalakítások – a nagyszerű, új kereten túl is – kiválóak, valóban óriásit emelnek rajta, különösen az időbeli indázása, szemben a réginek – ha jól emlékszem – egyvonalúságával.

Cipikém, azt mondtad, szigorúan olvassam, mondjam meg, mit javíts rajta. Semmit sem találtam. Nem mondom, hogy minden mondatod tökéletes. Nagyon méltányolom azt a törekvéseidet, hogy nem akarsz „szépen” kosztolányis vagy pláne újabb, bonyolultabb és költőibb módon mutatós magyar prózát írni. Sokszor éppen a hanyagságaid a legremekebbek benne. Néha azonban valóban csak hanyagságok, különösen ott, ahol nem a köznapi slamposság felé, hanem a papírizúbban szokványos fordulatok felé vagy hanyag. Ezeket sem írtam azonban ki, részint, mert nagyon fáradt voltam hozzá, részint, mert ezeket Te is meg fogod látni javítás vagy korrektúra közben, részint, mert végső soron talán ezek is hozzátartoznak a regényhez. – Egy hiányérzetemet azonban muszáj megemlítenem, bár talán a második felében ezt is kielégítet. Tudniillik az olvasóban egyre követelőbbé válik a kérdés a regény olvasása közben: miért kell ezeknek a gyerekeknek itt lenni? Miért adják őket a szüleik katonaiskolába? Mi az alapja ennek az egésznek? Képzeld el, hogy egy munkatábori regényt olvasnál, amelyben még utalás sincs arra, hogy a munkatáborok miért jöttek létre, miért vannak itt ezek az emberek stb. Pedig ezek közismertebb történeti tények, mint a Ludovika és a katonaiskolák társadalmi és egyéb háttere. Én hallottam erről egyet-mást Tőled meg Örleytől, mégis a regényen belül nekem is megvan ez a tudásigényem. Hát még annak a fiatalabb generációnak, amelyik erről semmit sem tud! Kérlek, gondolkodj ezen!

De a lényeg az, hogy gyönyörű!

Boldog Karácsonyt és Újévet Nektek is meg az egész kompániának!

Téged a legforróbb szeretettel ölel

Pista

Budapest, 1957. december 22.

Piri még nálam is jobban hatása alatt van a regényednek – külön levélre készül.

Az említett *O'Neill-darab* valószínűleg az *UTAZÁS AZ ÉJSZAKÁBA*.

Ottlik Géza – Vas Istvánnak

1969. július 14.

Édes Pistám:

Hiszen mondtam neked szerdán, hogy emlékszem a Naplódra, részleteiben, talán egészében is ismerem. Azért kérdeztem tőled, hogy itt kezdődik-e, decemberben, mert még előbbi mozzanatokra emlékeztem, talán tévesen – például arról a napról, amikor kimentél a városba, prózában is írtál, nemcsak versben, úgy rémlik. Azt is mondtam szerdán, hogy húsz évvel ezelőtt is bántott valami a hangodban, de sosem hoztam szóba, mert nehezemre esett volna ez. Szerdán is nehezemre esett beszélni személyes érzékenységeről. Mégis megpróbáltam kihüvelyezni ezeket az – ahogy mondják: – imponderábilákat a hangsúlyaidból, szöveged kontextusából. Sosem szoktam az ilyenféle érzelmeimet, megbántottságomat kitergetni. Senkinek. Úgysem tud az ember változtatni vele azon a képen, ami az anyja, a felesége vagy a barátja szívében él róla. De hiúság és nagyralátás is bőven visszatartott mindig, hogy nevetéssé tegyem és kiszolgáltassam magam ilyesmivel. Így hát azt gondoltam, elég beteg és öreg vagyok már ahhoz, hogy alábbadjam. Megbántam.

Tulajdonképpen nem kértem tőled szerdán sem egyebet, mint azt az egyet, hogy amit idézetként a szájamba adsz: „Előbb Budapest, aztán a kislányok”, javítsd ki „Előbb Gitler, aztán barisnyák”-ra. Én sem Budapestet, sem kislányt nem mondtam. Legfeljebb Budát mondhattam, ha a Hitlert nem értették. Akkor, érthetően, víz, élelem, dohány, sőt gyertya nélkül, családunktól elszakítva, éjjel-nappal azt kérdeztük minden orosz katonától, hogy meddig tart még az ostrom. Ez azonban a mi pár szóból álló tót és orosz csecsemőnyelvezetünkön így hangzott: Kagda bugyit kaput Buda? Vagyis, mikor kerítik már be a Várba szorult maradék németeket, mikor esik el Buda vára. „Buda” akkor sem jelentette még Budát sem, csak az ostrom végét, Budapest pedig azóta egészen mást jelent – ahogy a barisnya sem kislány. Ez nyilván elkerülte a figyelmedet újraolvasáskor, ahogy talán az enyémet is elkerülte volna, ha nem fogok gyanút, hogy a kiadód figyelmét nyilván nem kerülte el.

Az igazság megkívánja, hogy ezt helyesbítsd, akár kiadják most a Naplódat, akár nem – mert nem akarom, hogy a halálunk után így feküdjön a Széchényi Könyvtárban.

Ölel,
C.

Vas István *ostromnaplójának* teljes szövege a *Holmi* 1996. áprilisi számában jelent meg.

Tandori Dezső

SZÁRNYAS GYALOGSZER

Illés Endre krétarajzairól

Elfogulatlanság és kora?

Ha évek és szerzők szerinti időrendet nem aprózunk is össze, Weöres, Nemes Nagy, Mándy, Mészöly Miklós, Kálnoky, Jékely, Ottlik könyvei révén az én számomra – és sokunk számára – „akkor”, különös vagy nem is különös módon 1956 és 1960 között megnyílt az irodalmi ég. Ma már, persze, véletlenségnek tekinthető, hogy Vas István-nal jó évtized múlva kezdhettem ismerkedni, vagy hát Szabó Magda regényirodalmát is említenem kellene; és akkor végképp nem bocsátkozom a világirodalmi szerzők külön-honi eredetű kavargásába, Camus, Woolf, Greene, Green (ez utóbbi: Julien), majd Fitzgerald, de még Hemingway is, az amerikai elbeszélők antológiája, Konrád György dolgozata a francia új regényről, a korai *Nagyvilág*, hagyjuk.

Ami engem illet, mert itt pár pillanatig rólam magamról lesz (bevezetőül) szó, keskenyre szabott utam széles kilátásokkal indult, nem ami a magam produkcióját illeti (érdemben a hatvanas évek derekán az újvidéki *Híd* tett sokat, hogy szóhagyományból nyomtatott szó legyen, itt Mészöly Miklósnak voltak jó baráti és támogató biztatásai, szervezései, majd Kormos István s a hozzá vezető úton a mindenben megkerülhetetlen Ottlikék, „Cipi” és felesége, Gyöngyi, akik a műfordításra is rányaggattak végül, mai egyetlen menedékemre, igen, mert az önkifejezés bizonyos megunása okán, s mivel a madarak inkább kockázatot jelentenek, a házi kártyabajnokságok pedig lelkem legjobbjik felét, ma, hogy 27-28 év után végre felfogom, mik is ezek; máskülönben szórványos kívánok maradni), tehát én még csak meglettem volna, szerzői ösvényemen, hiszen a hagyományos iskolákat jártam ki (badarság, de az se volt baj, hogy – bocsánat – Picasso és Matisse *rajzolni* tudott), fokról fokra, Ady, Tóth Árpád, Kosztolányi, mindent átfogva József Attila etc., és a csudálatos robbanással jelentkező (a hatalom ilyen-olyan számíthatásai és a dolgok tehetetlenségi rendnyomatéka folytán, meg rejtelmesebb okokból is megjelenő), már felemlített mai magyar írók (többségükben: ma már halottak) szabályos vagy szabálytalan (tanári stb.) jó barátsága és pártfogása, műhelyei révén azt is megkaptam, ami különben megszerzhetetlen... de hagyjuk a mondatot, az irodalom nem mondatokkal és struktúrákkal alakítja végső soron önmagát. Az, hogy az írással és vidékével mindig foglalkozni kell, nem azonos azzal, hogy mindig ilyesmi lenne foglalkozásunk tárgya, s az sem igaz, hogy minden hasonló lenne, de sugallat se, az „evidenciatörténet” (a misztikum mint realitás) nem természetes, inkább anyagünnepi állapota a skriptúrának. Mindig foglalkoztam az írás dolgaival, kilencéves korom óta akartam író lenni, tizennégy évesen kezdtem „volumenebben” verseket írni (addig csak prózát, közel öt éven át, jellemző módon első kudarcaimat is a saroktól sarokig teleírt papírlapok bizonyos – novellának nevezett – rendezésével értem el első gimnazista koromban, mígnem ma, ha nem tévedek, látom, hogy valamirevaló író úgy életében hét-nyolc igazi elbeszélést megírhat, nem baj, ha nem többet, nem mindenki Mándy Iván), s mert így afféle egyoldalú és elszánt alak maradtam (titkon, lévén hogy irodalmi társaságokba 1966 óta nem nagyon járok),

elgondolható, micsoda örömem volt – csöndes földrengés! –, ahogy 1957–1958 táján (jól mondom, remélhető!) kezembe akadt egy kötet. A Szabó Ervin Könyvtárban. Az anyámtól kapott ebédpénzeket hamarosan könyveket vásároltam már csak (bulizási költségek szerény fedezésén túl), de Illés Endre KRÉTARAJZOK című munkáját túl hamar elkaptokdták, nem voltam vele olyan szerencsés, mint Ottliktól a HAJNALI HÁZTE-TŐK-kel, melyet jószerén megjelenése napján vásároltam épp az „ottliki” Apponyi tér közelében (akkor „Felszab”), egy napfényes, meleg februári délelőttön az egyetem egyik tanterméből a másik okítványi épületbe csapatostul átcsődülvén (később, más könyveket: két lógás közt; mert... de ez más dolgozat tárgya); tehát színe, szaga, íze, fénye volt akkoriban egy könyvvásárlásnak, többször megirtam már, hogy 1958-nak ugyanezen a telén a lellei állomáson (a téli jeges Balatont először megnézni utaztam oda egy napra) Mándy, Ottlik és Mészöly Miklós könyvet volt velem, sőt ez utóbbit, a bűvöletesen rejtélyes SÖTÉT JELEK címűt Lellén is vettem! hadd vigasztaljam magam, Mándy nekem akkor nehezen érthető olvasmány volt; mit akarjon az ember? Mondom, Illés Endre úgynevezett kréтарajzait, tanulmányféle esszék sorozatát a magyar költészet és próza újabb tárgyköréből, csak fájó rövidséggel birtokolhattam (nem lop-tam könyvet soha köz-helyről, nem szerettem köz-helyekkel még ilyen érintkezésben sem lenni, annyit bíztam rájuk maximum, mimet adják ki és mennyit fizetnek, de köz-helyekre sem jártam, remélem, ez a jövőben ismét megadatik), és nagy csoda volt, mikor az újabb kiadást, *Magvető, 1970* (ILLÉS ENDRE MŰVEI, szerk. Sik Csaba), antikváriumban, lila pecsétesen, az eredeti 31,- Ft-os ár helyett (örület) 30,- (sic!) Ft-ért meg-vásárolhattam.

Illés Endre hatalmas mezőnybe került, s a nekem legfontosabbak közé. Nem ismer-hettem még alaposabban Kosztolányi cikkeit, Ottliktól a PRÓZA-gyűjteményt, Kellér Andortól a „tarkaság”-ot. De ha ismerem is valamelyiküket; a különös az, hogy Illés Endre így harmadik nekifutásra és épp ma érződik számomra (kréтарajzaival) külön-nösen fontosnak. Ahogy valami más fojtogatás közepette a szabad lélegzést jelentette esszévilága, ma a teoretizálódott irodalmi (irodalomtudományi) közboldogtalánítás újabb utánczókorában arra gondolhatunk: bár lennének, akik rossz stílizálás, aktualizálás és szépelgés veszélyeit kikerülgetve, ekkora hitellel és elevenséggel tudnának szólni irodalomról, mint a KRÉTARAJZOK Illése.

Hogy „kréтарajzok”: ő maga a rá jellemző plasztikus (ma már nem túlzónak ható, hanem bájos-bánatos, szerepjátszós stilizációnak tetsző) stílusban ezzel magyarázza, hogy nem törekedett teljességre, nem tusakodott tudósi feladatokkal. Bár „*telhetetlenül*”, teszi hozzá, „*a rézkarcok pontosságára is*” törekedett. Olcsó irodalmi fordulat efféle szubjektív szellemességeket minősíteni, ezekre rájátszani. Összefoglaló mondatok helyett hadd vegyem sorra a harmincnél több kréтарajz némelyikét. Azt próbálom el-mondani ezennel, melyek Illés Endre kifejezőmódjának, igazságkeresési módszeré-nek, kompozíciós eljárásának, írónkon át megnyilvánuló világlátásának erényei, ki-sebb-nagyobb fogyatékei. De még előbb a magam alfejezetének címéről.

Elfogulatlanság...

Ma már talán több él ebből mindannyiunkban. S hajdani mestereim sem voltak éppen (egymás iránt sem, irányomban sem aztán, hogy egyáltalán kezdtem kilátszani a földből) oly nagyon elfogulatlanok.

Magam abban az időben az voltam.

Ez nem érdem. Adottság inkább.

Elfogulatlan voltam a törődéseimmel, nemtörődéseimmel. Lásd Eliot. Taníts törődni, nem törődni, megülni csöndben.

Illés Endre könyvével bódító nagy csöndekben ülhettem meg. Hiteles képet hihettem magaménak arról, ami nekem a legfontosabbak egyike volt, ha akkoriban nem „a” legfontosabb.

1968 és 1970 között személyes kapcsolatunk alakult. Illés Endre egyetlen alkalom erejéig a könyvkiadóm lett.

Ez az együttműködés nem ért jó véget. Balszerencsés körülmények játszottak közre, maga a kor, túlzó ráadásként az eltérő lelkialkatok. Igyekezetek, melyek csalódást hoztak kölcsönösen.

Megint más kérdés: miben volt „hibás” e sorok írójával kapcsolatosan Illés Endre. Mennyiben hihette ő, hogy e sorok írója hajdan „csalódására” lett (neki). Verseim kiadása öt év után azért csak folytatódott (a „sárga könyvvel”, melyre, milyen összetett az irodalmi megítélés világa, Kormos István mondta: „számos olvasódat el fogod veszíteni vele”...) – és így a rossz rendben is volt rendben lévő világom. Illés Endrét – például egy prózaíró (atyai) barátomnál – sokan emlegették, enyhén szólva is, elegyesen. („Illés Bandi lelki finomságai...”) Évtizedekig nem vettem kezembe az esszékötetét, a novelláit (melyek közül szintén van egy-két kedvencünk, jó néhányunknak, de ez sem tartozik ide; tényleg akad legalább két remeklése e műfajban), aztán hirtelen... s talán a Kellér-könyv csodája után...

Ráadásul: amiképpen a hetvenes évek elején oly dús műfordítói pálya kínálkozhatott a magam-jegyű irodalmárnak, hogy a pusztá (és tisztés) megélhetéshez saját művek kiadására oly nagyon nem is szorultam volna például (jó, hát ehhez kellett az a veszett munkabírás, mely tréningben tart, s amelynek okán – holtbizonyos! – 1999-et mint legjobb prózaműfordítói évemet zárhatom, csak éppen pénzt nem lehet keresni ma ilyesmivel), mondom, ráadásul még valami adódott itt. Az, hogy az eltelt évtizedek (a fentebbiek első felének révén is) kiégették belőlem bármiféle neheztelést bárki iránt, aki – nyilván engem sem gondolván az elképzelhető magyarhoni kedvencek semmilyen irányú mintapéldányának – bármi módon összehorzsolódtott a dolgaim irodalmi felületével vagy mélyebbjevel, netán akire neheztelhetnék. Dehogy neheztelek! Ismétlem, a KRÉTARAJZOK ismételt csodájú ráadásként maradtak meg, sőt elevenedtek föl a számomra, és ezt az élményt sietek megosztani olvasómmal.

A „sietek” nálam (az önkifejezés talán Salingertől most átvett váltóbotú futamodásaképpen) azt jelenti, hogy öt-hat hónapja készültem a könyv alapos elolvasására, majd ennek két hónapját követően újabb egy hónap alatt összehoztam az alábbiakat.

Stiláris jellegzetességei

Most mindenki mást („a harmincas évek hagyományából”, hogy elnagyoltan szóljak) félrehagyva, bár úgy nem téve, mintha mindezek az eszközök Illés Endre személyes sajátjai volnának, csak a KRÉTARAJZOK néhány stiláris eszközéről szólok.

AZ ÍRÓK ÍRÓJA (Ambrus Zoltán; ismerjük-e ma egyáltalán?) így kerül homlokterébe az esszé első mondata szerint: „Amikor a húszas években Pestre kerültem, úgy zarándokoltam el Ambrus Zoltánhoz, mint egy dómhoz. Mint Sienában...” S a többi. De a következő rövid bekezdés is így indult: „Több volt, mint egy dóm.” Ezt azért mondtam múlt időben (indult), mert az akkori élményemre gondolok vissza. Hűszéves voltam.

Aztán a megfigyeléseinek adagolása. Ahogy egy bekezdés vége felé belöki a kurzi-

vált poénszót: „*elővette látcsövét*” – a színházi próbán! –, „*s intett a rendezőnek – kezdhetik...*”

Majd a következő bekezdés: „*Látcsővel nézte az olvasópróbát.*” Az olvasópróbát!

Nehéz megmaradni a stílárís eszközöknél. Illés Endrére, az esszéistára (legnagyobb dicséretünk ez lesz) áll József Attila szava (holott őt nem értette igazán mélyen ez a krétás rajzoló): mit érdekelné őt a költészet maga... hiszen költő ő.

Illés Endre a szidott és (mostanság) újra magasztalt félpozitívizmustól távol áll. De vajon tényleg? A rengeteg apró adat... benyomások adatszerűsítése... Miért mondjuk mindezt a stílus alfejezetében? Mert stílárísan tette „valami több”-bé az adatait. A koholtakat (nemes keverékek!), a csak a maga „látcsővével” kiolvashatókat, a szépirói lendület önkényességéből (és profán szentségéből) adódóakat, meg mind a többi. Ő aztán benne élt a materiájában. (Kosztolányinak felrója, nem tanulmányozta elég alaposan, el sem olvasta rendszeresen talán mind azt a sok könyvet, szerzőt, akiről írt. Hát nem voltam ott Illés Endre irodalmi magánéletének-közéletének színterein. De ami lenyűgözött az írásaiban már az ötvenes évek végén: hogy ad nekem, olvasójának valami nagyon fontosat. Azt adja, hogy az irodalom papiroséletét eleven valónak érezhetem, hihetem, tereket ad, belakható könyvtárakat, kávéházi sarkokat, lelki zugokat, lépcsőzetes színpadokat... nem is folytatom.)

Szomorj Dezsőről szólva ezt a címet adja írásának: A MENNYEI KÜLDÖNC. (Tessék elolvasni, miért.) Holott a mennyei „küldönc” is jellemzője lehetne a toronybéli írónak (Kellér). Hogy az íróval megismertessen minket, utal rá, meg kell ismernünk a századforduló Budapestjét is. Merészel ilyeneket leírni: „*Ez a békebeli, századeleji város lomha és szenvedélytelen. Hiába dicsérik a pesti humort és szellemet – hazug önhittség!*” Miért a stílus jegyében veszem elő ezt is? Mert a stílus az ember. És manapság ember legyen a talpán, aki ilyen túlzó összefoglalásokra ragadtatja magát. Lássuk a folytatást: „*Pestnek nincsenek jó bordázatú gondolatai, nemesebb indulatai. Ötletei vannak. Pest legfeljebb a pletykának és a hírlapi szenzációnak jó talaja. Ez a kamaszváros malterszagú, szegény, és mindenestül befér egy déli riportlap rendőri rovatába.*” Khmm. Ha túlzás is, magam inkább azon döbbenek meg: miért, hogy ilyen elemi élvezettel olvasom ezeket a lexikoni címszavak alá illő összefoglalókat? (Van belőlük tömérdek a könyvben.) Miért? Mert lenyűgöznek költői igazságtartalmukkal. Musil mondja: a húszas évek hírlapi prózastílusa lesz talán a jövő költészeti kifejezőmódja. Nem tudom. Illés Endre („és társai”) ezzel az összefoglalóssal az istenkísértés határmezsgyéjére merészkedtek. Kötéltáncot jártak háló nélkül. Írásaikkal mindenesetre. Egyetlen hamis gesztus, tényleges figyelmetlenség, hazugság: a mű menthetetlenül alábukik. Gyengébb helyein történet is vele ilyen a rajzok során itt. De a stílusművészet egészében, összesében: csudás módon életben marad. Ma is jó. Már akinek a kezén.

Nem aprózom el ezt sem. A továbbiakban szabadon kívánok csapongani inkább, tallózni a könyvben, pár alapkategóriám keretei között úgyis megmaradok, ahogyan ígértem.

„Igazságkeresés”

Részleteket, részleteket! Emlékszem még a korábbi ötvenes évekből a VÖRÖS ÉS FEKETE mottóira (Illés Endre fordítása volt a könyv). S a KRÉTARAJZOK is megpendíti ezt a kiemelt követelést. Az igénynek eleget is tesz.

Igazságkeresés-e ez valóban? Az esszéista belső víziójának válaszképe, amit anyagában (a tárgyalt íróban) lel, lelteni vél? Kosztolányinál kicsit gonoszkodva emleget föl egy

könyvtári jelenetet. Illés volt a könyvtáros, Dide úr mindenféle különleges folyóiratot vitt haza, köztük „öt Poetry-füzetet, a legfrissebb számokat”. Illés Endrének adható (mélto?) válaszom, na ja: e folyóiratnak (kiadási helye Chicago) több mint két évfolyamát őrzöm a hetvenes évekből. Volt szívem megrendelni, akkoriban meg is tudtam tenni ilyesmit (ahogy ma Budapesten egy bécsi szeletet nehéz kiguberálni a brifkó tartalmából), és gyönyörű, meneteles színei, a szivárványon végig, példát adtak más lapoknak is. Fél antológiára valót fordítottam össze az amerikai versekből; s hogy így történt, Kosztolányi Illés Endre által közvetített ízlésének köszönhetem.

De nem erről volt szó.

„Miért mondtam el...?”, kérdi Illés a maga (nem mondom el!) kis Kosztolányi-és-könyvtár történetére. „Az emlék jelentéktelen. Egy módszert akartam jellemezni: az ő módszerét.” Nyilvánvaló: más írók megidézésének mikéntjéről van szó, arról, hogy ha valaki azt a feladatot kapja, írjon ikszről, ipszilónról, hogyan teszi. Kosztolányival kapcsolatos parányi kifogásait (Illését) már ismerjük.

Ha Illés Endre krétarajzmódszerét vizsgálnám, nagyon csinján kellene bánnom a „paraméterekkel”. A szempontokkal. Nehogy a spanyolviaszt fedezzem fel, vagy ami még rosszabb, a spanyolviasz felfedezését ünnepelem.

Hogyan értem ezt?

Ha egyszer már „igazságkeresés”, semmiképp sem szabad féligazságig jutni. Ha és ha és ha? Ez egy *esszéstílus*, egy eléggé *adott* jelleg; Illés épp csak („épp csak”?) mesterien él vele. Az igazságkeresés: a részletek plasztikussága. Ezt célozza a bekezdések alakítása. Szó szerint (olvassuk hangosan!) az írás lélegzetvétele. Tartalma? Igazságokat mond-e Kosztolányiról és József Attiláról? Ez utóbbinak a kései verseit említi-e egyáltalán? Valóban helytálló-e, hogy Kosztolányira – igaz, sok egyéb mellett – elemi erővel rámondható, hogy mintegy szigetek látogatója volt (amikor másokkal, világirodalmiakkal vagy régiakkal foglalkozott), aztán mindig viszonylag gyorsan tovább is állt? Jó, az Illyés által kezdeményezett, majd R. P. által – mondhatni – tökélyre vitt cikkössze-gyűjtést (Kosztolányi tárcái stb.) Illés Endre említi, de talán még túl közeli volt *ez időben* mind, nem láthatta a sok-sok kötet nagy jelentőségét. Azt, hogy a „tartam” (az ötlet helyett talán mégis a folyamatosság, a kontinuitás Kosztolányinál elemi, rangot jelentő adottság volt, és – paradox! – épp a forma volt másodlagos. Mindegy, mennyire tetszetős (az), a sok-sok tökéletes forma végül alázatos töredékké szelidül, úgy találja meg helyét, hogy egy szinte musili logikájú és humorú emberiségkép áll össze (bocsánat!) a Kosztolányi-írások ezernyi lapján.

Érdekes, minél nagyobb íróról szól Illés, annál kevésbé maradandó, amit mond.

Remeklései – a hiánypótlások.

Most Szomorý-dolgozatával azért nem akarok foglalkozni, mert Kellér ezt a feladatot nála különül *elvégezte*; és József Attila dolgában a kezdeményeknek is máshonnét kell már kiindulniuk, mint a KRÉTARAJZOK-ban történt. Igaz, egy dolog biztos (és ezt a Nadányi-esszé is bizonyítja): Illés Endre igenis tudott érteni a versekhez (bár állítólag a hatvanas évek végén könyvkiadóként nem értett; vagy csak a jobb és még jobb szakértőkre akart támaszkodni, amikor – gondolom – Vas Istvánt, Kormos Istvánt kérte fel véleményezésre; így kerültem kiadóhához az eredetileg EGYETLEN címet viselő, végül hamletesre átnevezett, Illés kiadásában valóban „egyetlenként” megjelent verskötetemmel), igen, értett a vershez. Ám annak az embernek a szent és tisztelhető tanácsalanságával állt meg egy fokon mégis – lásd utoljára: József Attila –, aki csak egy bizonyosfajta kézzel varrott cipőt és csakis ilyen vagy olyan fazonú és szövetű öltönyt

képes hordani, e téren szinte öngyilkossága lenne, ha szakadtabban járna. Értett a vershez, de korlátokkal.

Értett a prózához. Csinálta, hogyan is ne értett volna hozzá. A KRÉTARAJZOK hatásbűvületének ez volt legalapvetőbb eleme. Nem az, hogy sosem unta meg magát, szüntelenül ismételve ugyanazokat a fogásokat. Illés Endrét olvasni azért volt – s lett manapság újra – otthonos élmény, „kis angol házam-váram”-ügy, mert a krétarajzoknak (rézkarcoknak) megvolt végig a belső írói hitelük. Illés nem erőltette dolgát. Ahol két-százhatvanhetedszer ad elő valamit (bekezdéstagolást stb.), ott is arra apellál: hogy mi, cirkuszi nézők, jó, színházias, hinni akarunk a trükkben, rászorulunk. Kell nekünk az igazságnak ez a fajtája. (Melyet, fájdalom, a nyelvfilozófiai irodalomvizsgálat nem tud feledtetni, félretolni.)

A musili esszéstílus sem „mervadó”. (Mi lenne az. Maga Musil tiltakozna elsőül.) De csak úgy olvasom (fordítom) azért, mit mondat Alfred Polgarral egy képzelt interjúban. Hogy színházba ő (Polgar) azért járt, mert nem hitt a maga munkásságában. S ennek legjobb ellenszere a színház. Aki sok színházat néz, lassan azért kezd kicsit mégis hinni magában.

Amikor Illés Endre krétarajzai először kerülhettek az ember (nyilván: sokunk) kezébe, nagyon rá voltunk szorulva, hogy a magunk dolgában valaki – bocsánat – hitet adjon. Maradjunk csak ennyiben: fölkelkesítsen. „Miért, fiacskám, mi nem lelkesítettük föl magát?”, kérdezheti tanárom, más idősebb barátaim nevében is ama korról. Jó, persze, Illés ki is adhatta (de meg is írta!) esszéit. Ismétlem, akkoriban erre nagyon rászorultunk. De ha „igazságkeresés”, akkor: a KRÉTARAJZOK nagyon kevés vonala-felülete porlott el. Azért nagyszerű mű ez a könyv, mert ma, változott körülmények között, sőt épp ma újra, *a mi könyvünk*. Talán azoké, hogy ez egyértelmű legyen, akik az irodalmat elevenségként, emberi mozzanatként akarják élni most is, nem kizárólag (nem főleg) a struktúrái „felől”.

Példák

Különös, hogy Illés munkája ott a legjelesebb (s nem csak példás), ahol nem példás szerzőket elemez. Hunyady Sándorról, Örley Istvánról, Lovikról (ismerjük?), Csáth Gézáról (szélső pálya azért ő is), Tersánszkyról készített portréi a magyar esszéirodalom örök antológiadarabjai maradnak. Megjegyzem, eléggé különös, hogy Hunyady Sándorról legalább három kiváló elemzésünk van: Kellér Andor, Illés Endre és az általa érezhető módon nem túl „lelkifinomságosan” kezelt Ottlik Géza tollából. S mindhárom írás ugyanoda fut ki. De majd erre mindjárt visszatérünk.

Illés módszerének keménységét a legjobban – s kezdjük ezzel – A PUSZPÁNGSÍP MESTERE című írás szemlélteti. (Kíról másról szólna, mint Tersánszky J. Jenőről!)

Két dolgot szedjünk itt külön, szálazzuk szét.

A stílus.

„Hadd mondjam el az első leckét, amit Tersánszkytól kaptam.” Így zárja kis bevezetőjét. A mágus szétlebbenti a függönyt.

S nyilvánvaló, a 2. rész ekképpen folytatódik: „*Fiatal orvos voltam. És fiatal író...*”

Menjünk tovább. A magunk dolga, ha éhesek vagyunk ma ezekre a stílusesszközökre. Hozzáteszem: Illés Endre ebben a legjobbnak bizonyult, jöllehet nem ebben bizonyult önmaga legjobbjának.

(Megjegyzem: írás és erkölcs. A SZIGORLAT című novellában a vizsgázó medikust a professzor szakmai szempontból kiválónak minősíti, de a morálisból – ennek okán –

megbuktatja, mert a kórteremben a beteg öregember füle hallatára válaszolt jelesül, *jelesül*, hogy a két lábat amputálni kell. Illés Endre ilyképp mindvégig erkölcsös író maradt a KRÉTARAJZOK lapjain.)

A puszpángsíp esszében önmaga életéről is beszámol, így „vezeti föl” ismerkedését Tersánszkyval. Lehet, hogy mikor magam így s nem másképp kanyarítom emez írást itt, Illéstől vett leckéimet is felmondom. Az életet nem lehet kihagyni az irodalomból. S az esszé már reflektálás. Az esszéíró élete jól belefér, ha a tárgy életéről is szó van. Az élet oszthatatlan.

Remek meglátás Tersánszkyról: „...a leggyakoribb vád, a visszatérő, igazi megbélyegzés, hogy írásaiban állandóan valamiféle bakszagú immoralitást szimatoltak. Csak a szatírsíp rikoltását hallották; mást alig”. Ez is egy kis egység vége. De a következő részt azzal kezdi, hogy ha ő tanulmányt (rézkarc) írna Tersánszkyról, azt mondaná el, hogy a Kakuk Marci e varázslatnak csak a kisebbik fele. És most jön a nagyon érdekes.

Tessék: „Kakuk Marci s a többiek, társai és társnői, az elnyomorodás elől menekülve valami fontosat megmentettek: az élet szeretetét, önmaguk szeretetét” (mint Illés írja: a „fojtó, levegőtlen... ürülékkel bélelt...” világban). „De nagy árat fizettek érte. Minden tagjuk és minden szervük annyira csak a menekülés és az élvezet törvényeit ismeri már, hogy végleg kiestek minden igazibb rendből.”

Nincs itt ellentmondás? Nem az van! Illés Endre magasabb szintre srófolja az irodalomlátást, nem szatírság vagy sem a kérdés, hanem hogy ennek holdudvara mit jelent, mire válasz (kényszerűen). Tovább: „Szabadok lettek, de ez a szabadság nem kívánja többé az emberi kapcsolatok szépségét és állandóságát. Testüket megmentették az elnyomorodástól” – bocsánat, egy teljes bekezdését ismertetnem kell, hogy méltóképpen mutathassam meg Illés Endrét önmaga (jószerén) nagyságában –, „...de örökre elválták magukat minden emberi erőfeszítés élményétől. Csodálatos, könnyű futású világ ez... Soha meg sem karcolhatják egymást. Éppen csak a halált ismerik. De a lélek megrendülését, a létezés értelmét többé nem”.

Kis irodalomszakmai kitekintés

Most megkérdezheti valaki a következőket.

1. Feltártunk-e bármit is „egy irodalom” (egy zsáner, jelleg, jellem, urambocsá lélek stb.) lényegéből, ha tetszetős kis történeteket mondunk el, agyalunk ki netán, összekapcsolunk mutatós szálvégeket?

2. Miféle anyagkezelés az (Illésnél akár, netán e sorok írójánál), hogy takarosán arányít, nem mond többet, mint ami szépíróilag helyénvaló (magam is becsuktam most a könyvet pár negyedórára, Tersánszkyból „elég”), fontosnak kell éreznie, hogy bekezdések legyenek a dolgozatában, rövidek is netán etc.? Hol jár ez az érdemi résztől?

3. Bármi más módon lehet idegenkedni, titkon ellenségeskedni.

Nézzük.

Amit az irodalom mond, nem asszociációs alap. Az irodalom véglegeset mond. Mulsit érdemes elolvasni hozzá, vagy csak A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER alapötleteinek egyikére figyelni: milyen sokan ülnek, abszolút szellemek, az abszolút szellem relatív kerekasztalánál, vagy netán nagyon is szögletes, összetolt asztalok (négy lábúak) mellett, s mind a magáét mondja, a magáét hallgatja. Mellesleg, csak úgy eszembe jut valami, és ideidézem még egyszer Illést: „Egyre több a könyvem, egyre kevesebb az időm.” (Persze a Hunyady-esszéből vesszük ezt. Legjobb helyein enged meg magának a krétarajzoló egy-egy – bőséges – önvallomást. De a lényegre!) „Már legalább húsz éve, hogy

nem olvastam Dickenst, legalább tizenöt éve, hogy nem lapoztam bele Andersenbe... Hogy szerettem valamikor... Dosztojevszkij nagy regényét, A FÉLKEGYELMŰ-t... de miért áruljam el a teljes névsort...” S megkérdi, erre majd visszatérünk, „*A fogyó időben, a szűkülő pillanatban*” miért olvassa „*mégis újra és újra... Hunyady Sándort?*”

Tehát nem valami nagy és mai fölfedezés, hogy az irodalom (valaki irodalma, jellege, műveinek sora etc.) hosszú, az élet rövid. A mai posztstrukturalista túlzások legfőbb hibája – és értéktelenítője, érdektelenítője – talán az, hogy azokban a pillanatokban, melyekben a király is gyalogos, szerzőik-művelőik messze elhajlanak a károntól, és hangulatoskodni kezdenek.

Illés Endre – és „az az esszéiskola” – megmarad a kaptafánál. Ott, ahol Kosztolányi, Babits, Kellér Andor, Schöpflin Aladár és társaik voltak a „suszterek”.

Ennek az esszének, nem vitás, szépirodalmi szabályai vannak. Ám ezek gazdagabb mozgásteret kínálnak (érdemes lesz csupán a hamarosan megjelenendő Musil-esszék hivatkozányagára figyelni: Blei, Kerr, Polgar, mennyi változat „ugyanarra”), mint amilyenek az eszköztáruk látszik. Hogy mást ne mondjak, egy olyan (félig) elfelejtett esszéista-építész, mint Granasztói Pál (igen, Pál!) Ottlik Gézáról a maga ifjúkori-belvárosi élménykönyveinek egyikében olyan irodalomtörténetien fontosat tud mondani, mint kevesen ma. A fordítottja is igaz tehát: valaki „önéletet ír”, közben – irgalom atyja, ne hagyj el – figyelembe veszi saját mérőszempontját, befolyását, létezésének elemeit, melyek feltétlen bevallandó szubjektivitást indokolnak (és indukálnak).

Az ilyen esszé, nem vitatható, sok szépírói kategóriát „sodor”, görget, formáz. Talán a folyó a konstans, és a vándorkövek, az iszap, a part változásai: elengedhetetlenségek. Vágyunk irodalmilag kirándulni, de nem a nagy emlékhelyekre, idegenvezetővel. Szeretjük, ha jól hagynak magunkra minket azzal, amihez megkaptuk az asszociációs alapot (Mészöly Miklós kedves kifejezése a hatvanas évekből). Kevésbé számít exkurciónak, ha a vízcsap kurzusa mellé ültetnének minket – szintelen, szagatlan korrekt-séghez, és még ha megvan legalább ez utóbbi!

A KRÉTARAJZOK, ki tudhatja, talán megint aláhanyatlak „érdekességszempontúan”. De most, el kell ismételni, itt az egyik legjobb korszaka.

Hunyady Sándor

Majd még Örleyt emeljük ki alcimbe ekképp, fontosság érződhet belőle.

Természetes, hogy hiábavaló (meddő) minden vita „más táborokkal”. A vonzalom (az irodalomról írás típusaihoz is) benső meghatározottság. Csak annyi a kötelességed, hogy ha valami anomáliának látszik, „senki se várna épp, hogy...”, mint Illés általam érzettesz-esszéista reneszánsza, arról szólni kell, aztán fusson a víz a maga medrében s útján.

Ottlik PRÓZA-doljáról később akarok majd még írni egyszer, nem idézem őt Hunyady Sándor tárgyában. Kellér véleményét (nagy, érdemleges!) elmondtam már másutt.

Illés Endre, ki tagadhatná, talán Hunyady Sándortól tanulhatta a legtöbbet. (Lásd benső indíttatás.) Nem is tudom, nem is nézek utána (nem érdekes!), vall-e erről a dolgozatban.

Az írás a szokásosnál is személyesebb hangvételű.

Mi a kezdete, mi a lényege, mi a társága?

Persze fondorlatos idézet a cím: A BÓDENI TÓ JEGÉN. Persze a rálátás azonnal: hogyan élt „Sándorka” (Bródy Sándor egyik fia, aki anyjának vezetéknevét viselte). Szállodákban, legendásan. Kulcs-e bármi életrajzi adat a zárhoz? Illés Endre, szokott modorában, leszögezi: „Az embereket is különböző kulcsokkal próbálják febnitni.” Ha ezt a

szemléletet vesszük alapul – kicsit ijedten, ezért is részemről a merev fogalmazás –, végig bámulattal kell adóznunk Illés esszéművészetének: mennyire nem hű önmagához, mennyire ember marad, nem válik mackódöngetővé (kasszafúróvá etc.) soha. Az örök *vendég*, emeli ki Hunyady életéről, lényének jellegéről. Sorolja sokféle megítélését. Mit mondott Halász Gábor, Cs. Szabó László etc. Mennyire ellentétes vélemények csaptak össze Hunyady Sándor körül. Ezzel még nem tenné érdekessé személyét, ez túl egyszerű *sperhakni*.

Hamar megismerjük novellairói módszerét. Hunyady ezerszer elmesélte a készülő elbeszélést, a végén olyan terjedelemben már, hogy az regénnyel ért volna fel. De Illés Endre ízig-vérig *írói* író marad, nem szinpadí, urambocsá, haknis, tévés... Ő azt mondja (mintegy a leginkább az én szájam íze szerint korlátozva az író valódi hivatását): bizonyos „*mondatok csak papíron szülehetnek meg*”. A legigazabbak. Rendben van, ebben már előbukkan a nekem nem rokonszenves érzület ellentétpárja: mondatok... Bár Illés Endre másképp értette ezt, mint a ma ledivatló felfogás vallani bírta. Hagyjuk a mondatot. Író lakhat szállodában, vándorolhat postakocsival stb., író az írás végső kisugárzásával érvényes, annak révén, annak mérvén etc.

Szórakoztatóan ismerjük meg a korabeli novellista- és tárcaíróéletet. A lapok zsarnokságát, vagyis az üzletét. Lásd Kosztolányinál a körömköltészet fogalmát. Ha csak körömnnyit lehetne írni... hát az lenne a mű, ott kellene igazít alkotni. Illés mintha mindig ellenőrizné alanyait: többnyire csak azt írja meg, amit maga élt meg velük. (Még ha Kazinczyról van szó, akkor is: Kosztolányit idézi a leghitelesebben a nyelvújító bizarr élet- és irodalomfelfogásának tárgyában: erre is visszatérek.) Van ebben a személyességi módszerben jó is, rossz is. Fokozza az esszé anyagának hitelét, de novellisztikusságát ugyanígy. Mondom, el tudom képzelni, ötvenkénti szakaszokkal lesz mindennapi kenyér (?) ez az esszétípus vagy henye impresszióhajhászás.

Hunyady élete művének aranyfedezete a mindig mögötte leselkedő halál volt, írja Illés. Nem mintha betegségek „úgy külön” gyötörték volna írónkat. De a korai öngyilkosság bennmaradt golyója... Összefüggő tulajdonságok-e az ilyenek: tegyük pontot... alkudjunk meg... lássunk tisztán... semmi sincs sehogy... Kérdések kérdései. Hunyadyra mindegyik jellemző volt, mind a „négy” véglet. Csodás azonban, milyen kórisméket ad Illés Endre: „[Hunyady] úgy írja le az árulást és hazugságot, a megcsúfolt és feladott reményt, hogy a sokféle gyengeség és aljasság mindig a halál egyik álarca.”

S jelenetezi is: „– *Hát nem erről van szó mindenhol? – kérdezi minden írása végén.*”

A KRITIKUS VALLOMÁSA című alfejezetben (kritikusok, érdemes elolvasni!, kritikusok kritizálói, úgyszintén) megint a saját szerepét elemzi. Miért is ne tenné? Hogyan reagált ő Hunyady Sándor novellaművészetére. Miért nem nyugodt a lelke így utólag.

Pedig az lehetne. Írónknak tíz-tizenegy (ha nem több) remeklését ismeri el. Az író kiszolgáltatottsága bántja. De ez az odavettségünk akkor is megvan, ha nem kritikussal állunk szemközt, hanem csak átmegyünk a Lánchídon, aztán szembejön egy ismerős, és rákérdez valami irodalmi dolgunkra, amihez végleg nem lenne joga, amelyhez semmi módon nem érhet, és mi a válaszuk? Közönyös tudott-e lenni Kosztolányi? Holott azt írta végül egyre.

Hunyady mintegy önnön témáinak (téma-felfogásának) élő ellentéte volt. Nyilván (így veszem ki Illés szavaiból) a csupasz idegvégződések csokornyai érzékenysége. Szomorú az ő halála is. (Ahogy Krúdy vége – az elerőtlenedés –, ahogy Kalkács... s megkérdezzük, mit ér a lélek ilyen fényűzése mind, tessék, a nagy prágai író alakjai nem voltak képesek érdeklődést tanúsítani a táplálék iránt, azt gyanították szentül, hogy

egy élet hossza is kevés egy ponton túl már ahhoz, hogy a szomszéd faluba átérjünk... ám ez nem véd meg a tüdőbaj iszonyatosságaitól, a szanatóriumba akkor be kell menni, csöveket is „le kell nyelni”, és így tovább. Mellékesen jegyzem meg, hogy manapság nálunk az írók kevés kivétellel úgy kezelik, mint anno a szerkesztőségekben a már fogatlan oroszlánnak számító Krúdy Gyulát. Ma a normális állapot már maga a siralom.)

Megkérdezi Illés Endrét Hunyady, aki mint sorsába, úgy törődött bele nyilván kritikusbá-kritikába, meg ez valami gentlemanség is volt nála, persze, megkérdezi: hát halála után mit ír majd róla? Illést bántja utólag, hogy nem sorolta el neki kellő nyomatékkal – zavarban vagyok! – a nagy novellákat szépen rendre. Helyette azt mondta, hogy évekig nem tud majd írni róla. S hogy ezt úgy írja le: „rólad... Sándor”, belop valami pátoszos érzelmességet, valami „aszongya-elemet” a gangról, ami csak ritkán veszedelme az Illés-esszének, de ha előjön, igencsak karzatnak jatszva ront az értéken, amalgám.

Örley István

Kicsit kijátsszák őt Ottlik ellenében néha (Örleyt), Illés Endre hiteles írói lénye nem engedélyez effélet. Jó, az iméntiekkel ellentétes érték, kemény éle valaminek, hogy Örley, aki – mondjuk – Medve Gábor az ISKOLA A HATÁRON egyetemessé tágítani vágyott kisvilágában, rémségnek tartotta, és a „normális” életbe visszatérve (bár hosszabb tényleges szolgálat után, mint az első adandó alkalommal ki- és lelépő Ottlik) egyszerűen félresöpri. Volt, ami volt. Ellentétek. „Goethe és Schiller”, „Babits és Kosztolányi” stb., semmire se jutunk a polarizációkkal. De szempontnak (kivételesen: tényleg hasonlat minden, holott nem az) jó. Ismételjük el: Ottlik – a később érő típus, aki nem volt olyan érces kritikus azonnal, mint Örley István, a továbbiakban viszont élvezte a túlélő előnyét, kibontakozott, elemibb erejű hatástényezője lett (brr?) a csúfocska magyar évtizedeknek –, igen, Ottlik annyiban játszott rá a kőszegi alreál világára, hogy sorsunk példázatának tekintette. A sors bosszúja (ne sorsozzunk!) Musil TÖRLESS-ének reá mindig is árnyékot vető példája, holott az összehasonlításnak semmi alapja, a hasonlóság merőben körülmény szerinti. Hagyjuk ezt is.

Örley maga „a karát keménység” (bocsánat) Illésnél. Legenda, megint számos – gonoszkás tárgyilagossággal feltárt – kis hiba jegyében. Örökérvényűséget nem a szörny-szervezet hatásában (iskola) keres. De életében mindenre képes, csak hosszabb érvények fenntartására nem. Lásd házassága, életberendezkedése. Jószerén még a bombatámadás lefújását sem tudta megvárni, vagyis jószerén ezért halt meg. Mert túl hamar jött elő az óvóhelyről. Elszívni egy cigarettát.

Ha lefejtjük esszéiről a sok-sok szépséget, ügyességet, írói trükköt és novellistaigazságot, ez marad Illés krétaportréiból? Ugyan.

Ha alaposabban boncolná alanyait, megtörténhetne ilyesmi? Meg.

E kísérteties határon mozog, mint minden kockázatos irodalmi mű, Illés Endre esszéisztikája. Épp a legjobb darabokra áll ez, gyanítjuk.

Örleyről bizonyára jobban, másképp etc. ismerik a Nagy Legendát sokan, akik időben közelebb éltek a dologhoz. Magam lassan negyvenvalahány éve élek az – ismétlem – elemi legendával. Ahogy Örley István, a színikritikus hirtelen ott hagy csapat-papot a szigeti SZENTIVÁNÉJ-előadás szünetében, elvágat. Illésnek ezzel magyarázza döntését: nem én irtam a darabot, nem én vagyok a Sziget és ez a nyári éjszaka, nem én vagyok a Puckot játszó színész. (Ő lett később a felesége, hamarosan elváltak. Miután megteremtődött a veretesen polgári-művészi környezet, szép íróasztallal stb. Lásd Örley és az örök érvény.)

De ahogy Kazinczyról ezt idézi Kosztolányi szavaival: életét összevételte az irodalommal, irodalmát az étellel... s erre bizonyíték, ahogy leányait elkereszteltette, csuda görög nevekre vagy mikre... nem is folytatom.

S még mennyi ily ámulat hemzseg a KRÉTARAJZOK lapjain. És milyen szerves, bont-hatatlan egész ez a könyv. Mindenütt ugyanazt mondja és ugyanúgy. A jelleg számít, a zsáner. Ahogy Krúdynál szinte semmi „történés” nincs, ahogy Hunyadynál, épp ellenkezőleg, a végén – sajnálatosan – „minden: a poén”, Illés Endre mintha magáévá tette volna a kornak ezt a félmúltas szellemét, és nagy frissességgel tolmácsolta volna nekünk... nekem 1957–58 táján.

A csoda az, hogy e mű, Illés esszéműve örök feltámadásra van ítélve. Mert hiába születnek szakszerű dolgozatok, pompásan eleven íróéletírások, valami igény nem avul. Az, amit szépirodalomról szólva a szépíró „szolgálhat ki” csupán. Kellér Andor, Kosztolányi, Illés Endre... hogy különféle értékeket tegyünk össze. De a KRÉTARAJZOK is messze fölötte jár annak a szintnek, mely alatt még helye van a henye és méltatlan méltatlankodásnak.

Félek, henyeség volna azt mondani: bár tudnánk egymásról, hitelesebbfélék, így írni, ahogy ő. De az is lehet, hogy méltatlan méltatlankodás ez csak. Kár számon kérni olyasmit, aminek a kora – menthetetlenül lejárt. S könnyen lehet, hogy valaki rólam gondol ilyet e sorok olvastán; s még jó, ha ennyiért csak.

Talán ezért jó összeveteni életemet az irodalommal, irodalmamat az étellel; utolsó menedéknek a műfordítást tartani... mert ugyanaz szokott kétféleképp hatni, ha valami „egy tömb” módjára hiteles. Már ha. Föllekesedésünk taszít kedvetlenségbe, s ez utóbbi inkább a maga szervességét termeli közelterepein, nem az egyszer félretolt kalandot. Ám e kalandról olvasni, krétanyomokat látni jó.

„Szárnyas gyalogszer”

Szárnyas gyalogszer.

Szabó T. Anna

ÉJJELI LOMB

Nem tudsz aludni. Téres-tágas
sötétség moccan, éled.
Nem tudsz aludni.
Éjjeli lomb szól,
kolompol: véged, véged.

Falevél tapsa, fű pengéje
egymáshoz fenne hallik,
sötét szobádba folyondár tör be:
feléd iramlik.

Öklödet zárod, szemed szorítod,
lehunyva tartod,
vetett ágyadnak támasztod hátad:
tartod az ajtót.

Ágyad lábának veted a lábad:
óvjon a tested,
éjszaka hangját, sötét harangját
kívülrekeszted.

Nem tudsz aludni. Számlálod önnön
szívdobogásod,
sötétség útját, éjszaka kútját
belülről látod.

Tüdőd a lomb és ered folyondár:
betekert végleg,
lélegző lombból szíved kolompol:
véged van, véged.

UNDOR

bogár fekete háta földrög a lefolyóban
nyomkodni puszta kézzel átfér-e belefér-e
két megspórolt konyakmeggy a zsebben szétlapulva
benyúlni tapogatni langyos ragacs a vére
véletlen belekapni egy idegen hajába
ahogy a zsíros fejbőr köröm alá szalad
homlokkal nekimenni egy vastag szemüvegnek
érezni hogy a lencse reccsenve beszakad
betonon orra esni megfordulni a földön
a meleg vér az arcon a fül felé folyik
szunyogot pókot ölni hánykolódní az ágyban
szennyes folyóban úszni vergődni hajnalig

MÓLÓ

A hosszú, hosszú, hosszú, hosszú alkony.
Hullám csapódik kőnek. Tágas ég.
Egy vízbe dőlt fa sárosan mereszti
a part felé roncsolt gyökérzetét.

Déltől meleg a kő. Sokáig égett.
Levont vitorlák, elveszett hajók.
A víz alatt ketyegnek és zenélnek
az elmerült karórák, rádiók.

Néhány gyerek követ dobál a tóba.
A hínár között megtorlott a hab.
Az ég nagyon, nagyon lassan sötétül.
A mutatók közt fekete iszap.

Mesterházi Mónika

TÖMEGVONZÁS

Nem ugyanarra jöttem haza.
Hogy mondjam el? Megváltozott
fényviszonyokra, üvegen szűrt fényre.
Lecsökkent gravitációra. Leesek,
de semmi, elpattanhatok.
A Hold tehetetlensége nagyobb,
mint a Föld vonzereje. Évente
három centit távolodik. Egy reggel
néhány százmilliárd év múlva
arra ébredünk, hogy elszállt.
Hát mit akarok én *állandóan*?

KÓRHÁZI SZONETT

A napsütötte részt
a szél elől körbeállták a bokrok
még elég levél volt az ágon
védelemül öt kismacskának
tetejébe még tenyérnyi
zörgő levelek gurultak elő a szélből
megtorpantak és
továbbmenekültek
és meglapultak
ők meg tanulták a merészkedést
az öt kölyök
s a nyurga macskalány az anyjuk
az épületek között egyedül
nézett táplálék után.
És ahol sütkéreztek a napon
másnap a kandúr ült ott
és a kőd
és sehol se volt az őszi alom.

(ESTE)

Megfeszül a nyakán az az in
Háló rajzolódik a falon
Elfelejtí álmában a szobát
De volt már itt és akkor is zuhant

FORDÍTOTTJA VOLT

Mondhatnám úgy is, hogy megijesztett:
zavart az arcod fordított aszimmetriája
a tükörben, mint egy bizonyosság kifordítása,
máshova néztem – fordítottja volt, mint ha
ikrek másikára köszönök: nem akartam,
úgy látszik, elismerni ilyen esetlegességet.

Szakács Eszter

MONDATOK

Dialógust játszik egy monodrámában.
Sohasem habozik habozni.
Amulett szavai: regatta és ében.
Halála a fekete zokni.

Jókedve veszendő lelkeket ejt rabul.
Nem tudja, mit jelent a „lunyva”.
Figyelme galamb, mindenholnan elrepül.
Szíve szerint tetőn aludna.

Ébren is máshová álmodja át magát.
A csészéjét nem teszi vissza.
Felfele néz, de meg nem lelte még egét.
Különben meg cukorral issza.

*

Akár egy óvodás, kavicsokat gyűjt.
Kocsmázni többé nem hívja haver.
Sokat forgolódik éjjel, ha őv alatt üt.
Kedvenc színe mindhalálig: őszi avar.

Szeret meztláb gázolni homokban.
Nevetésre ingerli a pajesz.
Vészhelyzetben ugyan először összeroppan.
És zsibbad a fejbőre, ha zsemlét vajaz.

*

Lett volna gyászhuszár vagy gyöngyhalász.
Már kislányként utált babázni.
Csak az egyedül éléshez elég merész.
Olvasni meg megteszi bármi.

Elfelejt öntözni virágot.
Hogy „egyetlenem”, senkinek se mondta.
Este főz – bármit odaéget.
Profilból hasonlít a Loch Lomondra.

*

A sóvárgás lett legkelendőbb árucikke.
Hát elképzeli a kilencöves tatut.
Szüntelen fohászkodik, hogy végre segítse.
Utálja, ahogyan fényképeken mutat.

Szakmai ártalom – túl sokat a halálra...
Pedig hívták úgy is, „csillagom, madaram”.
Magával törődik, nem jut ideje másra.
De csak ceruzaelem, lemerül hamar.

*

Búbánatos ír zenét hallgat éjjel.
Sokkal soványabb volt tavaly.
Kicsit vacillál, majd magára vállal.
Haja világít, mint zsemlén a vaj.

Délben többnyire csak bedobja állva.
Tervezi a nagy utazást.
Szinte ösztönösen húzódik félre.
A szobájából tiz másikba lát.

Szája fölé bajuszt rajzol a tej.
Hogy mit is akar, folyton elfelejti.
A szőnyeg alá, és sebaj.
Nem tudja megérteni, hogy csak ennyi.

Vörös István

HASONMÁS A TÚLVILÁGON

Vásározók

Hogy Bakonymérőnek mért nincs folyója, arról csak Isten adhatna számot. Őneki viszont nem célja ilyesfajta számadásokon megjelenni. Én magam különben is úgy döntöttem, hogy másképp rendezem ezt a problémát. Fölutazom a szomszédos megye székhelyére, ott öt folyó is találkozik, és egymás után leülök mindnek a partjára, hogy nézzem őket.

Persze most is másképp lett. Sóval megrakodva érkeztem, és egyenest a piacra mentem. És így volt helyes. A levegőben tavaszi mozgások érződtek, a zajlani kezdő folyó jellegzetes szaga, a hó puha sárrá omlásáé a szántóföldekről, alighogy a pénteki nagy-piac tágas udvarába beléptem, máris halszag csapott meg.

Bakonymérőnek nincs folyója, de van két sekély vizű patakja meg néhány halastava. De a halastóban csak zsíros, pocsoyaizú pontyok tenyésznek, nem szívesen eszi nálunk senki. Ahol rossz a víz, ott nem nő jó hal, és nem lehet jó sört főzni. Márpedig nálunk a sör is kétségbeejtő, hiába érleli a feleségem a legkörültekintőbben, az ize olyan, mint a tejé, amibe légy esett. A patakokban még rák se igen terem, de ha a hídról belenézel, piócákat látsz táncolni, és bármilyen visszataszító állatok is különben,

aki egyszer látta a piócák táncát, annak még a legjobb balettből is hiányozni fog attól kezdve valami.

Úgy léptem be akkor a nagypiacra, hogy nem volt semmilyen tervem, de a szag egykettőre útba igazított. Halat kell venni.

Csakhogynem láttam sehol a halárust. Kismalacok rőfögése hallatszott, és a hideg, pikkelyes halszagba barna disznószarszag melege maszatolódott. Csirkék emelgették fejüket, valaki olajos magvakat árult. Nem igazodtam ki a piacon, és ez meglepett. Kérdezősködni persze tilos. Nem szabad másoknak tippet adni arra nézvést, hogy ma mit érdemes venni. Nem mindenki érzi meg, mi van aznap a levegőben. Ez a jó kereskedő titka kell maradjon.

Venni és eladni önfegyelem kérdése. A legkevésbé sem a haszonról van szó. Kit érdekel a haszon. Mit kezdhetnék vele? Az életről. Belépni a piacra, fölmérni azt a pár száz embert, pár ezer állatot, pár tízezer dolgot, pár százezer lehetőséget és pár millió növényi magot, ami ott jelen van, miközben néhány kilométerre hatalmas, parlagon maradt szántók fölött füttyül a szél, és nincs arra egy ember se, nincs még egy lyukas cipőtalp se, mivel tavaly elzárták a gazdát, és már nem vethetett, nincs ott egy szem búza sem, fölkapkodták ősszel a varjak. Odalátszanak a Páncélos-hegység szét-szórt darabjai, egy héja az erdő felől elhúz arra, de visszafordul, nem lebeg fölé, pedig talán megpillanthatná, amint elfut egy nyúl.

Szerencsére már járnak a vonatok, ezúttal ilyen messze már nem gyalog kellett jönnöm. Hajnali háromkor keltem, begyújtottam a konyhán, az ablak fekete jégvirágai mögül mint valami nemes illat, kutyaugatás csapott meg, macska járkált a padláson, hideg, kék víz szagát éreztem a székek lába alól feltörni. Ma jó napom lesz. A tűzhely már melegített. Csizmát húztam.

Két óra alatt ért a vonat Bakonymérőről az öt folyó városába, akkor már világosodott. Azt terveztem, hogy narancsot veszek a gyerekeknek. Vénnarancsot. De most már visz a halszag.

A piacnak van egy rejtett hátsó traktusa jóformán a bokrok mögött, ahová, tudom, sokan be se mernek lépni. Itt árulnak a legfélelmetesebb kereskedők, akik nem akarnak megválni portékáiktól. A nagy fejű Tóni, akinek az egyik szeme ki van fordulva, és ha valami jobb áru akad a kezébe, ő csak rád függeszti azt a gyűrött selyempapírhoz hasonlatos zavaros pillantását, és már el is ment a kedved a vásárlástól. Vagy a köhögős Tamás. Nem jó kereskedők ők, birtokolni akarnak, biztos élvezettel eszik a tavi zsíros pontyot is, nem értik és nem tudják irányítani a változásokat, akkor pedig fölöslegesen élnek.

Itt, ebben a sarokban állt most a halaspult, egy kövér, jóképű fiatalasszony árulta a halakat. Hiszen ez a szag nem is a halakból, hanem a nőből jön, ébredtem rá. A szájából rózsagyökér pipa csüngött, benne valami szörnyűséges kapadohány égett, sőt még az is megfordult a fejemben, hogy egyszerűen szárított trágyát tömött a pipába. Egy angolnát emelt ki a zavaros üvegű kádból, és sebesen átsiklatta az ujjai között, közben kék pufajkába kényszerített melle kicsit megpihent a véres deszkán. Határozott hányingert éreztem, mint aki részeg. Odahajoltam hozzá, és a fülébe súgtam, tudok valami sokkal jobbat. A kezem minden meggyőződésem ellenére becsúszott a pufajka alá, melle a zavaros ruhák között inkább valami hasi hájtömegnek érződött.

Én is, mondta, és hátrahívott a sátor mögé. Hatalmas fémtেকnőből egy mérhetetlennek tűnő halfarok meredt ki és csapkodott reményvesztve. Harcsa, hangzott mögöttem büszkén. Még meleg kezemmel félredobáltam pár jégdarabot a víz színéről,

és belebámultam a rettenetes szörnyeteg képébe. A szája mint egy rózsaszín félhold, amiben fogak vannak. Eltűntet mindent, ami elébe kerül. Az ijesztő bajszok a zománczott edényfalon fölünkörödtak. Ez a nő hallá változtatta a férjét, és most eladja, gondoltam. Vagy épp ő is hal volt, jutott eszembe a szaga, és valamiért bosszút akar állni vetélytársán. Így vagy úgy, értettem meg, olcsón fogja adni.

Nem bírom hazacipelni, jelentettem ki.

A Lacika elvisz kiskocsin az állomásig, ugye, Lacika. Hogy ki lehetett az a Lacika, nem derült ki, sehol egy ember nem volt a közelünkben. Talán az egyik pontyot még utoljára emberré változtatja, gondoltam. A szörnyeteg apró szeme mintha kacsintott volna, vigyázz, nehogy te is mellettem végezd. A szájában horgok, ki nem mondott szavak.

A fejét elviszem, de mit csináljak ennyi hallal, akadékoskodtam, és közben figyeltem a vízi arcot is, hogy csakugyan érti-e, amit mondok. Meglendítette a farkát, és hatalmasat csapott felém, nyirkosan, nyálkásan egy centire húzott el az arcom előtt, megremegett a lábam, ha eltalál az ütés, bizonyosan összeesem. Így csak az üst dőlt föl, lúgosan habozva a csizmámra dőlt a víz, a sárban pedig egy szerencsétlen hal evickélt, aki most nem is tűnt annyira nagynak.

Nem kell, mondtam, és sarkon fordultam. A nő utánam szaladt. Miért?, kérdezte esengve, mintha csak én volnék az egyetlen vevő a piacon. Nem kell, ismételtem csökönyösen. Csupa kosz.

Lemosom neked, mondta, és cigányosan barna szemével úgy nézett rám, hogy félttem, menten halászsassá változom, és egyik karmomba őt véve, a másikba a nagy halát, átrepülök velük a folyón, a határon túlra.

Visszamentem. Közben előkerült Lacika, egy magas, pattanásos kamasz fiú, már a deszkára emelte a halat, egy vödör vizet zúditott rá, és várta, mit parancsolok. Az anyja, mert nyilván az anyja volt, megkérdezte, agyonüssem?

Persze, válaszoltam, de rögtön ráébredtem, hogy hibát követtem el, mert az árban még nem egyeztünk meg. Nincs semmi pénzem, tettem hozzá gyorsan.

Nem baj, felelte, és egy kis balta tompa végével háromszor egymás után a harcsa homlokára vágott, hallottam, ahogy beszakad a koponyája, láttam, hogy vér önti el a szemét meg a rózsaszín száját. A látványa ettől nem lett megnyugtatóbb, ezért kénytelen voltam arra a halászlére gondolni, amiben este, már Bakonymérről, majd viszontlátom ezt a fejet.

Férjnél vagy?, kérdeztem, az elkövetett gyilkosságra utalva.

Igen, de ha újra a városban jársz, meglátogathatsz, csak ne piacnapon.

Én mindig olyankor jövök, feleltem, de már vontam is volna vissza. Közben Lacika előállt a kerek kordéval. Hol laksz?, kérdeztem, hogy kiköszörüljem a csorbát.

Ő kinyitotta a táskámat, és válogatott. Nekem nem pénz kell, mondta.

Tudom, suttoztam, úgy, hogy csak az arcom elé hulló hajtincse hallja.

Téged legszívesebben sóba tennélek, mint a sonkát, mondta, miközben fizetségként kiemelt néhány előre csomagolt zacskóval a táskámból. Az ár meglehetősen alacsony volt. Egy pillanatra odafordult hozzám, és olyan hirtelen, hogy viszonzni se volt időm, szájon csókol. Mintha maga a tenger lendült volna az arcomig, hullámozást hallottam, mélytengeri fények villództak. Jövök még, nyögtem, a harcsára néztem elkecseregetten, és intettem a kordénak, hogy indulhatunk. Ahogy a kocsi zötykölődött, a hal meg-megrándult, mintha élne.

Talán ha nem volna itt ez a Lacika, akkor az egyik hidra mennék egyenesen, és visszadobnám a halat, gondoltam.

Lacika mintha csak nekem felelt volna, már nem él, mondta, és úgy tűnt, egy könny-csepp jelenik meg a szeme sarkában, amit morzsolva próbál elleplezni.

Az állomáson vaskampót forgatott a hal kopoltyújába, úgy adta a kezembe. Egy nagyobb darab zsirpapírt fektettem a hátamra, azon támasztottam meg az állatot, a kampót két kézzel a fülem mellett tartottam, messziről talán úgy tűnhetett egy szembejövőknek, mintha két fejem volna.

Akkor vizslát, mondta Lacika, és még intett is, mintha nem is tőlem válna el. Biztos csak képzelődöm, gondoltam. Mit is fogok most csinálni? Van még félórám a vonatig.

Az ördög torkában

Amikor az ötvenkilós harcával a vállamon fölkapaszkodtam a vonatra, havazni kezdett. Hogy a napközben már csörgedezni próbáló tavasz helyét visszafoglalja a tél, az nem zavart, az én évszakaim az ős és a tél, bennük mozgok a legotthonosabban. Szüret idején és disznóvágás idején. Meg a szüretet követő böngészéskor. Ősz és tél között. Sétálni a már leszüretelt szőlőhegyen, ahol egy hónapra érvényüket veszti a tulajdoni határok. Mikor a kisbíró bejelenti a szüret végét, attól fogva mindaz, ami még a szőlőkben kint van, közkinccs. Fönt hagyott, két hete még éretlen fürtök, a dérben megnőtt óriás úritökök. Lehet keresztül-kasul járkálni a máskor annyi tulajdon által szét-szabdalt hegyen. Én akkor is mentem, amikor nem volt szőlőnk, akkor is, amikor volt. Szeretem a ködös, deres hajnalokat a tarka levelű tőkék közt, nyulak bodrozódó leheletét, bár az állatot már nem tudom ott kapni alatta, a róka kilógó nyelvét egy levél alól. Nem beszélek senkinek ezekről a dolgokról. Tudok titkot tartani.

Csak a feleségem sejtí, hogy valamicskét értek az állatok nyelvén, ő se szól róla, hát-rakuld a kacsákat elcsendesíteni, de nem jön utánam, nem kérdez, nem hallgatózik. Ez a harcra is, itt a hátamon, ahogy átszivárog hideg nedvessége az odavetett zsákon, zakón, mintha mondana valamit. Pedig az lehetetlen. Az árus agyoncsapta.

Az előbb már egyszer azt hittem, hogy vele beszélgetek. Támaszkodtam a várótermi padon, nem lehet jegy nélkül fölszállni, hallom meg jóformán a fülem mellett, mintha a kopoltyúból jönne, közvetlenül onnan, ahol a kampó bele van vágva. Odafordulok, de csak egy fogatlan öregember arca jelenik meg egész közel, akár egy lebegő léggömb, nem érzékelem a testet, egy léggömb, amin át egy öregember néz és beszél. Van jegyem, felelem, végre leülök, a hal mellettem végigcsúszik a padon, nincs senki a váróteremben, a kis dobkályha csendesen füstöl, de nem ad meleget. Az arc már a bukóablak magasságában sodródik, talán elaludtam, jut eszembe, megrántom a vállam, a mozdulat végighullámszik a harcán, csap egyet a farkával, a túlsó padon fölriad egy alvó öregember, zavartan emeli rám a szemét, megismerem, ő volt az, aki az előbb beszélt hozzám.

Nem magára gondolok, mondja, a halnak is kell jegy, mondja, én meg legyintek. De azért, amikor a vonatra fölszálltam, megcsapott egy kis nyugtalanság is, mi van, ha tényleg igaza volt az öregnek. Az ilyesfajta kételyek csak arra jók, hogy elvegyék az ember magabiztosságát és tényleg bajba sodorják. Mikor tehát két óra késéssel végre begördült az öt folyó városának állomására a vonat, inkább sértve éreztem magam, amiért megvárakoztattak, azért se voltam hajlandó félni.

Közben eleredt a hó, és olyan gyanúm támadt, hogy az utazás is hosszabb lesz Bakonymérőig, mint a menetrend szerinti két óra. Holnap szombat, disznótoros vacsorára várjuk a sógoromékat, ennek igazán tudok örülni, a tél utójának nagy évései, a hurka a ropogósra sült krumplival, a toros káposzta, a friss tepertő éppolyan kedvesek a szívemnek, mint a böngészéskor talált jókora tök, amit ki szoktam vágni, arcot vágok rá, a szájába fogakat szúrok, és egy gyertyával a belsejében kiállítom az ablakba. Ilyenkor meg borért megyek a pincébe, jó már az új is, legalábbis iható, de engedélyezek egy kis tavalyit vagy tavalyelőttit, nem lehet különben végigülni egy estét gyertyánál a mosatlan tányérok közelében, mikor a tepsiben mintha élne, úgy tekereg a még ki sem hűlt zsemlelés véres hurka. Holnap este. De addig még haza is kell jutni. A szél pedig hordani kezdte a havat, benne dőcögünk az átlátszatlan, fehéren vibráló sötétben, bár talán csak délután öt lehet. A fapados kocsiban alig vannak. A halat egyszerűen az ablak mellé akasztom, a csomagtartóra. Leér az ülésig, áthajlik rajta, és ferdén a szemközti pad alatt éri el farokuszonyával a padlót.

Kibámulok az ablakon, és az jut eszembe, mikor pár éve, a háború alatt katonák tereltek ugyanilyen hóban két vödörrel. A pincében, ahová menekültünk, már napok óta nem volt víz. Meguntam a többiek siránkozását, fogtam két vödröt, és elindultam a kúthoz. De túl nagy távolság ilyen időkben, az ember sosem érheti el. Orosz katonák jöttek, vödörstül a szomszédos pincébe irányítottak, puskatussal betörték egy drága vörösboros hordó oldalát, és intettek, hogy tartsam a vödröt a sugárban ömlő bor alá. Miután a két vödör megtelt, mint valami forráshoz, még ők is odahajoltak, aztán már a lovaikat hozták, azok is ittak. Akkor a hordó váratlanul szétesett, az abroncsa brongó hangot adva lefelé gurult a pince bevilágítatlan járatai felé, hallottuk, ahogy gyorsul, de még mindig gurult, a visszhang egyre erősebb lett. Ez a titokzatos járat, ahol talán a gazda titkolt borai álltak, a pokol egyik garatja lehetett, amit most ingerelt a fémgűrű, öklendezni és bőfögni kezdett, morgott, ördög, kiabálta a két katona oroszul, a pinceajtót bevágta a huzat, nyilvánvaló lett, hogy egy szájban vagyunk, ami most szét fog harapni bennünket. Intettek, hogy fogjam a vödröket, ők a lovakat vezették, és kiléptünk az ajtón, ami úgy látszik mégse záródott be. Kint közben órák teltek el, már besötétedett. A katonák lélegzete sárga volt a fagyban, a lovaké bordó, csak az enyém nem látszott. Úgy tűnt, hogy a két orosz tőlem is fél, de nem mertek elengedni.

Maguk előtt hajtottak, elindultunk nyugat felé. Ők lovon, én két vödör borral. Meglepően nagy távolságot tettünk meg hajnalig, de rossz felé mentünk, nekem nem volt sürgős, hogy utolérjük a frontot, amikor csak lehetett, eltértem az iránytól. Hajnal felé arra lettem figyelmes, hogy valamelyik horkolni kezd a nyeregben. Megálltam. A két ló is megállt. A géppisztolyok leeresztve, a lovak sörényébe bukva félrefitult szláv gyerekarcok. Letettem a vödröket gondosan a lovak elé, azok már ismerték az ízt, prüszköltek az undortól, de ittak valami kényszernek engedelmessé. A hatalmamban vannak, gondoltam, de én sohase vágytam semmiféle hatalomra. Végül is mi a bajom velük? Nem bántottak, bíznak bennem. Eszköznek használtak, szögeztem le. Félretoltam az egyik ló fejét, beleittam a borba, aztán már futottam is. Az egyik katona felébredt, a másikat szölongatta, egyre messzebből hallottam, hogy veszedezni kezdenek. Futottam bele a cefreszagú lila derengésbe, bokrokra, cserjéseken át, hogy ne tudjanak követni, bár biztos voltam benne, meg sem próbálják. Futottam a patak jegén hazafelé, és talán nemcsak most képzem, hogy az jutott eszembe, milyen jó volna, ha Bakonymérőnek lenne folyója. De talán lakik ebben a sekély vízben egy titokzatos,

bölcs öreg harcsa, akit még Mátyás király telepített oda, hogy figyeljen, és mindent jelentsen neki, amit tapasztal.

A vonat nagy rándulással megállt. Állomáshoz értünk. Nemezcsizmás parasztok szálltak föl, ahogy beléptek, összenéztek, hal, mondták. Aztán mikor meglátták a melletttem lógó szörnyet, ami így felakasztva mintha megnyúlt és talán el is nehezült volna, összerezzentek, és a koci túlsó végén telepedtek le, meg se igen mertek szólalni. Magam is meglepődve bámultam a halat. Sejtettem, hogy mégse döglött meg, vagy ami talán még rosszabb, van benne egy másik élet, nem az övé, ami kölcsönveszi. A bőre foltokban száraznak tetszett, és olyan minták mutatkoztak rajta, mint egy tigrisen. Ez a hal határozottan nő, állapítottam meg magamban. Azt beszélük, hogy az egész világ is növekedésben van, valaki egyszer azt mondta, úgy kell ezt elképzelni, mint a kelt tésztát, amibe véletlenül a szükségesnél jóval több élesztő esett, és most lerúgja a ráterített rongyot, kiömlik a vándlingból, benövi a konyhát.

Elnéztem a harcsa kackiás bajszát, megpróbáltam kitalálni, miféle idegen lélek ette be magát ebbe a semmibe bámuló halfejbe.

A kalauz jött. Mikor meglátott engem a padszomszédommal, még a jegyemre se volt kíváncsi, gyáván fölnevetett, és már ment is tovább.

Mit is fogunk csinálni tulajdonképpen ezzel a nagy hallal, ötlött föl bennem, most először, mióta az üzletet lebonyolítottam. De ilyesmire nem szabad gondolni, ha valami igazán különlegeshez akar jutni az ember. Különbösen is ott volt a pofonegyszerű megoldás. A holnapi vacsorára mégsem disznótorost adunk föl, hanem halat. Halászlé lesz és rántott hal. Vajon teje vagy ikrája van? Nem lehet más, csak bak, ahogy így elnézem.

A holnapi vacsora megváltozása valahogy mégis elvette a kedvemet. Azt a félórát, amit gondolataimba merülve töltöttem, újra át kellett nézmem, és visszabontani mindent, ami a disznótoros vacsora lehetőségére épült. Meg kell váljak a két vödör vörösbortól. Az ördög torkában tett látogatástól. Mi mindent kell megváltoztassak, tűnődtem.

Fölálltam, belenéztem a hal szájába. Ismerős volt a látvány. Valamit bele kéne dobni. Csak egy megoldás volt. Nagy nehezen lehúztam az ujjamról a jegygyűrűmet, egy pillanatig bizonytalankodva álltam, hogy nem figyel-e valaki, de a parasztok már leszállhattak valahol, és bármilyen szokatlan is, de teljesen egyedül voltam a kupében.

Bedobom a gyűrűm. Végül is meg kell találjuk a hasában. Logikusan hangzott, de nem voltam benne olyan biztos. Nem mertem gyáva lenni.

Két ujjam közé fogva, a szája elé emeltem az aranykarikát. Mintha a hal egy nagyot sóhajtott volna. Vagy megálltunk a nyílt pályán, és pöfékel a mozdony? Nem tudtam eldönteni, hogy állunk vagy megyünk. Hiába bámultam ki az ablakon, nem láttam semmit, hiába igyekeztem a sínek zökkenését észrevenni, enyhe remegés fogott el, ami átterjedt a halra is, aztán lassan az ablak üvegét is rázni kezdte, de hogy ez a remegés miből ered, belőlem vagy a mozgásból, abban megint nem voltam biztos.

A száj láthatóan nagyobbra nyílt. Be kellett dobnom, bár előre rettegtem attól, hogy mit fogok a feleségemnek mondani.

Mintha kútba esett volna, a gyűrű egy darabig csak egyenesen zuhant. Aztán nagy csobbanás hallatszott, majd fekete visszhang, mintha a vödör csapódna a kút falának, vagy valaki irtózatos mélységből beszélne. Sohase lesz meg a gyűrűm.

Leültem. Megpróbáltam elaludni. Zavart a halszag meg az, hogy a pokol bejárata ilyen közel van hozzám.

Kusza alvás következett, mintha valaki felmosórongyba tekerte volna a fejemet. Arra ébredtem, hogy kivágódik az ajtó. A kalauz lépett be két katona kíséretében. Kérem a jegyeket, mennydörögte.

Ez az, szólt oda a katonáknak, azok meg rögtön rám szegeztek a géppuskájukat.

Odaadtam a jegyet. Remegő kézzel lyukasztott. A másikat is, mondta.

Miféle másikat?

Azét, aki ott lóg a fogason.

Csomag, próbáltam nevetni.

Ember, maga egy hullát szállít a vonaton!

Csak egy hal.

Rávilágított a zseblámpájával. A harcsa elbődült, retteneteset csapott a farkával. Mind a négyen a földön találtuk magunkat. A kalauz fölpattant, hol a jegye ennek az ideges alaknak?

Nincsen, mondtam, a kalauz arca most épp az ellentéte volt annak a gömbként lebegő arcnak a váróteremben. Hogy hogyan lehet egy arc egy másiknak az ellentéte, azt nem tudtam volna megmondani, de éreztem, hogy ketten együtt adják ki a semmit. Nem szabad, hogy találkozzanak.

Ha nincs jegyük, akkor mind a ketten leszállnak. Most azonnal.

Megvenném, indítványoztam. A két géppuska rám szegeződött megint.

Nem eladó a lelkünk, porolta le a nadrágját a kalauz.

Kinek kell a lelke, mondtam idegesen, a jegyről beszélék.

Miféle jegy! Ordította, és közben megrántotta a vészféket.

A katonák szorosan elém álltak, és a puskatussal lökődni kezdtek, nincs jegyed, mi! Nincs jegyed? Csak az utolsó két ütés volt nagy, mikor a lépcsőről leestem a töltés menti hóba. A gyűrű, futott át rajtam, mint egy lövedék, de egyszer csak valami nagy és hideg zuhant rám, átfordult a teste s feszes volt már, mint a húr, ha pattan. Sárral kevert vér száradt a fülemen. A kalauz intett a lámpájával, hogy indulhatnak, a szerelvény lassan tovagördült.

Éjfél és dél között

Éjfél rég elmúlt, mire hazaértem. Mostantól csak jobbra fordulhatnak a dolgok, gondoltam, amikor a hatalmas halat a viaszosvászonral borított konyhaasztalra fektettem. Meggyújtottam egy lámpát, hallgattam a kutyák vonítását és kaparását az ajtó előtt. A harcsa, amit úttalan utakon cipeltem haza, hogy a súlya és a hidege kékre marta a vállamat, most mintha hálás szemmel figyelt volna. A faluban kutyák szegődtek hozzám, de elrugdostam, elkergettem őket, úgyhogy az ötvenkilós ragadozótesten nem éktelenkedett egyetlen harapásnyom sem.

Teljesítem három kívánságod, suttogta valószínűleg a hal, bár nem láttam mozdulni a száját, és különben is reggel óta döglött volt.

Feleségem és a gyerekeim már rég aludtak. Belopódtam a szobába, a szájakon lágy, álombeli mézek, az asszony fordult egyet az ágyban, megjöttél?, kérdezte, de nem ébredt föl. Mit is kívánjak, ezt akartam megbeszélni velük, de Judit aludt, Anna aludt, Ferkó aludt.

Visszamentem a konyhába. A harcsa türelmesen várt.

Teljesítem három kívánságod.

Mért nem úsztál el, mikor beszakadt alattunk a patak jege? Nincs hová visszadobjalak.

Az esti hazaút akkor csakugyan nem akart véget érni. Órákon át cipeltem ezt az ötvenkilós zsákot, amibe egy hal volt beletöltve, maga a hal volt, de éreztem, hogy a halban valami más is van, a három kívánságot nem is sejtettem, de olyan benyomásom támadt, mintha egy angyal hulláját cipelném. És ha majd a templomba viszem, akkor gratulálnak, látja, mégis van Isten, mondják, ott fognak szentáldozásra, amit soron kívül tartanak a kivilágítatlan épületben egy pár gyertya fényénél az oltár előtt. Ha a pártirodára, akkor föl kell vernem egy géppuskás őr, aki telefonál a párttitkárnak, sürgős, mondja, az meg tíz perc múlva egy dzsibból száll ki, pizsamára vett föl valami vattakabátot, gratulálok, elvtárs, mondja, kezét rázunk, Isten halott. Tudtam, hogy csak tőlem függ, melyik megoldást választom, és úgy lesz. Egy életre, azaz dehog, egy világra eldől, hogy van-e hasonmása a túlvilágon.

Nem tudtam dönteni, hazahoztam a halat, és már azt gondoltam, hogy képzelődés az egész, mikor újra meghallottam. Teljesítem három kívánságod. Most mintha az ablak mögül, az udvarról jött volna.

De hát nem tudtam dönteni, mondtam, mikor a hang előtt megálltam. Jól döntötél. Ez csak egy hal különben is. Hozd ki ide az udvarra, ásd el a hóba reggelig, bent megromlik. Nem kívánhatsz tőle sokat.

Megláttam a hajnalt, ahogy gumicsizmában végigkocog a látóhatáron, a tenyerébe köp, és elkezdi kiborogatni a talicskákból a szenet. Visszamentem a konyhába, eloltottam a lámpát. A hal szinte magától sétált ki az udvarra, havat dobáltam rá, jégcsapokat fektettem melléje.

Aztán letörölgettem az asztalt, kiszellőztettem a halszagot, tüzet raktam a sparheltban. Gondoltam, a teavízzel még várok. Mit is kívánhatnék? A fejemet lehajtottam az asztalra. A kérdés, amit ez a test jelentett, mégis eldőlt, tudtam. Nem a halat cipeltem fél éjszaka, hanem a világot. Belesajgott a vállam a gondolatba. Legszívesebben nem is csinálnék mást ezentúl, csak hoznám azt a halat a sötétben és a hóban. Olyan utakon, amelyeken sosem jártam, és valószínűleg bármilyen jól ismerem is a környéket, soha nem fogok már többet megtalálni. Azok az utak nincsenek. Jöttem tehát rajtuk. Meglepett a nyugalom, a semmi, a sötétben vibráló világos.

Nem volt ismerős a táj. Mintha a sűrű felhők lenehezettek, leroskadtak volna a síkságra, ismeretlenül magas hegyek emelkedtek körülöttem. És gomolyogtak, sokkal gyorsabban, mint az akár felhőktől, akár hegyektől elvárható lett volna.

Mért nem kísértett meg az ördög, ötlött most föl bennem. Kibámultam az ablakon. A hóból csak a hal feje, ez a rettenetesen nagy fej kandikált ki.

Arra ébredtem, hogy a szemembe süt a kelő nap fénye, pedig a konyha nyugatra néz, és nyári alkonyokon szokott ide besütni a nap. Körülpillantottam, de sehol nem találtam magyarázatot.

A feleségem ott ült az asztal túlsó végén. Rendőrök jártak itt, mondta, valami lopott áru után érdeklődtek, szétnéztek a házban is, de semmit nem találtak, szentséggel mentek el. Már megint mibe keveredtél?

Nem éreztem a hangjában szemrehányást, a pillantásában se felelősségre vonást. Fölállt, teát töltött, elém tette. Ja, meg azt is kérdezték, hogy jártál-e éjszaka a templomban, azt mondtam, hogy nem. Vagy hazudtam?

Nem, nem hazudtál, feleltem rekedten. A templomból nem kerestek?

Nem, onnan nem. De tulajdonképpen hol voltál ilyen sokáig?

Mindig csodáltam a feleségem különös érzékét, amivel ki tudja találni, hogy mikor van nő a dolgokban. A halat, úgy látszik, ő se találta meg az udvaron. Gyere, mondtam, és odavezettem.

A fejet vastag dér ülte meg, olyan volt, mint egy göcsörtös, nehezen égő fatuskó. Fogtam egy lapátot, ásni kezdtem. Ebédre halat eszünk, mondtam. És vacsorára is. Mindenkit meghívhatok.

Vártam egy kicsit. Nem mertem kimondani. Mindenkit meg kell hívni!

Csak most bontakozott ki az állat teljes nagyságában előttem is. Legalább két méter hosszú volt. Hogy hoztat ezt te haza, hökkent meg a feleségem. Nem tudom, suttogtam olyan hangon, mint aki gyilkosságot vall be, és a tetemre roskadtam.

Hát először is meg kell pucoljuk, adta meg a jelet a valós élet megkezdésére a feleségem. Én a kopoltyújánál fogtam, ő a farkánál fogta meg a halat, de ketten is alig tudtuk megemelni. A konyhában még a kinyitott asztalról is lelógott. Közben az asszony ébresztette a gyerekeket, a fiam gyorsan megmosakodott, és rohant körbe a rokonokhoz és ismerősökhöz, hogy mindenkit meghívjon. A lányom is kötényt kötött, dolgozni kezdtek. Én kint álltam a kapu előtt, és aki csak arra járt, megszólítottam. Ha meg nem sértem, ebédre látogasson el hozzánk. Harcsát hoztam a Dunáról. Már ki tudtam mondani a harcsa szót. Tudtam, hogy csak fedél ez a szó, olyan, mint a katica pöttyös szárnya, nem azzal repül. Meglepetésemre mindenki elfogadta a meghívást.

A jeges, kátyús úton egy autó közeledett. Számítottam a látogatásukra. A rendőrök. Kiszálltak, szótlánul közelebb jöttek, úgy éreztem, nincs hatalmuk fölöttem. Talán ők is úgy érezték abban a pillanatban. Mindenkit meghívok ma magadhoz? Meggazdagodtál?

Halat vettem olcsón. Fáradjanak be a vitéz urak.

A konyhára nem ismertem rá, szomszédasszonyok és rokon eladó lányok nyüzsögtek ott, kitágult, mint a petúnia, ha poszméh dolgozik benne. Több tűzhelyen is nagy lábasokban főtt a leves, máshol zsírban rántott hal készült, bár a test még jóformán hiánytalanul hevert az asztalon. A két rendőr földbe gyökerezett lábbal nézte. De hiszen ez egy angyal, suttogetta az egyik.

Elnevettem magam. A nevetés végigcsapott az egész konyhán. Kinyílt egy kemence épp, az izzó piros fénybe péklapáton valaki kenyértésztába csomagolt halszeleteket tett be. A kedvenc étel.

Angyal, csodálkoztam el. Tehát vannak angyalok?

A rendőr zavartan nézett rám, te nem látod?

A füléhez hajoltam, dehogynem, súgtam, köhögni kezdett, mintha egy szálla akadt volna a torkán.

Az egyik asztal sarkán helyet csináltak nekik, két tányéron gőzölgő rántott halat tettek eléjük, meg rengeteg krumplisalátát. Enni kezdtek. Én pálinkát töltöttem nekik. Ittak. Láttam, hogy rettenetesen félnek.

Félóra múlva úgy kellett kitámogatnom őket az autóig. Beültek, és elhajtottak. Az utca közben teljesen kiürült, nem volt értelme tovább a kapuban álldogálni, a fiamat még elszalajtottam a tisztelendőhöz, de ő azt üzenté, hogy már tud a vendégségről, és pontban délben itt is lesz. A tervezett vacsoravendégeket is ebédre hívtuk. Hogy fogjuk leültetni őket?, kérdeztem a feleségem.

Nekem kellett egy sosem látott késsel a hal hasát fölvágni. A vágatból nagy rongycsomó gurult elém. A csomót kibontottam, pár kő volt benne meg egy gyűrű. Azt ösztönösen fölhúztam az ujjamra.

Te a jegygyűrűddel fogtad ki ezt a halat?, állt meg mellettem a feleségem. A kezemre néztem. Csakugyan nem volt más rajta, mint a jegygyűrűm.

A köveket gyorsan a zsebembe csúsztattam, kimentem az udvarra. A kert végében kiszórtam őket a hóra. Suttogni kezdtek egymás közt, de nem értettem, hogy mit.

Képzelmű, gondoltam. Kevés volt az a félóra alvás az asztalon. Behívtak. Mutatták a halfejet a legnagyobb lábasban. Csendesen kiemelkedett a bugyogó paprikás vízből, a szája kinyílt, megszsz, zúgta a forró levessel. De mit is kértem, rándultam össze. Visszacsapódott a fedő.

Az ereszen megnyúltak a jégcsapok, aztán dárdaként belezuhantak a horpadt hóbuckákba. A szobai ablakból kibámultam az utcára. A távolban föltűntek az első ünneplőbe öltözött vendégek. Az egyik szomszéd épp most lépett ki a kapuján. Különös, hogy az ételszag nem jött be a konyháról. Itt lesz egész Bakonymérő, gondoltam. Itt valaha tengerpart volt, és a víz egy kis öblöt vájt magának. Az öbl vize sekély volt, a vízbe belegázolt egy kutya, és arra gondolt, hogy milyen jó lenne hallá változni. Hívta a rókát, az is belegázolt a vízbe, az is ugyanazt mondta. Akkor hívták a farkast. Az is egyetértett. És jött a medve. Kifogott egy halat, nem ette meg, nem osztotta szét. De jó lenne, mondta, és visszadobta áldozatát, de jó lenne, ha lenne ember, mondták kórusban. Ez volt az ember teremtése.

Elléptem az ablaktól. Bakonymérő létező város, itt valaha halak is éltek. Felhangzott a déli harangszó. Kopognak az utcai kapun.

Uri Asaf

KŐTEVE

Soha nem volt még ennyire kőszívű ez a város.
 Piszkos szűrkével elmaszatolt,
 oldalára elfekvő kőteve.
 Jeruzsálem,
 egyre sűrűsödnek az épülettüskék testeden,
 minden folt eltűnik, ami beépítetlen,
 minden vadvirág-forrás kiapad.
 Teveváros,
 még ismerem a megbúvó bugyrot hasad alatt,
 azon túl nem nézek sehova.
 Néha kíváncsiságom elhajt a városfalakig,
 ahol kábulásig tölt az izzó kő látványa,
 aztán hosszú hetekre bezárok újra,
 és várok tovább a nem létező villamosra.

Petőcz András

A NAPSÜTÖTTE SÁVBAN

jennifernek kék haja van, csak
néhol vannak a hajában narancssárga
tincsek, aranyos lány, mindenki
nagyon kedveli, én is nagyon ked-
velem, össze is jött már fabiannal,
aki meg argentin, más jellegzetessége
nincsen, teljesen normális argentin
családapa, mellette költő, meg
szerkesztő is, csak éppen kicsit
összejött jenniferrel, elég furán
néznek ki együtt, nem mintha
baj lenne jenniferrel meg a kék
hajával, csak olyan izgága típus,
és folyton okoskodik, szegény
fabian meg igazán jelenték-
telennek tűnő valaki, nem is tudom,
kettő közül ki a furcsább nekem,
aztán ott van még bernardo is,
aki joe-val jött össze, joe nagyon jó
fej, szintén költő, meg novellákat is
ír, keménykötésű srác, bernardo
egyébként braziliából jött, regényíró,
azt mondják, ő itt a legjobb, intelligens
és érzékeny, szóval bernardo és joe jobban
összeillenek, mint jennifer és fabian, meg
boldogabbnak is látszanak, de igazán
nem a jennifer kék haja miatt, nem
hiszem, hogy a kék haja szerepet
játsszana ebben, egyébként pedig az
oroszlán költő, anasztázija bernardóba
szerelmes, ezt már bernardónak is
mondtuk, de ő csak nevetett ezen, meg
azon is, hogy anasztázijának már erotikus
álma is volt bernardóval, szóval jól meg-
vannak, csak én fekszem egyedül, itt,
iowa bükkfái alatt, az árnyékok közt, épp
a napsütötte sávban – – –

RÁKHELNEK HÍVTÁK

kipát hordott a fején,
rákhelnek hívták, és
valami keresztény vallási
közösséghez tartozott,
tizennyolc éves volt, még
szűz, ezt általában mindenkinek
rögtön elmondta, szinte kézfogás
helyett, hogy ő még szűz, és
nagyon fontos, hogy a fiú is,
akivel majd először együtt,
hogy az is szűz legyen, úgy
menjenek a házasságba, és
akkor majd a házasságkötés
után mindenki boldog lesz, és
egymást fogják nevelgetni, mert
a férfiak állatok, úgy általában,
és meg akarják erőszakolni a nőket,
ezt úgy röviden és nagyon
természetesen mondta el
rövid beszélgetés után, igal
kérdezgette, hogy a neve meg a
kipa, meg a keresztény vallási
közösség hogyan jön össze, és
hogy miért is keresi az idősebb
férfiak társaságát, szóval jól el-
beszélgettünk, megittunk hárman
majdnem egy fél üveg bort, aztán
éjjel egykor alig akart elmenni, még
megkérdezte, hogy vajon mahmoud,
a palesztin író alszik-e már, és egészen
komolyan be akart kopogni a szobájába,
hogy beszélgessen vele is kicsit, mire
igal azt találta mondani, hogy ha így
folytatja, akkor feljelentjük
szexuális zaklatásért, erre csodálkozott
kicsit, és úgy hajnali fél kettő felé végre
eltakarodott az emeletről – – –

Kőrösi Zoltán

NAGY-BUDAPESTI SZERELMES REGÉNY**(Közhelyek Könyve)**

Későre jár, lassan elmúlik a délután, meleg még a levegő, ám a napközbeni ájult csendből már kezd magához térni az erdő, és a sűrű felől talán valami hűvösség támad, ráadásul a hangok, micsoda sustorgás ez, innen is, onnan is motozások, ágroppanások és zizzenések kelnek, különösen, ahogy a gödrös földúton végigdöcög a pokrócokkal bélelt, bőrüléssel, könnyű kis lovas kocsi, cséza, vagyis cshééza, ahogyan a folyóparti ház asszonya mondja, cshééza, kissé vontatottan és oda sem figyelve, éppen, akárha egy készséges cselédet szólítana, unottan és szomorkás fáradtsággal, de azért soha nem tévesztve el a megfelelő hangsúlyt, nem tévesztve az odaillő szót, talán mert azt hinné, hogy akár egy ilyen apró változás is kikölkentheti a megszokott rendet?, talán mert gondolkodik rendről és kikölkentésekről, talán mert nem, milyen volna, ha elpattanna a fonalakat összetartó szál, egy óvatlan mozdulat, kicsi vigyázatlanság, és egyszeriben szétbomlik az egész köteg, és akkor se felvenni, se megtartani, mert nem is egyszerűen szertehullik, de rögvest kibogozhatatlanná válik, maradjon tehát a megszokás, ámbár az az asszony alighanem még akarattal sem tehetné meg, hogy másként szóljon, mint ahogyan szólni szokott, hogy más hangsúllyal távozzanak tőle a szavak, mint ahogyan távozni szoktak, mi is volna az ember, a lehetőségek metszéspontja, szépségesen és reménykeltően hangzik ez, de hol maradnak a bölcsességek arról, hogy miként múltak el felőlünk a lehetőségek, pörögnek, mint a lejtőn legurított kavics, elhalnak, mint az elkialtott szavak, zaj hív elő zörgést, zörgésre felel a zaj, csak hogy ezzel legyen még teljesebb a csend, cshééza, ha valaminek nevet adunk, azzal meg is születik.

Bandi és Lujza, így hívják a két lovat, lustán lebben néha a farkuk, rá se hederítenek a legyek.

Augusztus van, és még most is tikkasztó a nyár, az a fajta meleg, amikor kora reggeltől alig láthatóan apró, fényes bogarak szitálnak mindenütt, talán most röppennek fel a földről, talán a töppedt levelek alól, az avarból, a gyökerek mellől, ismerni őket, egyszer csak kibuknak az árnyékokból, s már ott hullámanak a bokrok fölött, és feljebb, feljebb, feljebb, táncolnak a facsúcsokon, a remegő levegőben, belőlük árad a forróság, belőlük táplálkozik a nyár, izzó pontok, szikrázó, el-eltűnő lángocskák a lombok közti lyukakban.

Az útszélről összehajolnak az ágak, ami alulról indázna felfelé, az máris odafönről ágazik tovább, ami fentről ereszkedik lefelé, eltűnik, hogy másutt előbújva törjön újra át. Mit nézünk e sátorra tekintve, a leveleket, avagy köztük a réseket az ég felé, mondjunk annyit, hogy amiként nincsen, aki a húsos levelektől láthatná a földből felnyomuló gyökereket, úgy máskülönb, még ha tudjuk is, hogy észrevétlen növekszik, csak azt látjuk, milyen moccsatlan ez a fal.

Bandi és Lujza rövidre vágott sörénye viszont megrezzzen minden egyes bólintásuknál, lépés és bólintás, mintha a megkezdett utat helyeselnék, két ló annyi éven át egymás mellé fogva, két kérdés, és egy biztos, hogy Bandi és Lujza nem válaszol, tömött sárga-barna a sörényük, csikos, mint odafönt a házban a szombatoként a

cselédzsoba melletti kiskamrából a hajópadló sikálásához előszedett bőrpántos sűrölőkefék.

Péró, így hívják a kocsi, tömzsi, bajuszos, fekete ember, az a fajta, aki soha nem tud úgy megborotválkozni, hogy máris ne sötétlene az állán a borosta, a haja mint a drót, görnyedten ül, fél kézzel tartja a gyeplőt, a másik keze a bojtos hegyű ostorral a térdére simítva, sötétkék, durva vászonnadrág, fakéregdarabok a körmei.

Álmosan, félig lehunyt szemmel nézi Péró a lovakat, fényes bogárszárnyak a csillogó szőrszálak is, néha dűnnyög valamit csupán, érthetetlenül elnyelve a szavakat, talán a lovak nevét ismételteti, talán mást, éppen a magasra nőtt útszéli vaddohány nevét mondja, vagy a jobbra-balra hirtelen megnyíló tisztásokon álló magányos fákról beszél, azt azért ne higgyük, hogy nem róluk, hanem hozzájuk szól, ámbár miért is ne, volna itt történet és emlék éppen elég, még ha nem is mindig szavakból és mondatokból rakódtak össze, vaddohány, legyint Péró aztán szeliden az ostorral a lovak fara felé. Hátral pedig a vasalt kerekek húztak kettős szalagot a langyos porba, igaz, ezt meg inkább csak gondolni lehet, tudni azt, aminek minden tudás szerint lennie kell, de most mégsem látható, van is meg nincs is tehát, hiszen lassú felhők szitálnak a kocsi mögött, felszálltak, s nem akarnak mozdulni már. Elmosódott árnyékok a fák, barna foltok a bokrok, csupán a napfény tör át vörös sugarakkal, porszemek keringenek, kései a délután, vörös felhők, s bennük a gomolygó fekete foltok, vörös felhők derengő aranysegéllyel, mint az emlékek.

Hosszú és egyenes az út, úgy ringat a kocsi, mintha nem is a fák között gurulna, de odalent, a folyón ringatózna, egyre lejjebb, délnek, a határ felé sodorná az ár, zöld felhők az égen, porfelhőnyi köd a víz fölött.

Két kisgyerek bújik hátral a bőrülések között, lecsúsztatva egészen a kocsi padlatára, összekucorodva a lószagú takaró alatt, kisfiú és kislány a szűrős, meleg kunyhóban, zöld sátor, barna sátor, egymáshoz simulva a homályban, nincsenek lovak, nincsenek fák, nincsenek dűnnyögések, és nincsenek napsugarak, csupa titkos zörgés a világ.

Ez a pokróc, ez a mi lakásunk egy nagy hajón, mondja a kislány, egészen közelről suttozja a fiú fülébe, nem is suttozja, inkább csak leheli, nedves ajka a fiú fülcimpájához ér, rózsaszín a rózsaszínhez, tudod, utazunk a tengeren, bodorodik a füst a kéményekből, zumm-zumm, hallod?, járnak odalent a gépházban a dugattyúk, verejtékes munkások fűtenek, az arcuk csupa korom, különben meg teljesen olyanok, mint a Péró, dolgozik a gőzgép, fehér habokat kavarnak a propellerek, ez egy óceánjáró ám, három hajócsavarja is forog, vigyázz, hogy ki ne essél, hiszen te még úszni sem tudsz, ráadásul nem láthatjuk, mi van a víz alatt, annyit mondok csak, hogy mindenféle rémséges fenevadak, fűrészfogak és cakkos uszonyok, addig jó neked, míg velem lehetsz.

Nem láthatjuk, bólint engedelmesen a kisfiú, s még jobban összehúzza magát a takaró alatt, izzadság csordul a hátán, nem láthatjuk, s az orra egyszeriben megtelik a kislány hajának illatával, fülét csiklandozza a lány szája, a suttozása, bizony, jó, hogy ketten vagyunk ezen a nagy hajón.

De ha ketten vagyunk, akkor mi ez a csattogás, s vajon honnan jönnek ezek a különös zörgések, és lehet-e egy tengeri gőzhajónak nyári porszaga, lehet-e egy tengeri gőzhajónak csipős lószaga.

A kisfiú levegőért kapkodó, hirtelen kiszáradt szájára csöppen fölébe hajló nővére izzadsága, izzadság vagy nyál, sós, ami édes, édes, ami sós, ha nem mondja ki, talán nem is gondol semmit, homlokát felhúzott térdéhez szoritja, talán csak a történet ad

neki szavakat, a fölébe boruló pokróc homálya és az erdőn átvágó lovas kocsi zörgése, mi van a víz alatt, gondolhatja a kisfiú, mi úszik az emlékek vizén.

A cséza már egészen a Duna-partra kaptat, nem gát az, inkább holmi hordalékos domb, kövekkel és ihol-néhol betonnal megtámogatva, felélénkülnek a lovak, lám, milyen is a folyó illata, milyen is az út alatti lapos, homokos part s a domb alján szét-szórt nagy, legömbölyített kövek, a víz, ahogy nemtörődöm módon folyik, karikás, tágló gyűrűk, titkos csobbanások és sárgás tajtékú hullámok, és persze mindehhez a szemközi oldal kébbe boruló sűrűsége, közel van és messze van, két part között a legrövidebb egyenes a távolság, holott tudvalevőleg se a csónakok, se a legbátrabb úszók nem tarthatják be ezt, oldalvást, az ár ellenében haladnak, hogy szemközt érhessék el a földet, két part között tehát a legrövidebb út a belátás és az okos számítás, nem mint-ha e kettő mindig elégnék bizonyulna, a hajdan Kertesre titokban átjáró béresnek például már csak az emléke felelhet menderre, merthogy a testéből a tavaszi sodrás kiszivta az erőt, hajnalra egészen lent, Bajánál fehérlett a rakparti kövön, éppoly fehér-en, mint ahogyan egy ing világitott aznap éjjel mindhiába az ablakban abba a holdfényes éjszakába, nem is vettek aztán már senkit a Péró mellé a ház gazdáit, így is maradtak elegenden, kevesebb emberrel, lám, kisebb a gond, ott döcög a kocsi a ritkásan álló fák alatt, majd felkanyarodik a fehér kővel leterített bekötőútra, trappolnak a lovak.

Csupán egy alacsony léckerítés jelzi, és a gonddal nyírt fű, hogy ez a kert már közvetlenül a házhoz tartozik, de beljebb a kis domboldalon örökzöldek állnak sort a kiszélesedő feljáratig, és fűzfák a bejárat előtt, összehajolnak az ágaik, mögöttük fehérlik az oszlopos tornác.

Uzsonnához terített nádasztal a fűvön, fehér, lekötött párnákkal a fonatos székek, tányérok, a terítőre fordított poharak.

Odébb, a bokrok előtt, a virágágyásnál otffelejített öntözőkanna, színes üveggömbök a pirosra mázolt virágtartó karókon.

Péró a kiöblösödő feljáró előtt állítja meg a lovakat, onnan még, ahogyan illendő, visszafordulhat a kocsi, vissza a kerülő úton a hátsó épülethez, a hármastállóhoz és a nagy, fakapus pajtához, anélkül, hogy az oszlopok alatt keresztül kellene hajtani, hóóó, szól Bandira és Lujzára, és a bak elülső vasára tekeri a gyeplőt, hangos és valamiképp váratlan is ez a kiáltás az álmos várakozásban, és a ház körül egyszeriben csend támad, olyan csend, mint amikor előbb egy halk roppanás hallatszik, akárha egy elfeledett fal maradványa dőlne le valahol a túlparton, a falu szélén, vagy egy korhadt törzsű fa fordulna ki a földből az erdőben, hogy minden feltűnés nélkül a porba fekküdjön, s még az ágai sem recsegnék szanaszét, csupán összesimulnak a zuhanástól, puhán és könnyedén, mint a térdre nyugtatott kéz ujjai, olyan csend, hogy aztán már nem töri meg se kiáltás, se az összekoccanó poharak csilingelése, nem kopognak lépek odabent a házban, talán csak egy órakattanás, máskülönben félhomályos kutak a nyitva hagyott ablakok, nem ropog idekint a fehér kőzúzalék, s aki szólna, egy pillanatra visszatartja inkább még a lélegzetét is, állókép, mondjuk most így, és értsük azt: álló idő, a gömb, mint tökéletes idom a térben, egy bezárult pillanat, immár változtathatatlanul, és szó ne essék akaratról, mint ahogyan vágyakról se, a mozdulatlan-ság és a csend, e kettő éppenséggel megtalálhatja önmagában is az értelmét, míg a fák mögött, a Dunán, a homokos partra örökösen változó fodrokat rajzolnak a hullámok.

Aztán pedig izzadtan ugranak le a kocsiról a gyerekek, a pokróc, a nagy gőzhajóház az ülésre dobva marad, tüzet rakunk!, tapsol a kislány, hátraszalad, az erdő felé, ahol egy férfi dolgozik, mondjunk el annyit róla, mellényes, csizmás, vékony csontú, kes-

keny vállú ember, akinek mintha mindig valami olaj vagy zsír fényesítené a haját, s a mellény hátára fehér pöttyöcskével hulldogál a korpa, a partról felhozott kövek karéjába állította a nagy fahasábok gúláját, s most drótkarikával fogja körbe, összeszeríti, hogy majd felfelé lobogjon a láng, s ne essen szét a rakás idő előtt.

Várj, Kati, várj meg, szalad utána a kisfiú is, hiszen a tűz olyan nagyon jó dolog, kivált a szikrák, azokból lesznek a csillagok, amiképpen a hullócsillagokból lesznek a szikrák, s nem szól ez másról, mint hogy minden összetartozik, ahogyan apjuk mondta, tűz a tűzzel, fény a fénnel, mosolyogva mutatott ezüstfejű botjával felfelé, majd a fák sűrűjére is, az árnyékokról akár ne is beszéljünk, ott vannak például a szúnyogok, ugyan mi másért teremtettek, mint hogy a vér is egyesülhessen a vérrel, nem is lehet erre okosabb magyarázat, és hogy minden, ami van, megtalálhassa a maga útját, felhőnyi szúnyog vagy felhőnyi eső, vér a vérhez, víz a vízhez, tudjuk, egyre megy, szikrák és hullócsillagok, ha kívánsz valamit, tartsd magadban, mert ha nem, hát akár el is felejteted.

Most viszont még csak késő délután van, elől szalad a kislány, röpködő fekete haj, s nyomában a kisfiú, várj meg, kiáltaná nővérének, várj meg, szólna utána, ha nem tudná, hogy úgys hiába, most is, mint máskor, nem vár, aki gyorsabb, aki erősebb, joggal fut a másik előtt.

A nyárfák, ott a túlparton, mint egy hatalmas fésű fogai, felhőfoszlányokkal csúszik át közöttük az alkonyat.

A ház tornácán, a már meggyújtott lámpa alatt hosszú, bodros aljú, fehér ruhában áll Anya, gyűrűs keze a kőkorlátan pihen, mögötte az ajtónyílás félhomályából éppen kilép Apa, szinte kettévágja az árnyék és a fény, magas, erős testén fekete kabát feszül, kettős aransorban csillognak a gombok.

Villás farkú sárga lepke repül az üveggömbök felől, a szárnyai, mint két gyerekenyér, becsukódik és kinyitódik, nicsak, vajon mit kér, mit kéreget, a fogyó fényben szinte felvillan minden egyes szárnycsapás, kinyílik, mint egy szem, egy kisfiút lát rohanni a fűvön, izzadt, kipirult arc, röpködő fekete haj, ezek ám a különös szárnyak, micsoda sötét madár, kár, hogy repülni nem tud velük az a fiúcska, könnyebb lehetne a lepkeüldözés, ámbár most éppen az egyik üveggömb tetejére ült az üldözött, becserezhető a vadász, már ha volna benne effajta óvatosság, például egészen közelre odakúsza láthatná az üveggömbben magát, s ugyanezt tehetné a lepke is a fiú szemébe nézve, de hogy megtörténhet-e egy ilyen találkozás, amit nézünk, vajon visszaneézhet-e ránk, s ami visszaneéz ránk, abban megláthatjuk-e magunkat, most nem fog kiderülni, mert ez a kisfiú nem gondol még a cselekre, diadalkiáltással ugrik a virágok közé, hogy menjen, repüljön az áldozat tovább, vagy riadtan egy utolsót verdeszen az összecsapódó tenyerek között. Csakhogy az a lepke egyszeriben semmi hajlandóságot nem mutat a repülésre, lustán nyitja és csukja a szárnyait, majd a fiú közeledtével egészen megdermed, mozdulatlan, szétterített szárnyakkal ül, akárha már nem élne, tisztán látszik rajta a feketés rajzolat, íme, lassan közeledve, kinyújtott ujjal is meg lehetne érinteni, a két sárga nyúlvány a szárnyak végén, mintha fullánk volna, s két nyúlvány az üveggömb tükrében, mint valami pókfonál, de hogyan legyen vadász a vadász, ha nem menekül előle a zsákmány, áll a kisfiú a deréig érő virágok között felemelt karral, félbemaradt, s ettől hirtelen mennyire más értelmet kapott ez a mozdulat, vagyis hogy talán így nyerte el az igazi értelmét, ekképpen mutatta meg magát, mit jelentenek a kitárt, magasba emelt karok s a széttárt ujjak a virágok fölött, mit jelent a kisfiú arca az üveggömb előtt, tágra nyílt szemében a sárga lepke képével, aztán hirtelen megré-

mülve elszalad, Anya!, Anya!, sikoltja a lépcsőhöz rohanva, a bejáratnál zihálva áll meg, könnyek folynak a szájába, rázkódik a válla, úgy zokog, sós, ami édes, édes, ami sós, az arcát törölgetve tenyerével eltakarja a szemét.

Este petróleumlámpák szaga tölti be a házat, a Dunáról párás levegő nyomul a fák közé.

Az ég csaknem fekete, s teleszórva csillagokkal.

Kilyuggatott selyem, átsüt rajta a fény.

A gyerekszobában a kislány és a kisfiú a feltornyozott párnákon, takarókon üldögél, árnyékok lobognak a fehér falakon, mert nyitva az ablak, és mert ma Apa olvas altató mesét, az ablak melletti karosszékre ült, fejét a tenyerébe támasztva könyököl, másik kezében fekszik a nyitott könyv, csillognak az aranygombok, Apa keresztbe vetett lába hintázik a szavak, mondatok ritmusára, fekete cipőjén újra és újra felvillan a lámpafény.

Volt egy hatalmas ordas farkas, aki halat akart fogni zord télidőben, odalopkodott a tó jegére vágott lékhez, s a vízbe dugta lompos farkát, volt egy hatalmas ordas farkas, s farka a tó vizébe fagyott, nem is menekülhetett másként az a rút állat, mint hogy a farka odaveszett, volt egy hatalmas ordas farkas, úgy futott el az erdőbe, futott, futott, hogy hátra se nézett, soha nem jött ki aztán már onnan, hiába üldözték a falubeli emberek, volt egy hatalmas ordas farkas, nem látta azóta senki sem. Összeolvadó, hemzseggő bogarak a fejtetőre állított betűk, s velük szemben a nagy, egész oldalas színes kép, csupa piros és fekete, mi lehet az, talán egy állat, bizony, látszik még a vöröslő nyelve is, és ott vannak a hatalmas fogai, milyen jó hűvösek a párnák, fehér és még fehérebb, árnyék és félhomály, ez a körbefutó hímzés a huzaton olyan, mint holmi minták egy lepke szárnyain.

Reggelre megint szikrázva süt a nap, a szél se fúj, a kisfiú harisnya nélkül, szandálban szaladhat a ház körül, a folyó túlsópartja felől ömlik a fény, bár még nedves kicsit a fű, de a levegő illatos és meleg. Hátról, az istállótól fojtott kiáltás hallatszik, nyerítés és dobogás, mintha egy súlyos kalapács zuhanna mindegyre a falnak, csörgés, talán egy felrúgott vödör, lánc a vaskarikában.

Péror, kiáltja a kisfiú, de amit mondhatna, elhal a növekvő hangzavarban.

Péror!, s hogy odaér, már az istálló ajtajában áll a férfi, a cserepes istállótető fogazott árnyéka takarja az arcát és a felsőtestét, csak a kék vászonnadrág látszik élesen, a küszöbön kívül a bakancs. Leengedett kezében az ostor, másik ez, vastagabb és erősebb szíjjal, mint amivel hajtani szokott, a lovak, Bandi és Lujza fűjtató, idomtalan testek a meleg, párás istállóhomályban.

Délfelé aztán, hiába a meleg, felhőfoszlányok támadnak a hajnali párából, közeli a túlsópart, végére jár a nyár.

A kisfiú négykézláb mászik a fűvön, szöcskéket gyűjt a hóna alatt szorongatott üvegbe, a tornác oszlopai között sorakoztatja fel őket, az egyik hadsereg a meg-megvonagló szöcskék csapata, a másik oldalon a kitépelt szöcskecombok, micsoda igazság, hogy amit megfigyelünk, az már nem maradhat ugyanaz, merthogy jól tudjuk, ha valami a szemünk elé kerül, akkor a megfigyelésünktől változik a megfigyelt is, nem mintha a lábukat vesztett szöcskéket vigasztalhatná bármi effajta megállapítás, különösképpen a világ részeinek eme megmásíthatatlan összetartozása, s nem mintha a kisfiút érdekelné a mégoly sokat sejtető tanulság, amikor izzadó tenyerén olyan törekenyen vékonyka fekete vonalakat a szöcskelábak.

Guggolva bámulja a rovarokat, girbegurba, nedves csikocskákat hagynak maguk után a kőlapokon vonszolódva, egészen közel hajol, sárgás patakocska csurran a nadrágjából a lába közül.

Zongoraszó hallatszik a házból, elpattanó színes üveggömbök.

Délután a városba viszi a családot a felhúzható börtetőtől megfosztott cséza, Anya sárga és piros virágokkal díszes napernyőt tart maga fölél, Péro ünneplőben ül a bakon, elvégre vasárnap van, elsuhanak a fák, úgy, olyan gyorsan szaladunk, mint mellettünk a Duna, milyen szép lesz, ahogy a sétálgatók köszönetnek egymásnak a városka macskaköves, folyóra néző főterén, meghajolnak, s mosolyognak minduntalan, napernyők és könnyű, nyári kalapok, s a kávéház teraszánál már az alacsony kőkorlát előtt, az utcára kilépve ugyanígy köszönti a vendégeket a csikos mellényes pincér, fényes a haja, és a koponyájához simul, mennyi gonddal keféltgethette, s vajon mennyi időn át, fekete bajszkájá olyan keskeny, mint valami szöcskeláb, bocsnát, szöcskelábak, sorba illesztgetve szépen.

Pattognak a kerekék alól a kövek, milyen lesz, ahogy a főterén a házfalokról ide-oda verődve végiggörögnek a kiáltások, míg odaátról, a szemközti kis szigetről áthallatszik a zene, a hegedűk és a cimbalom hangja, s a nagybögő álmos brummogása a fák közül, az ottani étterem kerthelyiségéből, itt pedig, ha beljebb megyünk, a homokkal marattott, feliratos üvegtáblákon belül a mennyezeten sárgaréz ventilátor forog, és mintha valami játék zongorácska szólna, újra és újra megcsörrennek a tányérok és poharakon a címeres villák és kanalak, ugye, milyen szép lesz ez a vasárnap délután, olyan szép, mint a többi, már csak annak okán is, hogy szép az, ami nem változik.

Péter fiam, ha szeretnéd, most az odaúton Péro mellé ülhetsz, még a gyeplőt és az ostort is foghatod, feltéve, hogy nem piszkolod össze a ruhád.

Fogja a kisfiú a gyeplőt, érzi a bőrszija végén a két hatalmas testet, Bandi és Lujza, nincsen erő, ami megállíthatná őket, és nincsen erő, ami irányíthatná, csak ez a gyeplő, s a gyeplő végén a kéz, akinek engedelmességek. Fényes bogarak, nézi, hogyan dolgoznak azok a rettentő izmok, a hatalmas combok, megfeszül a finom bőr, s ehhez képest milyen durva a patkócsattogás, nem is beszélve a kerekék zörgéséről a köveken, küllő és kerék méri az időt és méri az utat, lobog a lovak farka, a sörényük persze nem, hiszen az rövidre vágva díszes, minden lépés egy újabb fújtatás. Bandi egy kissé mintha hátrébb maradna, Péro úgy mondja, nemigen akar húzni a lustaság, bezeg a Lujza, az sohasem henyél, micsoda hatalmas testek, az nem lehet, hogy közben nem gondolnak semmit, például ha megrántom a szíjat, máris felvágja a fejét mind a kettő, aki érez, az gondol is, nem lehet másképp, mégsem mondják el, milyen lehet, ha az ostor megcsípi a hátukat, vagy ha elmondják, hát nem nekünk, húzzák a csészát és rajta öt embert is, és még hogy közben ne lenne egyetlen gondolatuk, csak a verejték fényessége és az izmok játéka.

Péter, fiam, mit csinálsz, Péter, ne üsd azokat a lovakat, istenem, most láthatjuk, mi szorult ebbe a gyerekebe, Péro, maga vegye ki a kezéből az ostort, és álljon meg itt az út szélén egy pillanatra, te meg, fiam, azonnal ideülsz hátra a nővéred mellé, ekkora fiú, s lám, mégis hogy megvadul, nézd meg a nővéredet, neki soha nem jutna ilyen az eszébe, mi ez, megizzadtál, vagy mástól lett nedves a nadrágod, nem szégyelled magad, mondd, most mit csináljunk veled, igazán mondom, nem értelek, még az a szerencse, hogy meleg van, ülj úgy, hogy rád süssön a nap, mire odaérünk, meg is szárad talán.

Miért volna a nyárvég, ha nem a gondolattalan boldogságra, milyen az átforrósodott bőr illata, milyen az út menti házakból gőzölgő pára, üvegszemcsék csillognak a falakon a lenyugvó nap fényében, hosszú a part menti nyárfák árnyéka, s ott, ahol az út végén valóban megnyílik a főter, középütt, a szentháromságszobor körötti vaskerítésen hervadt koszorúcskák függenek.

Apa könnyedén lép le a kocsiról, leugrik ruganyosan, lesegíti Anyát, fehér gombos, magas sarkú cipő, meglibben a virágos napernyő.

Gyerünk, gyerekek!, szinte kiáltja Apa, vidám és könnyed a hangja, hadd hallja bárki, aki a téren jár, vagy hadd hallja odabent, az étteremben is egynéhány ismerős, menjen, Péro, mondja, oda sem fordítva a fejét, álljon a lovakkal hátulra, hagyja az árnyékban őket.

A rakparti lépcső betonfala előtt piros-fehérre mázolt kerek taliga áll a járdán, hímzett, kerek sapkácska az édességárus fején, töröknek mutatja magát, holott csak bosnyák, mosolyog, az orra tövében, az arcbőrén olyanok a lyukacskák, mint az üveg-lap alatti törökméz kisebb-nagyobb sötétbarna pöttyei, meg-meghajol a járókelők felé, de máskülönben szótlanul ácsorog, nem is kínálgatja az édességeit, hiszen nincs miért, tudja, hogy a korzózó városiak éppúgy megszokták már őt, bő bugyogóját, bőrpapucsát, mint ahogy megszokták azt, hogy lassú léptekkel, meg-megállva sétálgassanak a főtér ezen oldalán, odalent a Duna, idefent a lassan csordogáló beszélgetések. A szigeten, a fák közti teraszon ilyentájt meggyújtják a gázlámpákat már.

Elöl bóklászik a két gyerek, azaz a kislány hamarosan illemtudóbban hátramaraad, karjával leszorítja a szoknyáját, éppen kettőt lép, míg Apa és Anya egyet, okosan a szülők beszédére figyel, a kisfiú viszont összevissza nyargalászik, hadd menjen, drágám, hiszen azért fiú. A két kezét összekulcsolva forog a vékonyabb fatörzsek körül, kihajol a lépcsős rakpart fölé, majd a kő fölé hajolva leguggol, mi van ott, zöld színű szőrös hernyó tempózik nagy igyekezettel a langyos betonon, újra és újra kitér a rá-támadó botocska elől, végül összegömbölyödik, világító sárga pötty a feje, lássuk csak, hány szeletbe vágjuk fel a tortát, egy hernyófalat, két hernyófalat, lesújt a rút szörnyetegre a vitéz királyfi éles fegyvere, kocsonyás, barna lé kenődik a bot végéről girberba csikként a kövön, sárgásbarna, mint a lóhúg a macskakövek árkaiban.

A főtér túloldalán nyitva tart némelyik bolt, noha tudvalevő, hogy ilyenkor inkább csak a jó hír növelése végett ácsorog a pult mögött egy segéd, világítóan fehér ingben bámulja a harisnyás gázégőt, számolja a perceket, van, akinek rövid a nyár, van, akinek végtelenül hosszú a vasárnap délután.

Ahogy a színház előtti térre ér a család, annál a vaskorlátnál vezet el az út, ahol mindenkor valami öregek, mondjuk így, a város öregei üldögélnek a kiosk mögötti padon, látni őket már messziről, milyen különös, csupa színes, szedett-vedett ruha lóg rajtuk, mégis szürke rongycsomó valahány. Most éppen ketten vannak, akár koldusok is lehetnének, csupán azt kell eldönteni, mit akarnának megkapni, mit csinál egy koldus, ha nem ül a kiszemelt őrhelyén, mert ugye azt nem kérdezzük, mit csinál, ha a szemünk előtt kéreget, azt még csak látni, hogy ez a kettő egy férfi és egy nő, helyesebben az egyikük férfi volt valaha, és a másik nő, s most együtt tartanak a férfiatlan és nőietlen semlegesség felé, ha ugyan már el nem érkeztek oda, ha ugyan még tartanak valahová, leszámítva egyetlen utat, arról viszont nem szeretünk beszélni, különösen ilyentájt, amikor a háztetők mögött lebukott a nap, hol van az a föld, ahol ez a két ember megfogja egymást, és ki tudná megítélni a korukat, hiszen az arcuk is ugyanabból a szürke rongyból gyúrva, s a hajuk a foszladozó szövet szálaiból, két-két kopott doboz a cipőjük, ami még így is, a földre dobva, mozdulatlanul is lötyögni látszik a lábukon. Megtorpan a kisfiú a tér oldalánál, majd lassan, mintha lopakodna, óvatosan halad az öregek felé, s még mielőtt elérné őket, ott, ahol tiszta a levegő, nagy sóhajtással mélyen beszívja s aztán visszatartja a lélegzetét, egy lépés, két lépés, nem lehet az olyan sok, irány a túlpart, óvatosan kell elmenni mellettük, sietni persze nem

szabad, még a végén észrevennék, na nem itt ezek, az ilyenfajta már semmit nem látnak, mozog a szájuk, mintha folyton rágnának valamit, vagy holmi titkos ügyekről motyorásznak, mint aki nem is gondolja már azt, hogy bármi értelme volna a szavaknak, annyi legalábbis biztosan nem, hogy érdemes lehetne hangosan kimondani őket. Látni pedig végképp nem láthatnak semmit, a bozontos, lelógó szemöldök, a táskák a vaksi szemgödörök alatt, a folyton könnyező szemek. Különbön sincs választás, elég, ha a foszlott ruhákra, elég, ha a ráncokra néz az ember, kifújni lehet, sőt kell is, aprókat fújni, egyenletesen, hogy csak és csakis kifelé menjen a levegő, majd ott, majd a tér túloldalán lehet megkönnyebbülten felsóhajtani, átértem, s ők ott maradtak, én itt leszek, amikor ők már nem, és én nem leszek, én nem lehetek ilyen sohasem.

Hazaindulás előtt Apa odasétál az édességáruhoz, nézzétek, mondja, kinek tetszenek ezek a színes nyalókák, csillognak a lámpafényben, tudjátok-e, hogy mik ezek, cukrozott kigyócskák, bizony ám, nemrég még odalent tekergőztek a vízparti kövek között, egy felszeletelt kigyó mézbe és olvasztott cukorba mártott csikos darabjai, egy suhintás, két suhintás, már kész is a csemege, aki nem hiszi, járjon utána, nézzétek csak ezt a törököt, milyen rejtelmesen mosolyog, kétség sem férhet hozzá, megvan rá az oka, halljam, melyiket kéritek, aki finom nyalókát akar, tegye föl szépen a kezét.

Nagy csapat galamb rebben fel a térről, a szentháromságszoborról, mintha valami hang riasztotta volna fel őket, egy robbanás vagy valami távoli robaj, amit csupán a madarak hallanak, rendben is van talán, hogy az emberi fül nem az effajta hangok meghallására rendeltetett, lám, amott is a sirályok, mi oka lehet, hogy egyszeriben feljebb emelkedtek a vízről, ők tudják, mi történhetett.

Sötétedik már, s úgy tűnik, eső is lesz, repülhetnek-e hangos szárnycsapásokkal a háztető felett a szentháromságszoborról levált kövek, mert ezt, a szárnyak pergését, a tollak suhogását viszont igencsak hallani, mi az, ami repülni tud, egyszerű a válasz, ami könnyebb a levegőnél, tehát mi az, ami lezuhan, s mi az, ami odafent marad, feltámad a szél, és délről fekete felhők tornyosulnak, hirtelen milyen messze távolodott a délután, a vörös nap sütés és a meleg, ámbár a kövek még most is langyosak, de a szél ugyancsak borzongató, lám, így sodródniak messze a súlyosnak hitt emlékek, s így zuhannak le a levegőnél könnyebb szavak, még a helyük sem látszik a porban, ellentétben az egymásra torlódó felhőkkel és ellentétben az első esőcseppekkel, melyek toccsanva festenek sötét foltokat a lovak hátára és a macskakövekre, mit tehetnének ehhez képest a szavak, lezuhannak, de ha szétfröcskölnék is, nem hallani a toccsanást.

Siessen, Péro, talán még időben hazaérhetünk, adja ki a parancsot Apa, most kéne igazán a bőrtető, burkolózz be jól.

Petróleumlámpa lóg a bak oldalán, zörögve fut ki a városból a könnyű kis kocsi, siet a nyár végi vihar elől, sötétség, ami után csak még sötétebb következik, felhők felhők után, bár inkább képzelhetni, semmint látni őket, a fák, a bokrok itt is, ott is fekete árnyak.

Bandi és Lujza patkói már a gáton kopognak, amikor hosszú szálakkal valóban esni kezd, meghajlik a nyárfák csúcsa, elvész köztük a lámpafény, aztán már nem segít az ernyő sem, csapkodja a cseppeket a szél.

A házhoz érve Péro egészen az oszlopokig hajtja a lovakat, ekképpen bont törvényt most a szükség, már ha a szokást és illetet törvénynek nevezhetjük, s nem keresünk jobb szavakat a didergésre, a borzongató esőre sem, menjen, Péro, és igyon valamit, nézzen be a konyhába, ha már letörölte és bekötötte a lovakat.

Milyen szerencse, hogy a falak tartják még a meleget, visszaadják, amit reggel óta

s amit a tavasz kezdetétől magukba szívtak, nem csupán a fénynek hosszú az utazás, míg a földre ér, de a melegnek is át kell kelnie a falon, viszont nem irigylem azt, aki most odakint van, int fejével Apa a Duna felé, felül is a víz, alul a hullámok, sikosak a cölöpök, a horgonyt rángatva megfeszülnek a kötelek, csikorog a lánca.

A legnagyobb szobát, a szalont sárga fény tölti be, és mint egy hol halkabban, hol felerősödve kattogó metronóm, neki-nekilődülnek az ablaktábláknak az esőcseppek. Elpattanó üveggömbök a zongorahangok, a kislány bal keze mozdulatlan, csak a jobbja siklik a billentyűkön könnyedén, a bal a vékony kis combon nyugszik, erőtllenül, valamiképp mégis súlyosan, talán mert a jobb olyannyira önálló életet él, látod, fiam, a nővéred milyen szépen játszik, igazán kár, hogy ezt a tehetséget te nem örökölted, ámbár a gyakorlás sokat segíthetne, ahhoz viszont szükséges az akarat.

Hajnatra aztán megáll a szél, különös augusztus ez, köd gomolyog a fák között, mintha legalábbis november volna, pedig hol leszünk mi már az ősz közepére, itt, a Dunánál semmiképpen, értve ezalatt, ha emberi terv és emberi végzés ezúttal találkozik, s nem szól bele bármi erősebb akarat, néhány nap még, egy-két hét, és vissza, a fővárosba költözünk, nehezen törnek át a párán a napsugarak, s még délelőtt is szinte hűvös marad a levegő.

Anya és a kisfiú kézen fogva lépnek ki a házból, egy őszes, kopaszodó férfit kísérnek a kocsiig, doktor úr, így szólítja Anya, közel hajol hozzá, egészen bizalmasan, doktor úr, higgye el, néha úgy érzem, nem is bírom ki már, annyira fáj, mintha széthasadnék, mintha elpattanna valami ott belül.

Nyugodjon meg, asszonyom, áll meg egy pillanatra az orvos, a bal kezében táská, pókhálós fekete bőr, barna foltok szeplőzik a nagy, ezüstsín fémkapcsot és a foglalatot is, jobbját az asszony vállához emeli, de még mielőtt megérintené, visszahúzza a kezét, és csak a szemüvegét igazítja meg, a mutató- és a hüvelykujja közé csippentve a keretet feljebb tolja az orrán, és ugyanazzal a mozdulattal a füle mögé simítgatja a haját, holott láthatólag éppen elég gonddal van minden maradék fürtje elrendezve, nyugodjon meg, asszonyom, nem kétkem a fájdalmait, de higgye el, nem ritka és nem súlyos ez a baj, ezt bizonyossággal állíthatom, mint ahogyan azt is, hogy a kellemetlenség olykor vészesebbnek mutatja a helyzetet, semmint az kívülről megítélhető lehetne, vagy amilyenek a tapasztalataink alapján mondani tudjuk, noha nem tagadom, a hosszú évek során azt is megértettem, nincsen kisebb és nincsen nagyobb fájdalom, mert olyan érzések ezek, ahol használhatatlanok a mértékegységeink, és csődöt mondanak a jelzők, egyet mondhatok csupán, tartsa be a gyógyító kúrát, s önmagát tisztelje meg a türelmével, mert a test, ha néha cserbenhagy is minket, azért még hálás lehet a méltóságért, feltéve, hogy képesek vagyunk tisztelni a szenvedéseiben is.

Értem, doktor úr, hajtja le fejét Anya, és azt is érzem, hogy önnek igaza van, csak elfogadnom nehéz, mit mondhatok minderre, a fájdalmat megtanulja elviselni az ember, különösen, ha asszony, mert mi mást se teszünk egész életünkben, mint efféle önmagunkon való uralkodást gyakorolunk, hanem a vér, doktor úr, hogy nem tehetek ellene, s a testem ilyen visszataszítóan csúfol meg engem, rosszabb ez, mintha kétszer annyira fájna, eljutottam oda, hogy önmagamtól undorodom.

Anyá, rántja meg az asszony kezét a kisfiú.

Ó, bocsásson meg, doktor úr, húzódik hátra az asszony, egy pillanatra elfelejtettem, hogy nem kettesben vagyunk, elfelejtettem, hogy a kisfiam itt van velünk.

Ugyan, asszonyom, a gyerekek azért vannak, hogy folytonosan emlékeztessenek bennünket az önzésünkre, amivel a világra hoztuk őket, s a lelkiismeret-furdalásunk

révén emlékeztessenek a kötelességeinkre is, s mindent egybevéve ezzel bizonyítsák, testek ők a testünkéből, vér a vérünkéből, szégyellni emiatt fölösleges volna bármit, ha csak önmagával nem kívánna meghasonlani az ember.

Furcsa, hogy egy orvos így látja ezt.

Nem az, asszonyom, nincsen ebben semmi különös, inkább a tapasztalat, a felgyülemlett idő.

Meglehet, doktor úr, bár önnek nincsen gyereke.

Ebben igaza van, asszonyom, s csak annyit válaszolhatok, a teremtésben nincsenek véletlenek, leszámítva talán a legelső alkalmat, s ott sem a szándékra gondolok, mint inkább a kivitelezésre, hogy a merészségben mégse menjünk túlzottan messzire, de azt hiszem, onnan számítva a többi már akarat és elszánás, s ahogy mondtam, önzés kérdése, az arányokról akár ne is beszéljünk.

Én pedig úgy hiszem, doktor úr, jobb, ha most hagyjuk abba a társalgást, nem kételem, önt várják a betegek, s nem tagadom, nem szívesen veszem, ha az ön kissé eredeti nézetei éppen az én ártatlan és gyanútlan kisfiam fülébe jutnak, attól tartok, hallott ő ma délelőtt már úgyis épp elég olyat, amit nem érthet, s olyat is, ami nem volna neki való, legalább kerüljük el a felesleges kockázatot.

Asszonyom, ebben önnek alighanem igaza van, magam se mondhattam volna pontosabban.

Ó, örülök, ha így gondolja, féltém attól, talán megneheztel, köszönj el a doktor úrtól, kisfiam.

Add a kezed, kisfiú, férfi a férfinak, egy hét múltán újra jövök, asszonyom.

Viszontlátásra, doktor úr.

A viszontlátásra, asszonyom.

Délidőre aztán mégiscsak visszatér a nyár, a fák között megreked az átforrósodott levegő, éles fényel tűz a nap.

Minden tele illatokkal, összeolvad a folyó és a még most is nedves föld párája, az erdőben szétterülő árnyékok, a ház előtt a fűzfák zöld sátrai.

A kisfiú egyedül van, ami annyit tesz, hogy a melegben, a ház körüli csendben s a hátsó ablakból, a konyhából kiszűrődő zörgésekben most éppen nem figyel rá senki, s nem is láthatja más az árnyakat, akikhez egy kisfiú beszél, s nem kíváncsi senki arra, miképpen fordíthatná le a mások számára hallhatatlan szavakat.

Egy kisfiú, aki az istálló mögött, a kertet az erdőszéltől elválasztó léckerítésnél játszik, gyöngyház nyelű bicskával farigcsálja a zöldre mázolt léceket, szárazan pattannak le a forgácsok, kívül zöld, belül nyerszín sárga, és ott, ahol a hasadás véget ér, sértetlen marad egy zöldesfekete göcsört, jancsiszeg, ahogy Péro mondja az ilyet, pedig sokkal inkább hasonlít mondjuk egy szemre, na jó, nem emberé, talán egy állat szeme, vagy miért is ne, lehetne akár a fáé is, mármint azé a fáé, amiből egykoron ez a léc kihasadt, zöld festékes barna szem, azt aztán hiába próbálja a bicska.

Megterítve ebédhez már az asztal, amikor a kisfiú a ház elé rohan, Anya, jaj, Anya, kiáltozza vagy inkább sírja, hiszen a hangja elcsuklik, és nem is érteni a szavakat, Anya, megáll a lépcső alján, bal kezét a melléhez szorítja, sőt a jobbjaival tartja is, mintha az egyikből kiszállt volna minden erő, a másik pedig nem tehetne egyebet, mint védelmezi, addig is, hogy történjen, aminek történnie kell.

Anya, és már nem is sírás ez, sokkal inkább nyüzsitésként hallatszik, talán az a kis állat, ami a jobb tenyerében bújjik, vagy egy másik, ami sokkal beljebb van.

Apa ér ki először az oszlopokhoz, álmos és bosszús az arca, mi történt, kérdezi a

kisfiút, s ettől az hirtelen megrémülve hátralép, és azonnal össze is kucorodik, mintha most már az egész testével akarná védelmezni azt, amit a kezében tart, egyik kicsi állat a másik kicsi állatot. A férfi, látva ezt a mozdulatot, megáll a lépcső tetején, a levegőbe csap, aztán mégsem szól semmit, vagy ha tenné is, nincsen már rá szükség, mert a szalon félhomályából előszalad az asszony, könnyű, rövid ujjú nyári ruha, egymásba fonódó virágocskák mintázatával, mi történt, kérdezi ő is a kisfiút, íme, ugyanazok a szavak, a kérdés mégis mennyire más.

A kezem, emeli fel a fejét a kisfiú, az ujjam, teszi hozzá, könnyes a szeme, és az arcára is csikokat rajzolt a sírás, hátul, a hátsó kerítésnél farigcsálás közben levágtam az ujjam, hüppögve mondja, s láthatóan megnyugodva is, talán ezért nehéz egyszeriben felfogni a szavak jelentését,

micsoda, kérdez vissza értetlenkedve a férfi,

az asszony pedig a fiúhoz szalad, százsor mondtam, nem gyerek kezébe való a kés, ezt a szemrehányást persze nem a fiának szánja, hogy kinek, az talán nem is érdekes, hiszen mire elmondja, már a fiú előtt térdel, alighanem zöld foltot hagy majd a fű azon a világos nyári ruhán, mutasd, suttogja fojtott hangon, mutasd, kérleli, mégis szinte úgy kell kifejtenie a burokból azt a sebesült kezét, előbb az összekucorodó fiút kell felemelnie, aztán eltávolítani a védelmező jobbot, hogy eljuthasson a bal karig, mutasd a kezed, nem értem, azt mondd, levágtad egy ujjad, de én itt még csak egy karcolást sem látok, melyik kezedről beszélsz.

Anya, én éreztem, hogy levágtam ezt az ujjamat, láttam is, ahogy a késpenge félre-csúszik, láttam, ahogy a levágott ujjam a földre esik, és attól ijedtem meg, hogy eltűnt, elveszett a fűben, hiába kerestem, nem találtam sehol, miközben ömleni kezdett a vér.

Akkor most mi történt, néz rájuk Apa, meg se vágta magát, nincsen semmi baja, kérdezi, s a hangja egyre bosszúsabb, újra csak felemeli a karját, ezúttal azonban tehetetlenül ejti vissza, mi a fene történt, magyarázza el nekem valaki, mire jó ez az egész.

Fáj még, kisfiam, öleli át az asszony, a tenyerével letörli a kisfiú arcát.

Nem fáj, Anya, csak az ijedség, az fáj még itt belül.

Hol a késed, emeli fel a hangját Apa, a korlátnak dőlve áll, rekedtes a hangja, kérem a késedet, fiam, ha már egyszer nem a te kezedbe való.

Igen, Apa, de nem tudom visszaadni, ott hátul a kerítésnél leesett a fűbe, és elveszett.

Este olyan nagyon csillagos az ég, amilyen csak augusztusban lehet, a tücsökciripeles valósággal beömlik a szellőztetésre nyitott ablakon, és a távolból, a Dunáról csobbanások hallatszanak, játszanak a halak, mosolyog Anya, melegük van, rántja meg a vállát Apa.

Mezítláb, az ágy mellett állva, összetapasztott tenyérrel mondja a kislány és a kisfiú az esti imát, nézik az ajtó mellé akasztott keresztet.

Az éjjeliszekrényen nyitva maradt a mesekönyv, összeolvadó, hemzsegő bogarak a fejtetőre állított betűk, s velük szemben a nagy, egész oldalas színes kép, csupa piros és fekete, mi lehet az, talán egy állat, bizony, látszik még a vöröslő nyelve is, és ott vannak a hatalmas fogai, milyen jó hűvösek a párnák, fehér és még fehérebb, árnyék és félhomály, ez a körbefutó himzés a huzaton olyan, mint holmi minták egy lepke szárnyain.

Jó éjszakát, mondja Anya, behajtom az ablakot, de az ablaktáblákat nyitva hagyom, olyan hangosak ezek a tücskök, ha rajtuk múlik, itt még aludni sem lehet, de ti csak nyugodjatok, lecsavarjuk a lámpát, eleven nyelv a lángocska, aludj el, kislányom, nyújtsd ide a kezed, kisfiam, jó éjszakát.

Csend van már a házban, amikor a kislány felébred, az egyik fehér függöny az ablak előtt lóg, a másik végigterül a szőnyegen, ha ciripelnek is még a tücskök, idebent már nem hallani, hacsak nem valami másfajta tücsöktől ered az a pattogás, ami alighanem a szalomból jöhet, lehetne persze órakattogás is, de akkor miért van az, hogy egészen elhalkul, majd újra felerősödik, ó, hát éppen nem hűvös már ez az ágynemű, forró, akár egy kemence, nicsak, ez úgy hangzik, mintha egy mesében volna.

Felhajtja a kislány a takarót, óvatosan kel fel, hogy ne csapjon zajt, az íróasztaltól, a holdfény függönyéből kiemeli a támlás széket, lassan, vigyázva lépkedve az ajtóhoz viszi, a fal mellé, hogy felállhasson rá, fehér hálóinge szinte világít, előrehajol, a szemét lehunyva csókolja meg a keresztet, különös, de milyen langyos a fém, langyos, mintha élne, jó éjszakát, Jézuska, jó éjszakát.

Reggel Apa kiáltása harsog végig a házon, indulás, indulás, mindenki kirándulni megy, gyereink, gyereink, de gyorsan ám, persze nem kell nagy túrára gondolni, csupán egy délelőtti sétát teszünk az ártéri erdőben, elvégre még ilyenkor augusztusban lehet, és ilyenkor érdemes is, ebédidőre itthon leszünk, kellően száraz a talaj, gond nélkül átvághatunk a fák között.

A nagy sürgés-forgásban vajon mi marad itthon, mindig éppen az, ami a legjobban kell, mi lenne, ha hosszabb útra mennénk, talán el sem indulnánk soha, itt maradnánk, folytonosan csak készülődve, mert ebben a szobában már most is olyan nagy a felfordulás, hogy mozdulni sem lehet, mit keres például az a szék az ajtó mellett, éppen ott, ahol a leginkább útban van, kiskosár, alma, sétabot, sapka, könnyű kendő, lemegy a nap, mire elindulunk.

Nevetnek még akkor is, hogy a poros úton beérnek a fák közé, és mintha most is a Duna-parti korzón sétálnának, Anya Apába karol, hátramaradnak, a két gyerek pedig előreszalad, nem messze persze, hogy látni lehessen őket, hoppá, itt vannak a patkónyomok, Bandi és Lujza nyomai, furcsa, hogy az eső nem mosta el őket. És amikor aztán egy fásorompóhoz érnek, itt választja el a földutat és az árteret a jelzés, lekanyarodnak, talán ösvény volna ez, vagy csak az ösvényt látni akaró szemek ismernek félre nem is járt utakat. Egyszeriben köréjük borul az erdő, fölibük tornyosulnak az ágak, a kövér lomb közt nemigen jut át a fény, s a bokrok is mintha nagyobbra nőnének a félhomályban, egyre sűrűbbé fonódnak össze, érintetlen a töppedt avar, s a félrerűgott száraz levelek alatt nedvesen csillog a többi, őket már elérte a rothadás, nem illik ide a nevetés, ha akarja, ha nem, az erdő csendjére az ember szótlansága felel, remélem, visszafelé megtaláljuk az utat.

Libasorban lépkednek egymás után, nem tűnt fel, miként cserélődött a sorrend, lám, így is lehetnek az utolsókból elsők, nem kétséges viszont, hogy a célhoz mindenki előbb-utóbb elér, ha még állna is mozdulatlan, elvégre a cél maga jön el, nincsen az a sűrű bozót, nem fonódhatnak össze úgy a gyökerek, hogy lenne erő, ami visszatartsa. Apa halad most elől, sétabotjával hajtja félre a tüskés ágakat, kissé előregörnyed, nem csupán a bokrok miatt, hanem mert érezhetően emelkedően tartanak felfelé, ott például, ahol ritkábban állnak a fák, és a fény is teltebb, erősebb, valóságos kis domb magasodik, körötte szétszórt kövek, nagy, ormótlan szikladarabok, de a dombocska tetején még jól látszik a falak maradványa.

Mi lehetett itt, kérdezi a kislány, fogja az anyja kezét.

Talán egy ház verde, piszkálja meg az avart a kövek között botjával Apa.

Egy rablóvár, kiáltja a kislány, egy igazi vár, ahol a rablóvezér lakott.

Hát persze, bólint a férfi, de inkább csak holmi remetelak, egymásra hányt, megmunkálatlan kövek.

Ám még be sem fejezte a mondatot, hirtelen előrehajol, vagyis előbb hátrahőköl, s a karját széttárva löki egy lépéssel vissza a többieket, majd azonnal, mint valami vadász, aki nyomra lelt, mi az, hogy nyomra, máris magára a zsákmányra les, ugrásra kész, a vad elejtésére, egy pillanat és előreveti magát, vigyázzatok, kiáltja élesen Apa, és fojtottan, szinte suttogva teszi hozzá a magyarázatot, egy kígyó, ott, a kövek között bújlik egy kígyó, ne mozduljon senki sem.

Valóban, a mohos, lukacsossá mállott kövek között egy csikos, fényes test hever, ott, ahol a fény elé nem áll semmiféle árnyék, két lépestről nem látni a pikkelyeket, akárha nem is kígyó volna, vastag selyemkötél, nem tudni, hol a farka, és nem látszik a feje, ám mégis kígyó kell, hogy legyen, mi volna más, éppen most és éppen e helyütt nem volna helyénvaló, hogy valósággá váljon holmi balsejtelem, mint ahogyan persze az is megengedhetetlen, hogy csupán az bizonyuljon valóságnak, amit a szem lát, nem beszélve kövekről, fényekről és árnyékokról, egy erdőben, ahol máskülönben minden olyan, de olyan mozdulatlan, éppen elég, hogy odakint, a fákon túl más világ van, maradjunk annyiban, kígyó az, ami kígyónak látszik a kövek között.

De ekkorra már Apa dühödten felhördül, előrenyújtja karját, és a sétabotja lecsap, mint egy éles kard, mint egy éles villanás, lássuk csak, hány szeletbe vágjuk fel a tortát, egy kígyófalat, két kígyófalat, lesújt a rút szörnyetegre a vitéz király éles fegyvere, kocsonyás, barna lé fröccsen fel, majd girbegurba csikként kenődik a bot végéről a kövön, cukrozott kígyócskák, bizony ám, nemrég még ott tekergöztek a kövek között, méz és olvasztott cukor csikos darabjai.

Forduljunk meg, induljunk haza, sietnünk kell, mindjárt itt az ebédidő.

Délutánra aztán újra álmos csend borul a házra, fénykarikák és árnyékfoltok, apró jelek a máskor makulátlanul sima falon.

Átaludni a délutánt, jó volna-e vagy sem, ó, ha volna ugyan, aki tudja, félálom és ébrenlét között hol a határ.

Délután van, de még ragyog odakint a fény, meglebbenő függönyök, a szalon csupa titkos félhomály, a kislány és a kisfiú a zongora alatt bújnak, lelógó, hosszú liánok a zongoraterítő szálai.

Apa kezében nádból készült újságtartó billeg, olyan, mint amelyet a városi kávéházakban hoz fehér kabátját lobogtatva a pincér, alászolgája, nagyságos úr, kissé előrehajol, és még így is, hogy az asztal fölé magasodik, képes alulról felfelé nézni, mondja még valaki, hogy könnyű mesterség volna ez, felkínálja a legfrissebb híreket, vagy ha kell, felkínálja azt, amit a vendégek a legfrissebb hírekről mondtak a mai napon.

Itt viszont se tényérok csörrenése, se poharak, kávéskanalak csilingelése, hacsak azt az elmosódó mormolást nem akarjuk hallani, ami a konyha felől beszüremlik, a cselédlányok azok, végeztek már a mosogatással, a törölgetéssel is, fehér porcelántálon, tiszta kendővel letakarva a délutáni sütemény, ketten vannak, átölelik egymást, összebújva beszélgetnek az ajtó mögötti ládára ülve, a kezük és az arcuk piros.

Apa alszik, az újságtartó lassan csúszik le az öléből, oldalra csuklik a feje, a szája résnyre nyitva, csendesesen, egészen csendesesen horkol.

Anyá feláll, lapok zizzennek, aztán a könyve halkan koppan az asztalon, mozdulatlanság, talán az ablakon néz ki, vagy csak várakozna valamire, hirtelen indul el, mint akinek eszébe jutott a mulasztása, és sietéssel akarná pótolni a veszteséget, suhogás és illat, fehér, gombos cipők, a ruhája alján liános szalagok.

Ez a zongora, ez a mi barlangunk egy őserdő közepén, egy olyan barlang, ahol csak mi ketten vagyunk, a rojtok, mintha zuhogna a trópusi eső, mondja a kislány. Egészen

közletről suttogja a fiú fülébe, nem is suttogja, inkább csak leheli, nedves ajka a fiú fülcimpájához ér, rózsaszín a rózsaszínhez.

Igen, bólint engedelmesen a kislány, verejték csordul a hátán.

Ki tudja, micsoda fenevadak leselkednének odakint reánk, ha kitennék innen a lábunk, ha az erdőbe merészkednének, párducok és jaguárok, még az a jó, hogy itt biztonságban vagyunk, van tüzünk és enniválónk is, akármeddig ellehetünk.

Micsoda szerencse, ismétli a kislány halkán, s az orra egyszerűen megtelik a kislány hajának illatával, fülét csiklandozza a lány szája, a suttogása, de mást nem mond, ha akar-na, se válaszolhatna, talán mert a levegőért kapkodó, hirtelen kiszáradt szájára csöppen a fölébe hajló nővére izzadsága, izzadság vagy nyál, sós, ami édes, édes, ami sós.

Tudod, miért van ez?, néz hirtelen egészen közletről a lány az öccse szemébe.

Tudod, mi ez?, fekte pupillája hatalmasra tágul, s írisze is szinte betölti a szemnyíl-lását, viszont a szeme fehérje valósággal izzik, világít a félhomályban.

Micsoda?, néz rá megriadva a fiú.

Hát itt, ez, mondja, és a fiú nadrágjához nyúl. Ez itt elől. Hogy miért olyan, mint egy kígyó, egy kicsike kígyó. Ezzel rakják bele a kisgyerekeket az anyjuk hasába, suttogja halkán, és a keze még most is ott nehezedik, aprókat mozdul, az ujjai, mintha öntudatlanul tenné, meg-megszorítják, majd csak puhán érintik a fiút.

Az nem lehet, suttogja halkán fiú, ez pisilni van, az nem lehet, amit mondasz.

Dehogynem, hallottam, amikor a felnőttek beszéltek róla, s ha nem hiszed, kérdezd meg a lovakról a kocsist.

A lovakról?, miért éppen a lovakról?

Kérdezd meg, és majd megtudod.

Nem akarom megkérdezni.

Azért, mert gyáva vagy, vagy azért, mert elhiszed?

Nem akarom megkérdezni és kész, hagyjál, ki akarok menni innen!

Most mi van, megint bepisiltél?, gusztustalan vagy, tudod, undorító, és hogy mit fog szólni Anya, ha meglátja, kiabálni fog veled, vagy talán sírni, viszont jobb is, ha nem tudod.

Másnap reggelre már esik az eső.

Úgy látszik, ebben az évben korán jön az őszi, néz ki az ablakon Apa.

Szürke házikabát van rajta, szürke mellény, fáradt az arca, mint aki keveset aludt.

Köd sűrűsödik a folyó felett, vagy talán inkább pára volna, igen, alighanem az.

A hirtelen támadt hűvösségben szinte gőzölni látszik a víz, s a felszálló gomolygást még az eső se nyomhatja le, pedig úgy tűnik, valahonnan egészen közletről esik, mintha nem is a felhőkből zuhogna alá, vagy a felhőktől a folyóig megszakítás nélkül ér-nének a hosszú szájak, s vissza is, a folyóból a felhőbe olvadva gomolyogna a pára, azért van ilyen szürke foltokból összeragasztva az ég, azért ilyen párás a víz.

Egyszeriben milyen csendes lett az erdő, úgy susog itt a háztetőn, a pázsiton és a fűzfákon a sok-sok esőcsepp, hogy attól mást se hallani, mint az erdő csendjét. Talán a csend mögött másfajta csendek riogatnak, milyen az, amikor a saját súlyuktól lehaj-lanak a vizes levelek, és végre keresztültörhet köztük a fény, csak hogy ez már nem az a sárga napfény ám, ami éget, és átforrósítja a bőrdet, és az illata megmarad éjszakára is, mert erősebb és áthatóbb, mint a színes papírokba csomagolt szappanok, nem bi-zony, öreg és sápadt a nap, árnyékok lebbennek a fák alatt.

Vége a nyárnak, akár csomagolhatunk is.

Ugye, mintha nemrég jöttünk volna le, most meg ideje van, hogy utazzunk haza.

Azt tartják, ha nem történik veled semmi, akkor nincsen mire emlékezned, visszagondolsz, és úgy hiszed, elrepült az idő, pedig egyszerűen te maradtál változatlan, miközben más lett körülötted minden, mondja Apa.

Anya nem válaszol, csak néz rá, elgondolkodva, hosszan.

Zörögnek a lapok.

Délután van már, jóval ebéd után, nem mintha a felhők, a fény mást mutatna, mint órákkal ezelőtt, de ha elmúlt az ebéd, akkor délután kell legyen.

Kint áll a kislány az oszlopokra néző ablakok előtt, onnan hallja Apa szavait, öklét a füléhez emeli, és hallgatózik, egyik fülében az idő múlásáról beszélő mondatok, a másikkban a zizegés, ami a markából ered, persze elmosódottak a szoba felől érkező szavak, s csak ha megrázza a kezét, akkor támad holmi zizegés.

Lusták és álmosak a legyek az ablaküvegen, vagy nem is tudnak már felrepülni, könnyű megfogni vagy az ablak sarkában összeroppantani őket, finoman, lassan, mutatoujjal összenyomni, nem erősen, éppen egy halk percenés, és aztán olyan, mintha még élnének tovább, csupán mozdulni nem akarnak többé.

Ezek a legyek, hiszen a szárnyukat kitépni sem élvezet, vagy mégis az talán, pici, picibb, legpicibb, nem csoda, hogy a rázáruló ujjak sötétjében tehetetlen a fogoly, ha rab még szabadon engedve is, gyöngyözve, csikokban fut le a pára az üvegen, kint is esik, bent is esik az eső.

Hány nap még, hány délután.

A nagytükör előtt, a szülők hálósobájában áll a kislány, csaknem a teljes ablakokat elfedik a leengedett függönyök, honnan jön a fény, odakintről vagy a tükörből, olyan ez a csillogó lap, mint valami bekeretezett kép, a fal és a barnára pácolt bútorok a keret, s a festményen ez az arc, mögötte a bevetett, leterített ágy, hatalmas, mint valami hajó, de közben súlyos és sötét, aligha volna képes úszni bármilyen vízen.

Fekete haj, fekete szem, a sűrű, fekete szemöldök, összenőtt az ornyergen, a szempillák, mintha lepkék csápjai volnának, sok-sok tapogató, kicsi láb, de csupán egyetlen szárny valamennyihez, csukódik és nyitódik, milyen ablak az, amin csak kifelé néznek.

A nővér arca a fiútest fölött.

Fekete haj, fekete szem, a sűrű, fekete szemöldök, összenőtt az ornyergen, a szempillák, mintha lepkék csápjai volnának.

Szürkület előtt eláll az eső, persze vizes még a fű, de ki lehet szaladni a nyárfáig és a ház mögé.

A léckerítésnél, ahol a kis hátsó kapuhoz kanyarodik a kövekből kirakott gyalogösvény, szétázott madárfészek hever a földön, honnan eshetett ide, hiszen itt nincsen fa, és nem is fúj a szél, puha, szétázott gombolyag, tenyérynire tőle az elpusztult fióka, alig pelyhedzik rajta toll, mintha nem is augusztus vége volna már, kisgyerek a fűvön, a kékes szemhéz a kicsiny szemgödrökre tapad, kitárt karok az apró szárnyai, különös, de milyen langyos még a teste, langyos, mintha élne, puha, akár a fű, csak valahogy rugalmasabb, maradj itt, és aludj, madárgyerek, jó éjszakát, újra szemerkélni kezdenek az esőcseppek.

Meglehet, egész éjjel esni fog.

Hajnalba szurrogás támad az erdő felől, furcsa, egyre sűrűsödő és erősödő roppanások, és a levelek hangja, kicsoda sustorgás ez, innen is, onnan is motozások, ág-reccsenések és zizzenések kelnek, olykor olyan, akárha az eső szemerkélne újból, meg-megélénkülő széllel, aztán meg mintha követ szórnának le szekerekről valahol távol, szivlapát, az kong így, ilyen öblösen, kövek és szivlapát, de kinek jutna eszébe hajnaltájt

az erdő mélyén köveket, földet lapátolni, s vajon mik ezek a hosszan elnyújtott bődülések, akárha teherszállító uszályok gőzdudája jelezne a reggel érkezését.

Mire teljesen megvirrad, állatok gyűlnek végig az erdőszélre.

Csend van, még a szél is elnyugodott.

Ott állnak sorban, őzek és szarvasok, nyulak és vaddisznók, rókák, nyestek, borzok, és az ágakon a sok-sokféle madár, elkülönült falkákban, ki-ki a saját fajtájával, mégis összetartozva az egész, néznek a folyó felé, a fejük magasra tartva, mintha valami veszélyt szimatolnának, vagy ahogyan rabságban tud mozdulatlaná válni egy állat, mert már nincsen miért mozdulnia, nedves még a bundájuk, csillognak a tollak, harmatcseppek, ahogy rájuk süt a fény.

És az a párálló, az az apró felhőket lehelő erdő összeolvad mögöttük, honnan, ugyan honnan nőnek az ágak egymásba, ami alulról indázna felfelé, máris odafönről ágazik tovább, s ami fönről ereszkedik lefelé, egyszer csak eltűnik ugyan, ám másutt előbújva tör újra át, s mint valami tömött, mozdíthatatlan barna fal, úgy állnak ott a fatörzsek, úgy állnak ott moccanatlan az állatok, némán nézik a vizet, de hogy mit látnak, mire várnak, nem mondja meg senki sem.

Határ Győző

ANOREXIA NERVOSA

babfuttató babkaró
szépnél szebbet akaró

deszkamellű sovány lány
áll – megfordul – sóbálvány
nem ilyen aszott spinét
(...) gyakhatnék a férfinép

röhejüket se hallja
szívből szakad sóhajja:

„hódoltam a divatnak:
ágyba mért nem hivatnak-
letepernek-tekernek?
vénlánysággal ki ver meg?

csótány csontlány nem álom
fogyózással megállnom

kellenék de nem birok
s horpaszom mint a cirok
lábam széjjel kampszom
ki erre jár meg(...)gyakjon!

szeder ajkam veri láz:
hercegem ki meggyaláz!

kinek se-mell-se-fenek
sárló pálló tetszenék
éjt-nap kívül fetrengék
s vasfarkából nem enged!"

sehol senki – sivatag
matrac élet – hivatnak

orvost papot – „hágja más:
mi egy anorexiás...?”
babfuttató babkaró
szépnél szebbet akaró

deszkamellú sovány lány
áll – megfordul – sóbálvány

Peer Krisztián

AUGUSZTUS

Borokon veszekedtünk,
választani képtelen: én
mindet akartam.
A környezet mediterrán,
értettem az eladó nyelvén,
közelünkben tudtam a tengert,
ott kettesben sohasem –
felébredek *melléd*.
Melegedtől fulladozom.
Csiklandó kicsi kígyók –
egész testemről a víz.
Evilági, steril fényével a hűtő
visszahelyez végképp.
A kő hidege a tej hidegével.
(Forgok a térben, ha befogtak:

testnyi térfogat.
A hűtő hangja a tenger.)
Ébren, magamról megfeledkezőben
felébreszt, hogy *ott* vakaródom.
Ritmusa változik, értelmet nyer mozgás,
a szobából hallom szuszogásod.
Pontosan így az elfeledendő,
félre-félig éjszakán,
mikor lehettem volna végre,
miről meséltem, hogy vagyok:
férfi – de nem.
Pont amitől félnem lehetett,
és amitől ezután már félni fogok.
Átadtam a büntudatot.
Áltattam magamat.
Mentegetőztem, belegabalyodtam,
ezt majd mai ésszel rosszabb lesz felidézni,
mint azt, amiért.
Női ösztön, megbocsátás,
burkolt, de csillapíthatatlan
károkozó várakozás,
úgy tenni, mintha úgy tehetnél,
mintha semmi se lenne
ennél természetesebb.
Pedig de, de, de.
Pedig a libabőrös kicsi test
elárulva a másik takargatása által
se szép, se férfias, se gyermeki:
lemeztelenedésben kiszenvedett,
hogy bizonyítsa: valódi,
mint egy isten, teljesítsen,
ízlelgesse utólag.
(Szó sem volt szerelemről, akkori ésszel akkora baj, ma meg már
annyira mindegy.
Mindegy lenne, ha újra.)
Gondosan kiválasztott zenére töksötétben
hullámmozgó élményanyag helyett az ok
közös keresése a fényben.
Mai ésszel: félelem attól, hogy nem akarhatom azt (ezt) igazán.
Ezután szerelemmel.
Mentem az alvó
idegen mellől ki a konyhába.
Végezni magammal a csöndben
(hallhassam szuszo... lihegésed)
– tudjam: bár nem lettem, most is vagyok –
még annyi időbe se teltt:
megfojtson a csönd, ha
tovább magamban folytatom.

Steiger Kornél

HEIDEGGER EUKLEIDÉSZ-ÉRTELMEZÉSE**(Vigyázat! Fikció!)**

Néhány év múlva szenzációs lelet kerül majd napvilágra: egy freiburgi magánarchívumban eddig ismeretlen Heidegger-kéziratra fognak bukkanni. A kézirat címe ez lesz: A PONT FENOMENOLÓGIÁJA. HERMENEUTIKAI RÁKÖZELÍTÉSEK EUKLEIDÉSZ GEOMETRIÁJÁRA. A mű nem kevesebbet fog tartalmazni, mint Heidegger egyedülálló értelmezését az eukleidészi definíciókkal, posztulátumokkal és axiómákkal kapcsolatban. Lázasan kutatják majd, vajon Heidegger előadta-e ezt a gondolatgazdag interpretációt vagy sem. Ha igen, kiknek? Ha nem, miért nem?

Az alábbiakban bemutatom – a majdan előkerülő kézirat alapján – az első három eukleidészi definíció heideggeri értelmezését.

Budapest, 1999. szeptember 30.

Steiger Kornél

Martin Heidegger: Pont, vonal, szakasz – az ontikus létönfelnylás eredendő ősigéi

I. Σημεῖον ἔστιν, οὐ μέρος οὐθέν.

A matematikusok ezt száználmas módon így fordítják: *Pont az, aminek nincs része.*

Ez a fordítás azonban elégtelen és hiteltelen: egy olyan korszak talmi csinálmánya, amely már elfeledte a görög szavak őseredeti értelmét.

Első kérdésünk ez: mit jelent a σημεῖον? Elsődleges jelentése szerint „jel”. Jel a tengernagy hajóján a zászló, jel a mérföldkő. A jel olyasmi, ami jelez valami olyat, ami nem ő maga: másnak a lényegét fejezi ki, önmaga azonban lényegtelenességében áll fenn (un-west). Jel továbbá a betegség szimptomája. A σύμπτωμα eredeti jelentése: összeomlás. A σημεῖον tehát lényegtelenességében összeomló.

A jel ugyanakkor megjelenés. Lényegtelenességében összeomló megjelenés.

Második kérdésünk az ἔστιν-re vonatkozik. Mi az, hogy van? Egyáltalán hogyan illetheti meg a „vanás” a lényegtelenességében összeomló megjelenést? Csak úgy illetheti meg, mint a lényegtelenességében kibomlót (Das-in-sei-ner-Un-we-sent-lich-keit-Entwick-elt-es). A lényegtelenességében kibomló nyilván önmaga számára bomlik ki. Az önmaga számára való kibomlás kétségtelenül elég kellemetlen (un-heim-lich), azaz ott-hontalan dolog.

A μέρος szót lapos és gondolattalan félreértés „rész”-nek fordítani: sorsot jelent (vö. Moira).

Most megérkeztünk oda, hogy előzetesen előrefutva megmutassuk Eukleidész első definíciójának valóságos értelmét: *Az önmaga számára otthontalanul kibomló, lényegtelenességében összeomló megjelenés az, ami sorstalan.* Ez a mondás tehát nem egyéb, mint az inautentikus, tevő-vevő-babráló létezés rendkívül világos, ragyogó, erőteljes ontológémiája.

2. Γραμμὴ δὲ μῆκος ἀπλατές.

A matematikusok sápatag értelmezése szerint: *A vonal szélesség nélküli hosszúság.*

Nem szabad persze csodálkoznunk ezen a gondolattalan és görögtelen megoldáson. Hagyjuk meg azoknak, akik kiöltötték.

Első kérdésünk tárgya a γραμμή. Mi a γραμμή? A γραμμή a γράφειν igéből származik. A γράφειν igének a szótári jelentése: „írni”. Van azonban a γράφειν igének – amelyből a γραμμή származik – egy archaikusabb, eredendő jelentése is (lásd ILÍASZ 17, 599): „karmolni, karcolni”. A γραμμή tehát – amely a γράφειν igéből származik – valójában karmolat, karmolvány. Az ember, ha unatkozik, szorongásában a legszívesebben öszszekarmolná magát. Vagyis a γραμμή-ban (ez a γράφειν igéből származik) a Semmivel való szembenézés szorongása néz szembe szorongva a Semmivel.

A γραμμή egy μῆκος. Mármost a μῆκος nem egyszerűen „hosszúság”. A ciceroi *longitudo* persze már fordítható hosszúságnak. Az már az a nevetséges „hosszúság”, amit az „idő”-vel meg a „sebesség”-gel együtt „képlet”-be foglalnak később a „fizikusok”. De merjünk korszerűtlenek lenni! A μῆκος magának a szorongásnak a hosszan kitarított szívárgása, amely előrefut a saját halálomhoz, majd a Semmi terhével megrakodva jó földművesként ballag vissza hozzám.

Milyen ez a μῆκος? Ez a μῆκος ἀπλατές. A πλάτος jelentése: mélység. A dolog mélysége (mélységességében illeszkedve-feszülve széttartó, keservesen vakaródzó*) abban rejlik, hogy belsővé váló emlékezés (Erinnerung) irányul reá, amely el nem rejtetté teszi az ek-szisztenciát, azaz a létbe mélyen beléágyazott önkkiállást.

Most már megpróbálkozhatunk ennek a rendkívül mély mondatnak a fordításával: *A Semmivel való szembenézés szorongásának karmolványa hosszan kitarított, elmélyülni képtelen, önkállhatatlan szívárgás.*

Döbbenetes az a mélységes erő, ahogy Eukleidész fölismerve világgá kiáltja a jelenvalólet alapszituációját.

3. Γραμμῆς δὲ πέρατα σημεῖα.

A matematikusok gyötrelmesen és szégyenletesen frivol, téves fordítása: *A vonal határai pontok.*

Az előbbieken fényében itt már csupán egyetlen szó értelmezése a feladatunk. Mi a πέρας? Szótáraink szerint „határ”.

A szótár (vocabularium) azonban latin szó, ezért ne használjunk szótárt! A törzsökös német Wörterbuch („szóbikkfa”) már közelebb áll hozzám, de a gót Waurd a latin verbumból származván olykor ennek használatát is elvetem.

A πέρας a πειράω igéből származik, amely ezt jelenti: „áthatolni, behatolni”. Köze van az ἐμπειράζω igéhez is, amelynek jelentése: „próbálkozni”. A πέρας tehát nem más, mint „gyötrelmes próbálkozás a behatolásra”. És ekkor máris előttünk áll a görög szellem egyik legnagyobb örömdatuma: *A Semmivel való szembenézés szorongása karmolványainak gyötrelmes próbálkozásai a behatolásra: az önmaguk számára otthontalanul kibomló, lényegtelenységükben összeomló megjelenések.*

Szemben azzal, amit a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* szeretne.

* Itt a kéziratban öt sor olvashatatlan, mert a kis dr. Wolfgang Heidegger leöntötte marmeláddal.

Szálinger Balázs

ZALAI PASSIÓ

Részletek

Előszó

Az elmúlt száz esztendőben nagyon sokan meghaltak. Azonban a huszadik század minden förtelmessége között korántsem utolsó az az igazságtalanság, melyet Kolon vármegyének, későbbi nevén Zala vármegyének, mai nevén Zala megyének kellett elszenvednie. Ennek területét többszörösen megcsonkították hol nyugati nagy-, hol pedig magyar hatalmak. Főként az 1949. évi területcsatolás ütött mély sebet Zalának a történelem keresztjére szögelt, fájdalomtól égő testén: az azelőtt hozzá tartozó Balatonfelvidék egésze az ipari Veszprém megyéhez került.

Harminc szűk esztendő kellett, hogy sajtószorongástól eltompult érzékei ismét működni kezdvén jelezzék: Zala nem élhet majd egy évezredig öntéjével táplált városai és falvai nélkül, s az elindult népi mozgalom eredménnyel járt: Veszprém hamar és ingyen jött zsákmányából Zala visszakapta a Balaton fővárosát, Keszthelyt és még néhány (köztük három Balaton-parti) települést, mely megoldás viszont – és én látom ezt – csupán részmegoldás volt.

Azonban az elmúlt esztendők népbuató propagandája folytán teljesen kiveszett a köztudatból azon időszak képe, mikor még a fél Balaton és három folyó (Zala, Mura, Dráva) mosta Zala partjait. Így állhatott elő az a szomorú helyzet, hogy az országból nemcsak hogy már senki sem kívánja visszarendezni az 1000 és 1949 közti területi állapotokat, de a földműves Zala és az elcsatolásokon szépen meghízott ipari Veszprém megye népe között a legapróbb jele sincs a haragnak, tanújelét adván a megyei öntudatok országos méretű elsekélyesedésének.

Ezért én, azzal a nemes céllal, hogy a köztudatba vonjam szűkebb pátriánkám nevét, vállalom az első magyar zalai-revizionista költő nehéz szerepét és az ezzel járó kellemtelenségeket, hogy az ősi koloni öntudat csíráit ültessem el az ifjú szívekben. Költményemben a hatalmi szóval kikényszerített területcsonkítás során fellépett szomorú állapotokról, az azok mögött sajnós csak megbúvó érzelmekről kívánok írni, hogy példaként állítsam hős nagyapámat, Kolon Istvánt az új nemzedékek elé.

*Fejezet,
melyben a zalai költő elfogulatlanul leírja
Csonka-Kolonban a csonkítás után lezajlott első történéseket,
mely leírások közül az utolsót nagyapja,
Kolon István bemutatására használja föl*

Mert injúria maxima volt ez a tett, s Zalaország
nem kívánta a trágyát mélyebben kanalazni,
lőn megyegyűlés, s megrendült hangok közepette
szignójával látta az antimagyar papirost el.
S megkondultak a dombnyi harangok a völgyben,

égzengés lett és negyvennap i zápor a földet
nyalta, akár óvó nyelv Isten szája felől egy
kedves felhőből lógatva e gyöngye vidékre.
Hét remeté letek barlangsírban meg a télen
búcsulevéllal, amit fahusággal véstek a kőbe,
és ugyanazt írták meg szóról szóra. Hogy éltük,
nem teljes, ha turistakönyvékkel kell könyökölni
nyáron a strandon a sajtos lángosnál, Badacsonyan.
Teskándnál egy ifju lovászfíu szent fogadalmat
tett. Biza addig nem takarítja a lóürüléket,
míg az igazság fénye a pajtát beáranyszván
nem süt a halvány térbe, s a jászol nem puha fekhely
lesz számára, az abrak meg nem bős csatalónak
lesz eledel. Mert lesz bajvívás, háboru is tán,
hitte az ifjú és vasvilláit beleszúrván
egy-egy szénakazalba az országút fele indult.
S most már nem titok, ő az az ember, a hetyke reménnyel,
kit dalolok ma, az én szörnyű nagyapám, Kolon István.

*Fejezet,
melyben a zalai költő
elfogulatlanul villant fel képeket hős nagyapja,
Kolon István harminc esztendeig tartó vándorlásából*

Jó nagyapámnak az út szélén még lányoma sem volt,
oly kicsi volt ő, s oly nagy a gomblyuka disze, a szent cél.
Hogyha kevély Moszkvics terítette be sárral az ingét,
pörbe se szállott, öklöt nem rázott, letörölte.
Így ment hát ő, nem tudván, hova tart, de a mondom,
szent cél vitte, az új kolonizmus, mit csak az úton,
két fogadó közt megszállván, olykor legelőkön,
gémeskút mellett vagy a tarlón vert az ígékbe.
Vándor volt ő, férfiu is, kit nem köte gúzsba
semmi sem, így járt szerte a földön, sokfele bolygott,
sok várost próbált szent eszmével beszínezni,
állta akár útját rútvastfüggöny vagy a bojkott.
Eltelt majd' harminc esztendő így, s Zala várta
vissza szülöttét. Ám vándor nagyapám a világot
széltében-hosszában vágyta bejárni, hogy aztán
mindent meg- s kitanulván álljon a népe előtt meg.

Somogyország

Dombjaiban Somogyország mintha Zalát is idézné,
jó nagyapám hát hetyke reményét vitte Somogyba,
itt gyűjtven szörnyű sereget majd, visszaszerezvén
elcsalt részeket álnok Veszprémtől az igazság

szittyva nevében. Jósomszédi viszonyt alakított volna ki tán somogyokkal, kikben mégis rút fafülekre lelt, bebarangolván kis falvaikat bizalommal. És átszelvén zöld toronyú fővárosukat még egy szerelemre is öltött pillanatokra ruhát, ám majdhogynem felemésztődött lángján a porontynak, (őzi Piroskának hívták, bár szíve sötét volt), s hősünk látta, veszélyes barmok az ottani nők is. Majd a siófoki réven töltött pár hetet el, míg rá nem jött: itt *múlt* csak a pannon hit, s ezerarcú, gyalrló strandfürdőtelep ez, központi erővel nemrég fújták várossá fel a pesti vigécek.

Elkapcsolt részek

Átkelt komppal az ősi tavon, s kikötött a reménynek híján lévő kolonéz parton nagyapám. Itt megcsókolta a port, belegyúrta a kapca alá mint gyógyírt fáradt és a gyaloglástól vizenyősült lábára. S mint jó Julianus az ősmagyarok közt, úgy járt élőholt kolonézeknél, csak a nyelvük volt ugyanaz, de az érzésekben már az iparlét ártó szelleme regnált. Hóharmat nehezült itt minden lélek-üvegre, melyet fénylő Zala ápolt szent Göcsejen szőtt törlőkendőjével a múltban. Így deres ablakokon bámult kifelé ez a bárgyú, félrenevelt nép. S nem látták a jövőt, hogy eséllyel visszakerül (mint alma) a fájához mulya lénnyük. Népnevelésre erőt nagyapám sosem érzett, elment hát jele nélkül. Nem vitt semmit ezektől, majd *ő* hoz, gondolta. Dicsőséget, seregével.

Székelyország

Mert kolonéz nemesember a bércektől sose hátrál meg, vándor nagyapám, miután letaposta az Alföld által kínált néhány száz bárgyú kilométert, kis Magyarországot elhagyta. A székelyek üdvét, mint a cubákat vadruca mészárlása után, itt szinte harapni lehetne a télben, mondta magában, és izmos nyaka mentén összébb húzta a gallért. Ismertette a kézdi ivóban a helyzetet, és még tán Ciceró is vájárnak ment volna, ha hallja, mekkora szónoklattal adózott jó nagyapám ott történelmi Kolon védőszentjének. A csapnál, mert megtette hatását minden szó, kolonézül felmordult egy birkakötésű legény. Kolonéz volt

talpig, bár Kézdin született egy sánta kovácsnak szép, ám később elfajzott fiaként. Az Atilla névben fürdették meg a templomi vályu fölött, és néhány évtized elmúltán az ivóban a párás kis kupicáknak a párától deli férfiú módján, kellő mérvű megszabadításával időzött nap mint nap. „*Sose félj te öcsém, ha Atilla, a székelly mondja neked. Hírlík, Zala földjén székellyek élnek, s innen ered Kolon elfeledett neve is. Ha te testvér vagy, kötelességünk seregünkkel az...*” – ám belegajdult székelly Atilla a szóba, s a pultról úgy lefolyott, mint ökrök nyála az ökröknek szájárul a nyárnak szemtelenül gatyaromlasztó derekán. Kolon István néhány órát várt, hogy a sánta Atilla talán egy konkrétommal is él, hogy az ősi Bakonyt milyen úton kellene visszacsatolni, de székelly Atilla a durmót úgy hajtotta, ahogy nagyapámat a némberek. Aztán hetyke kalapját homloka éléhez boronálván búcsút monda a szépivü tájnak, az útravalót bár Kézdin hagyva a büszke rokonság zálogaképpen.

*Fejezet,
melyben a zalai költő elmeséli, hős nagyapja
miként gyűjtött sereget Vazsmegyében az igaz ügyért,
mely ügyet egész nemzete,
bár előbb csak Kolon boldogulása jelentette*

Harminc év telt így utazással, s ősz nagyapám száz jó kolonézzel, megfáradván rút közönyétől ennek a züllött országnak, már-már fel is adván, hogy Zala földjét újra egészben látja virulni, Vazsmegye szélire tévedt. És lám, újra reménnyel töltekezett fel, látván, hogy bizalommal várják. Várták Vazsna hímestájai is, hol a dombok, s némelly emberek is kolonézül tudnak a léttel bánni az évek gyorsfolyamú iramában, a falvak szintén őrzik a múlt hagyományát, lángeszű ifjak szintén vannak, akár Zala földjén, és nagyivókból szintén annyi van ott, hogy a mennykő hogyha lecsapna, borgőztől elgyöngyülvén csak a szikra maradna úton a légtérben. S itt ha megállott, és az a gazság, mit Zala ellen tettek az álnok pesti vezérek, történetként elhagya száját, több kasza villant jó vazsi földmives tenyerektől fogva a végit, és *injúria maxima* ez, meg a *mindenit* ennek, horkant fel latinos műveltséggel, ki a szóból értett, s tudta, hogy aztán Vazsmegye jönne a sorban.

Elgondolkodván nagyapám kicsiny élete célján,
 horgonya élet megszántatta e szépfüvü tájban.
Itt gyűjtök sereget, mondá hát úgy, hogy a környék
 visszhangzott. Úgy gyűltek a síkra a szépszemü ifjak
 és öregek, hogy másutt már toborozni se kellett,
 nem kellett több kerge fajankó sem somogyoknak,
 sem baranyák bosztos földjéről, és Budapestről
 sem kellett zsoldos. Mint ősszel az árpa a kamrát,
 úgy töltötték meg daloló vazsi ifjak a sikot,
 élükön egy daliával, akit pej Tóni vitéznek
 hívtak, s úgy forgatta a kardot, amint nagyapám csak.
 Jó Kolon István úri szerénységét bizonyítván
 átengedte a hadvezetésnek minden eséllyel
 nagy diadalt fialó munkáját Tóni vitéznek,
 ő maga hiven juttatván méneknek a szalmát,
 néha a tábori lelkésznek kocsiját igazítván
 boldogságra talált. Mert mestere volt a lovaknak,
 minden bajjal hozzá fordultak bizalommal,
 ő segített. És megbecsülése az égre verődött,
 ott irigyelte a Nap meg a csillagok is, ha az éjjel
 kente a tábort harci szurokkal. Hadvezetési
 jártasságával sose kérkedvén, csak a huncut
 Tóni gyereknek sűgött néha vitézi tanácsot.
 Ez seregét kivezette a kőszegi síkra, s a zászló
 mellé felsorakoztak mind a vitézek. A cél szent
 vászna előtt Tónink eszközt osztott, ki-ki villát
 vitt, ki-ki egy kasza védelmében hitt a csatának
 majdani percire nézvést, s volt, aki szintetikus lé
 által hajtott otthoni cséplőgépire pattant,
 bátran az asszonyi főhatalomra utalva a földjét.
 És gyülekeztek az állati sorból hősi jövőre
 pályázó barmok, tehenek, lovak is, meg a tyúkok,
 rúgni, de csípni is arcon az ellent: *egy* a dicsőség
 útján megtett lépések közül, és az a gyűlölt
 pápai hűsgyár szörnyű réme a gondolatokban
 úgy fészkel, hogy az ólak népe örökkön a Veszprém
 elleni harc fő támaszaként vesz részt e viharban.
 Büszke fejjőnk csókolták meg az állatok orrát,
 asszonyok intettek búcsút férjüknek a dombról,
 édesanyák igazították fiuk öltözetét meg,
 s mind-mind tudva, a legnemesebb úgy ez itt, mit a földön
 máma lehet végezni, a század fertőjén biza gyolcs ez,
 még ha szerettük büszkén vállalván csak a felcser
 kis szerepét is hal meg a harcban. Látni való, hogy
 Vazsmegye népének haladóbb faja volt eme sikon,
 Vazsmegye népe bizonytal az egyik disze a földnek,
 Vazsmegye ifjai jó kolonézek, bárki ha mondja.
 Tóni vitézünk, Vazsmegye gyöngye a kürtbe lehelt, és

jelszót vett hátára a szél fel, a pajzsokat áldott
 napfény szórta. „*Mi nem, nem, már soha nem nyugodunk meg,
 míg iszonyú nagy kínok emésztik szent Zala testét,
 míg nem fedjük a múlt lepelével rút nyavalyáját!*”
 S lám csak, elindult hős diadalra a nagy sereg immár.
 Hetyke szekercések meg hőszin ingü kaszások,
 dolgos béresek indultak mint lágy folyam útra,
 mellettük tehenek, s tóban harcos halak is tán,
 egy szent cél fele, úgy tátogva, ahogy fütörészett
 hátul a gyepelőt tartva az én nagyapám, Kolon István.

A folytatódó történetből megtudhatjuk, az önzetlen koloni–vazsi összefogás híre miként ült meg Veszprém megye Ajka nevű városában. Majd az első izgalmas fordulóponthoz jut el az olvasó, midőn hiteles és elfogulatlan forrásból értesülhet arról, miként tépik szét ezer darabra Kolon István volt szerelmét, az őzi Piroskát Ajka felhevült vājárnépei, miután tanúságot tesz arról, hogy lélekben kolonézzé vált, mert az ipari Ajkán töltött évtizedek alatt megébredt régi szerelme nagyapám iránt.

Aztán a zalai költő leírja, miként támadta meg Kolon István békés szándékú hadseregét a Veszprém tájairól verbuválódott üvegfüvőhadtest, miként ment a csata süvölgő terére jó nagyapám fegyver nélkül, gyalogszerrel, egy szál hófehér ingben, hogy vállára emelvén a tábori költő Kőkörcsint megmentse a kolonéz lírát.

Végül az addig tisztos távolból szemlélgető zalai költő kilép a sötétségből, elérzékelnyül, és megláttatja olvasóival saját szomorú, de (és ezt látni fogjuk) reményteli halálát.

Handi Péter

APA

Úgy emlékezek rád,
 mint áruház mozgólépcsőjén
 egy arcra, mely
 velem egy vonalba érkezik;
 nagyítóüveg prizmája csúszik
 közénk, egy pillanatra
 felnagyulsz,
 jóformán tapintható leszel, de
 aztán a futószalag továbbvonultat,
 s még elkísér tekintetem, ahogy
 lesüllyedsz az engedelmesen
 sorakozó tarkók erdejében
 – míg én egy darabig még
 fölfelé húzatom magam.

EZEN AZ ÁLLOMÁSON

„átutazóként úgy születtem én”

In memoriam Baka István

Ezen az állomáson, ahol
téblábolok, üldögélek,
s valamilyen beérkező
vonatsatlakozásra várok,
úgy, ahogy itt teremtem
valahonnan, s valami célból,
hihetőleg – de a menetrendben
az állomásnév elmosódott,
ez a reám mért utaslét,
az átszállás kálváriája,
vonat sohasem-érkezése,
vágányok Godot-ra várva,
mellettem bőröndfogantyúk
tenyérbe illeszkedni készen,
kisfröccs és sonkászsömle-narkó,
váltók mellett dülő szerelmek,
sínek villannak és combok,
vége lesz-e a végtelennek

A pályaudvar kupolája
felszálló fohászokra – hallgat.
Kabátostul fapadra dőlök,
– ma sem jön már személyvonat,
csak alagútból lökött fuvallat

Poós Zoltán

CIVILSZFÉRA

Ehhez a ruhához nem fűz semmi élmény.
Rajta a kosz: nálam is idősebb. Egy overall,
apám hagyta rám, mikor beszerelte a
mosógép csapját. Pedig tudta: soha nem
javítok meg semmit. Átlát rajtam. Mindig
is gyanús voltam neki. Fürdök. A fejem
egyensúlyoz a kádba lógatott gégecsövön.

Új lakás. Innen senki sem szerepel tudatos emlékeimben. De ami tényleg izgat: nincs örömöm már jótetteimben. Fürdök. Ilyenkor gyakran csörren meg a telefon. Nem bírom ki, hogy ne vegyem fel. Nincs torlasz, útzár, csúszós kő, csak a meztelen rohanás. A várt íz se akkor jön, amikor számítok rá.

Nem vagyok civil. A boldogság nem lehet a civileké. Ők csak bütyköljenek. Övék a koros bojler, a Pilis felől jövő távolsági busz. A tisztások, a szélterek, de övék az eldugult lefolyó napsütötte vize is. Nem közösködöm civilekkel. Folyton az utamba állnak.

CSALÁDLÁTOGATÁS

Rossz nekem néha. Máig gyanús minden, mint a rakodóajtó melletti vaslétra és vaslakaton a rozsdapor. Krétavonásként fehérlik az ablak melletti fénycsík. Akkor se figyeltem eléggé. Pedig észrevehettem volna lénytársamat, a nyestet. Élőhelye a szülői ház vályogfalában. Sosem figyelek eléggé, csak annyira, hogy ne erőltessem meg magam.

Messze vannak, kik biztonságom szavatolják. Vegyes kekszálakkal kínálnak, míg elkészül a vekni. A nyest megbotlik az elmacskásodott tömlőben. Korrigál. A szülőket ez nem hatja meg. Inkább arról: van-e végre munkám. De hát nincs. De hát úgyis lesz. Mondom, mint a legfrissebb becslést. A nyest a plafonban rohangál. Mint egy gyanús szívverés. Voltak ezek a dolgok.

Fónagy Iván

A BEFEJEZÉSRŐL (I)

– *Kész!* – kiabált be a stúdiónak tekintett szobából a négyéves Péter, amikor úgy gondolta, hogy eleget mesélt egy forintért – 1956-ban történt – a magnetofonnak. A meseje nem volt olyan strukturált, mint a magyar népmesék, nem is követte sem a magyar, sem a pápuai mesehagyományokat. A szó több értelmében is eredeti volt. A pásztor felhők között legeltette az autókat. Módosult a szereplők identitása. A farkas szerepet cserélt a vadásszal. A cselekmény szeszélyesen változtatta menetét. Jelezni kellett, hogy mikor ért véget.

Ha egy szövegnek szerkezete van, akkor minden része függ a többitől, így a vége a közép résztől, a közép rész a kezdettől. Kezdetről fogva tudja a szöveg, hogy merre tart. Péter meseje asszociatív, mindegyik rész függ az előzótól, amelyik kiváltotta, és ugyanolyan szorosan kapcsolódik a következőhöz, melyet kivált. Ha irányul is azon túl egy már elképzelt csúcs felé, ez a csúcs gyakran nyomtalanul eltűnik, és egy másik csúcs lép a helyére. A hallgató, de még az elbeszélő számára sem világos, miért végződik éppen ezen a ponton, és nem egy epizóddal később vagy korábban.

A mese vége

A népmese nagyon is szerkesztett. Kezdetről fogva várakozásokat kelt, melyeknek mindig meg is felel, és már az elején tudjuk, hogy a történetnek akkor lesz vége, ha mindegyik felvetődött kérdésre megjött a válasz, s ezzel lezárult a hős küzdelme, melyhez a felmerült kérdések kapcsolódnak.

A népmesének voltaképpen nincs szüksége a cselekményen kívül álló záróformula: *itt a vége, fuss el véle*. Ahogyan nincs szüksége arra sem, hogy az elbeszélő közölje, megkezdte az elbeszélést. A hagyományos kezdő- és záróformulák bekeretezik a mesét, elhatárolják a hallgató és a mesélő napi tevékenységeitől. Ezt jelzi az egyik hagyományos meseindító: *Egyszer volt, hol nem volt...* A mese világunktól és törvényszerűségeitől független. Csak maga a mesélés, az elbeszélés és meghallgatás ténye tartozik világunkhoz.

Az egyik, talán legelterjedtebb formula ugyanakkor a jövőbe, a mesebeli jövőbe utal: *Még ma is élnek, ha meg nem haltak*. Ebben rejlik a népmese öniróniája, a realitással való játék. A mondat első felében – *még ma is élnek* – szabadon érvényesül az öröme. A feltételes mondat tudomást vesz a valóságról. Számol a halál lehetőségével, de nem tekinti szükségszerűnek. *„Még mai napig is folytatja a királyságot, ha véletlenül meg nem halt”* (FÁBÓL FARAGOTT PÉTER).¹ Még valamivel tágabb teret hagy az öröme. Egy másik változat: *„Vagy tán még ma is él, ha eddig meg nem halt”* (EGYÜGYŰ MISÓ, Illyés, 27.). Ha eddig sikerült a halált elkerülnie, most már szabad az út. Az alapelv a folytonosság, mintha a mesevilágban nem volna közegellenállás: *„Még ma is mennek, ha meg nem álltak”* (KACOR KIRÁLY, Illyés, 11.).

Középkori verses lovagregények zárószövege közelebb áll talán Péter *„Kész”*-éhez, mint a népmesék színes, dallamos formulájához: *„Ez Chrétien »Oroszlános lovag«-jának vége. / Nem hallottam erről egyebet, / nem tehet hozzá egyebet más sem, / hacsak nem valami*

*hazugságot.*² Az írrok néha filológiai kommentárt is fűz hozzá. Így Wolfram von Eschenbach PARZIVAL-jának forrására utal az egyik kézirat másolója, egy bizonyos Kyot (Guillot de Provins?) művére. (A kommentár filológiai hitele kérdéses.)

A fikció lezárása: dráma és epika

A néző úgy lép be a színházba – az Odeonba vagy a Vígyszínházba –, mint a mesébe. Ezúttal részesei leszünk a cselekménynek, mely közvetlen közelünkben játszódik. „Játsszódik”, azaz játék. *Csak* játék, érvényteleníti a *mintha*. Ugyanakkor valóságosabb a köznap, színházon kívüli valóságnál, mert ezúttal semmi sem esetleges, a „véletlen” is szerves része a történetnek, mely lényegünkbe vágó kérdéseket vet fel és old meg órákon belül. A drámai sűrítés fokát akkor érzékeljük, ha a három órát egy emberélet időtartamához mérjük. Így jobban megértjük, miért nincs ezúttal helye a véletlennek. A dráma szervezettség nem maradhat el sűrítettsége mögött.

A drámai feszültség egyik komponense, a felkeltett várakozás, az értelmi feszültség váltakozása számszerűen is meghatározható, ha azonosnak tekintjük a mozzanatok *hírértékével*. Tesztek segítségével meghatározható, milyen eldöntendő – igennel vagy nemmel megválaszolható – kérdéseket vet fel jelenetről jelenetre az ideális olvasóban a színdarab. Így a HAMLET első jelenetében felmerül a kérdés, vajon valóban Hamlet apja szellemének hangját hallották-e a katonák? Szól-e majd a szellem Hamlethez is? Megtámadja-e Fortinbras Dániát? É. í. t. Ha jelenetenként meghatározzuk a felmerült és feleletre váró kérdéseket, nincs akadálya, hogy egy gráffal közvetlenül érzékelhetővé tegyük a darab *feszültségmenetét*. A görbe ezúttal csaknem szimmetrikus. Az első csúcs a 2. felvonás elejére esik, amikor Hamlet apja szellemének engedelmessé elindítja a nyomozást. Esik a görbe, miután mostohaapjának bűnössége kétségtelenné vált. Ismét magasba szökik a 4. felvonás vége felé, amikor Hamlet elhatározza, hogy megöli a királyt, és a király is úgy dönt, hogy meg kell szabadulnia Hamlettől bármi áron.³ Nem tudhatjuk, mi lesz a kimenetel. Racine ANDROMACHÉ-jában például szinte egyenletesen emelkedik a feszültség. Shakespeare JULIUS CAESAR-jában a feszültség a 2. felvonásban dominál, amikor tudjuk, hogy Caesar élete veszélyben forog, és megemelkedik a lehetséges kimenetek száma. Hirtelen csökken a feszültség a 3. felvonás elején Caesar meggyilkolásával. A második, alacsonyabb csúcs az 5. felvonás 2. jelenetére esik, és Brutus tragédiájával kapcsolatos: felülkerekedik vagy alulmarad, büntetlen marad-e vagy megbűnhődik?

Alkalmatlan a módszerünk az „abszurd drámák” feszültségmenetének kitapintására. Az esetleges eredmény többnyire félrevezető lenne, mivel az abszurd drámák nagy részében a felszíni cselekmény önmagában (közvetlen jelentésében) csekély szerepet játszik a költői közlésben. Bonyolultabb módszerrel lehetne csak a drámai feszültség alakulását megragadni, számszerűvé tenni. Albee THE ZOO STORY-jának (MESE AZ ÁLLATKERTRŐL) feszültségmenetét szemantikai tesztek alapján határozták meg amerikai szerzők.⁴ A drámai feszültség az utolsó előtti szakaszban érte el a csúcst, de magas maradt az utolsó jelenetben is, ellentétben a klasszikus drámák és vígjátékok kognitív feszültségmenetével. (Nem tudjuk, mennyi része van ebben a drámának és mennyi a módszernek.)

A lehulló függöny, mint a darab lezárásának egyértelmű külső jele, újkori jelenség. A záróakkord sokféle formát ölthet. Lehet *emfatikus*. Aiszkhülosz ORESZTEIÁ-ja második részének, az ÁLDOZATVIVŐK-nek a végén a kar összefoglalja az Atreidák tragikus sorsát. A karvezető Szophoklész OIDIPUSZ KIRÁLY-a végén a nézőkhöz fordulva kér-

dezi, vajon ismert-e valaki is bölcsőbb, hatalmasabb embert Oidipusz királynál, és ismer-e most nálánál szerencsétlenebbet.⁵

„Nézzetek rám: Théba népe, itt a híres Oedipus,
Ki a Nagy Talányt megoldta, leghatalmasabb király,
Minden polgár irigy szemmel leste boldogságomat:
S nézzetek, mily rettentő sors hullámába hulltam én!”⁶

Az emfatikus összefoglalással azonos funkciót tölt be az *erkölcsi tanulság* levonása. „A Végzet köszíve nem könnyörül”,⁷ éneklí a trójai nők kara Euripidész HEKABÉ-jának végén. Plautus MILES GLORIOSUS-ában a hetvenkedő katona maga vonja le a keserves tanulságot: „Jaj, én szegény nyomorult! / [...] De bár minden csábító / így megjárná.”⁸ Leontes, Szicília királya önkritikát gyakorol Shakespeare TÉLI REGÉ-jének végén, Racine PHAEDRÁ-ja Theseus (nem kielégítő) önkritikájával zárul. A TRISZTÁN ÉS IZOLDA tragikus kimenetelű (oedipális) háromszögére utal Chrétien de Troyes CLIGÈS-e, de a lovagregény megkerüli a tragikus konfliktust. Ezt tükrözi a verses eposzt lezáró liberális moralitás: „Nem bűnöz az és nem is vét, / kit köt szerelmi kötelék”.⁹

A középkori francia *fabliau*-k gyakran zárulnak *közmondással*, szállóigével. Musset a KOMÉDIÁK ÉS KÖZMONDÁSOK címet adta színdarabgyűjteményének. – Közmondással zárul az ON NE SAURAIT PENSER À TOUT (NEM GONDOLHATUNK MINDENRE). „A MÁRKI: Hát igen, azt tartja a közmondás: Nem gondolhatunk mindenre.” – Fennkölt közhellyel zárja nemegyszer a kórus vagy a karvezető az antik tragédiát, így Euripidész ÉLEKTRÁ-ját: „Üdv nektek! Örülni ki tud, s kire nem / süjt égi csapás, az a halandó / már boldogsorsu a földön.”¹⁰

Az adott helyzetben sokatmondó közhellyel végződik Jean Cocteau drámája, A RETTENETES SZÜLŐK.¹¹ A fiába, Michelbe szerelmes Yvonne inzulinnal megmérgezte magát. Csönget az orvos. Léonie, aki Yvonne férjét szereti, nem nyit ajtót az orvosnak. Azzal jön vissza, hogy: „Megjött a bejárónő. Mondtam, hogy nincs munka, hazamehet. Minálunk rend van.”¹² Ezzel a közhellyel zárul a darab. A mondat ugyanakkor egy görög tragédia karvezetőjének végszava is lehetne.

A záróakkordnak nyomatékot kölcsönözhet a mondat modalitása: a *felszólítás* vagy *felkiáltás*. „AGAMEMNÓN: Gyerünk, hamar, / dobjátok [Polümészort] egy sivár szigetre, bárhová / [...] Hekabé, te meg, szegény, két drága holtadat / temesd el gyorsan. És ti, rabnők, menjetek / gazdáitok sátrába...!” (Euripidész: HEKABÉ.) – A hadseregét buzdítja Earl of Warwick: „Utánuk! Nem, éléjük [...] Szóljon dob, trombita! Londonba mind...”¹³ (Shakespeare: VI. HENRIK, II. rész.) A svájci zsoldosokat hívja Eraste, hogy kitegyék a kellemetlenkedők szűrét (Molière: LES FÂCHEUX – TOLAKODÓK). – Vidám felkiáltással, indulatszavakkal hagyja el a színt a kar Arisztophanész NŐURALOM-jában: „Ugorjatok, ihaj! juhaj! / Mindjárt lakomázunk, ihaj! / Juhaj, mint diadalra! / Ihaj, juhaj, ihaj, juhaj!”¹⁴

Alkalmas a lezárásra az *elköszönés* („...s hanyatló partok ködbe múlnak át, / az elemek közé sóhaj: »Jó éjszakát!«”¹⁵ [Byron: CHILDE HAROLD ZARÁNDOKÚTJA, I. ének 13.]) – a végső búcsú („BERENICE: Felség, Isten vele mégegyszer! / ANTIOCHUS: Jaj nekem.”¹⁶ [Racine: BERENICE]) – *óhaj* (Szophoklész: PHILOKTÉTÉS) – *panasz* (Aiszkhülosz: PERZSÁK; HETEN THÉBA ELLEN) – *bátorító vigas* (Szophoklész: OIDIPUSZ KOLONOSZBAN, a kar: „Hát ne zokogjatok, és szívetekben / Szünjön a fájdalom; / Urunk szava biztos ígéret”)¹⁷ – *intelem* (Racine: ATÁLIA) – *átok* („...szonettek, balladák, balgaság – ti pedig menjetek a poklok mélyesges fenekére!”¹⁸ [Molière: KÉNYESKEDŐK]) – *áldás* („Áldják az Ő nevét; zengjék imádatát...”¹⁹

[Racine: ESZTER] – *fohász* („*Ne kóstolja e szép ország gyümölcsét / A békét-sebző, áruló gyü- lölség! / [...] Isten mond áment s élni kezd a béke*”²⁰ [Shakespeare: III. RICHÁRD]) – *fogadalom* („*Még nem borult, nem is fog Anglia / Kevély hódító lábához borulni / Míg önmagába tört nem dőf, soha*”²¹ [Shakespeare: JÁNOS KIRÁLY]) – *testamentum* (Shakespeare: IV. HENRIK, I. rész). – A férjekhez szóló tömör *tanács* a végszó Molière SGANARELLE-jében: „*Véssék jól észbe mind példám, s okuljanak: / Bármit látnának is, békén maradjanak.*”²²

Nem egy színjáték fejeződik be *szóltanul*, preverbálisan. A komikus hősnék, Arnolphe- nak torkán akad a szó, magából kikelve, „*Oh!*” kiáltással fut ki a színről (Molière: NŐK ISKOLÁJA). – „*Voilà!*”, mondja a megfelelő gesztussal, a közönség felé fordulva Az ördög Molnár Ferenc vígjátéka végén. A Háború kapui lassan megnyílnak, ezzel zárul Giraudoux színműve, a TRÓJÁBAN NEM LESZ HÁBORÚ. – Atalid, a negatív hősnő, kést dőf kebelébe Racine BAJAZID-jának utolsó jelenetében. – A kedélyes detektív szóltanul klarinétot húz elő a zsebéből, „*és mindenki szakállt cserél!*” Anouilh LE BAL DES VOLEURS-je (TOLVAJBÁL) végén.

Az epikus műfajban az elbeszélést záró néma *kép* felel meg a gesztusnak. „...a leányka barátságosan kis kezébe fogta az egyik mankó fényezett fogóját, ahogy séta közben nagy barát- jának hüvelykujját szorította volna.”²³ Ezzel zárul Maupassant egyik elbeszélése, A NYO- MORÉK. Lidérces kép zárja Theodor Fontane falusi Macbeth-drámáját, A KÖRTEFA ALATT-ot. Képpel zárul Joyce novelláinak többsége. „*Aztán a fény felé nyújtotta öklét. Lassan nyitotta ki, hogy módja legyen learatni tanítványa bámulatát. Tenyerében egy kis arany- pénz csillogott.*”²⁴ (KÉT ÚRFIAK, in: DUBLINI EMBEREK.) Élőképpé dermed Gogol RE- VIZOR-ának utolsó jelenete, miután az álrevizor távozása után a csendőr alásan jelenti, hogy megérkezett Pétervárról a revizor úr, a valódi. „*Néma jelenet. Középen áll a pol- gármester dermedten, mint egy bálvány, széttárt karokkal, hátraszegett fejjel. Jobbján felesége és leánya, amint feléje indulnak. Mellettük a postamester kérdőjelle görbülve, a közönség felé for- dulva [...] A polgármester balján Zemljanyika félbilibent fejjel, mintha fülelne [...] A többi ven- dég is mintha sóbálvánnyá meredt volna.*”²⁵

A képpel zárás drámai műfaja a *film*. Sokan emlékszünk a KRISZTINA KIRÁLYNŐ- nek, az első hangosfilmek egyikének utolsó képére. Hivatása elválasztotta a királynőt a férfitől, akit szeretett. Greta Garbo ott áll a hajó orránál, és – premier plán – szeméből csorognak a könnyek. Woody Allen bűnügyi filmjében a férj és feleség újra egymásra talál. Ezt fejezi ki képnyleven, „szó szerint” az utolsó jelenet. Amikor az asszony fut a férfi felé, az utolsó lépéseket egyre jobban lelassítja a film. Amikor eléri egymást, a kép megáll. A kevésbé igényes detektívfilmek is engedelmessé válnak a műfaji követel- ménynek. A leleplezendő bűnöst a lépcsőház rácsán át látjuk (A RÓKA sorozatban).

Hagyományos preverbális zárás az *ének*, a *zene*, a *tánc*. Például Arisztophanész LÜ- SZISZTRATÉ-jában: „*LAKÓNOK KARA: Haja-rá! roppjad; rázd gyors inaid! / Mert Spártáról éne- kelünk, / Hol kedves az isteni kar-dal s lábdobogás [...] Tapsold ki a tánc ütemit kézzel: / S e rézlaku istennőt, az erőset, / A diadalmast dicsérje dalod.*”²⁶

Harsonaszó, trombitaharsogás, dobpergés zárja Shakespeare V. és VI. HENRIK-jét. Balettel zárul Molière nem egy vígjátéka. Tánc keretében avatják „mamamusi”-vá az úrhatnám polgárt, orvosná a képzelt beteget. Maga a Napkirály, XIV. Lajos is részt vett a táncban a KÉNYTELEN HÁZASSÁG végén. Hatszoros balettel zárul az ÚRHNÁM POLGÁR, és balett keretében kergetik ki a színpadról az alabárdosok a kullancs tola- kodókat (TOLAKODÓK). Balettel, énekkel zárul Beaumarchais FIGARO HÁZASSÁGA.

Zeneibb, szervezettebb a verbális záróakkord is a megelőző szövegrésznél. Neme- gy- szer retorikus alakzat – antitézis, inverzió, chiasmus – képletéhez igazodik. Marivaux

kosztümcseres vígjátékában, A SZERELEM ÉS VÉLETLEN JÁTÉKÁ-ban az inassá visszaváltott Arlequin az identitását visszanyert szobalányhoz, Lisette-hez fordulva így vonja le a tanulságot: „Mielőtt felismerték egymást, a hozománya többet ért, mint a személye; most azonban a személye ér többet a hozományánál.” A *redutio* alakzatát követi a darab címéhez visszatérő mondat. „DIANA: S tán a közönség is szépnak találja, / Hogy ily kezes lett A KER-TÉSZ KUTYÁJA”²⁷ (Lope de Vega).

Maga a cselekmény is visszakanyarodhat a befejezés pillanatában a mű elejéhez. Milton VISSZANYERT PARADICSOM-ának végén Krisztus visszatér a szülői házba. – A darab elejéhez kanyarodik vissza Ionesco legismertebb darabja, A KOPASZ ÉNEKESNŐ. A francia házaspár, Mr. és Mrs. Martin szó szerint, hangról hangra megismétli az angol házaspár, Mr. és Mrs. Smith darabnyitó bikkfadiológusát. Flaubert ÉRZELMEK ISKOLÁJA visszakanyarodik a regény elejéhez, de túllép az időben visszafelé haladva a regény kezdetén. A regény hőse, Frédéric, ifjúkori barátjával diákeveiket, a tervezgetések idejét elevenítik fel: „ezek voltak a legszebb évek”, mondja Frédéric, „talán a legszebb évek”, visszhangozza Deslauriers.

Szerepcsere áll Karinthy Frigyes ÉNEKÓRÁ-jának központjában, a cselekmény a *chiasmus* képletéhez igazodik. A félnék énektanár egy erélyesen, dinamikusan fellépő fiatal lánnyal áll szemben. A darab folyamán kicserélődnek a jellemek, olyan szélsőségesen, hogy a darab végén a tanár szakmai buzgalmában megfojtja a hamisan éneklő fiatal lányt. A házvezetőnő, mintha mi sem történt volna, ugyanolyan módon vezet be a következő növendéket, mint az elsőt. Híven követi Karinthy darabjának menetét Ionesco a LA LEÇON-ban (KÜLÖNÓRA).

Neve szerint is lezárás, kicsúcsosodás a *poén* (pointe). A poén meglepő kell, hogy legyen, és csak akkor csattan, ha feszültséget old fel hirtelen. Feltételezi a hirtelen fordulatot, a *peripeteiát*, a klasszikus retorika terminológiája szerint. A *peripeteia* lezárja a drámát vagy elbeszélést akkor is, ha nem csattan. Musset LORENZACCIO című drámájának ötödik felvonásában a nép megöli a hőst, aki megszabadította zsarnokától a népet. – A nem várt, de remélt fordulatot nemegyszer az istenek közbelépése hozza meg. Euripidész ÍPHIGENEIÁ-jában Thoász király üldözőbe veszi Oresztészt és Íphigeneiát (akit áldozatnak szánt). De Pallasz Athéné útját állja. – Molière TARTUFFE-jében XIV. Lajos játssza a *deus ex machina* szerepét, és biztosítja a szerencsés befejezést, legalábbis a cselekmény felszínén. Brecht a KOLDUSOPERÁ-t zárja parodisztikus optimizmussal. A királynő hírnöke nádparipán érkezik pihegve, az utolsó pillanatban, amikor Bicska Maxi nyakán már ott a kötél.

Egy hosszú évek után hirtelen, de késve tisztázódó félreértés képezi a poént Mau-passant LA PARURE-jében (AZ ÉKSZER). Mathilde egy estélyen örömmel, izgalommal viseli a barátnőjétől kölcsönzött ragyogó ékszert. Hazaérve észreveszi, hogy az ékszernek nyoma veszett. Nem meri bevallani barátnőjének. Ettől fogva életcélja, hogy valamiképpen, sorozatos áldozatok árán, hasonló ékszerre tegyen szert. Végül sikerül megvennie, és megkönnyebbülten nyújtja át barátnőjének, elbeszélve kálváriáját. „Ó, szegény Mathilde-om! Az én nyakláncom hamis volt. Legfeljebb ha ötszáz frankot ért!”²⁸ A drámai feszültség hirtelen feloldódásának haszonélvezője nem Mathilde, hanem az olvasó (akár érez kárörömöt, akár nem).

Wilde népszerű regényében, a DORIAN GRAY ARCKÉPÉ-ben a hirtelen fordulat hatását a történet alapját képező chiasmus fokozza. A húszéves aranyifjúnak, Dorian Graynek festő rajongója megfesti arcképét, és azontúl a kép öregszik helyette. A „korlátlan esztéticizmus” elvei szerint él, az erkölcsi súlytalanság állapotában: sorra csábítja

el a nőket, fiatal fiúkat, megöli egyik barátnőjét. Mindez nem hagy nyomot az arcán, csak az arcképén. Dühében leszúrja a festőt. Ha leszúrja képmását, gondolja, megöli a múltat, és szabad ember lehet. Késsel felhasítja a vásznat. A szolgák, akik egy test zuhanását hallva betörik az ajtót, egy ráncos, töpörödött öregember holttestét találják, késsel a szívében.

A detektívregény és detektívdráma alapvető műfaji sajátossága a váratlan fordulat: a nem várt megoldás. Agatha Christie TÍZ KICSI NÉGER című regényének végén, amikor megoldhatatlannak látszik a sorozatos gyilkosságok rejtélye, kiderül, hogy az egyik áldozat a gyilkos. Még meglepőbb, ha kitűnik, hogy maga a nyomozó a tettes, mint Szophoklész OEDIPUSZ KIRÁLY-ában. A szerkezet tőkélyét emeli és a hatást fokozza, hogy az apja gyilkosa után nyomozó király nem sejtette, hogy ő a tett elkövetője.

Heine elbeszélő költeményeinek többsége poénszerű fordulattal végződik. Poénné a szó szűkebb értelmében akkor válik a hirtelen váltás, amikor Heine a meghaladott szentimentális, romantikus attitűdöt rántja le a mindennapi realitások szintjére. Az alapjában romantikus ÉSZAKI-TENGER ciklus TENGERI KÍSÉRTET című versében a költő a hajó karfájára támaszkodva a tenger fenekén lakó veszedelmesen vonzó női kísértetről álmodozik. Ő maga sem tud ellenállni a csábításának: „...és most sietek le hozzád, / és kiterjesztett karokkal / repülök le, a szívedre – // Ám, még a kellő időben, / megmarkolt lábamnál a kapitány / és elrántott a hajószélről, / és bosszúsan nevetve felkiáltott: / »Eh, tán az ördög bújt önbe, doktor?»”²⁹

Hol válik el, ha elválik, a poénes történet a vicctől? A vicc minimálisra redukálja a kontextust. Csak a pusztá poént tartja meg. Megszűnik vicc lenni, ha az előzményekből akár csak egy szóval többet mondunk a poén megértéséhez szükségesnél. Megöli a poént, ha rajta túlmenve folytatjuk a történetet. „És mi történt azután?”, kérdezi a hároméves gyerek, aki nem tesz különbséget mese és vicc közt.³⁰

Hogyan zárul? Mivel végződik?

Goethe FAUST-jában két szinten folyik a cselekmény, és két szinten zárul. Az egyik szint az emberi: a Faust–Mefisztó paktum. Ennek kerete az emberen túli: Mefisztó és Isten fogadása. Az emberi szinten Mefisztó nyer az I. részben. Az égi keretben veszít: Margit megmenekül az elkárhozástól. „MEPHISTOPHELES: *Elítéltetett.* / HANG (a magasból): *Megmenekedett!*”

A korai passiójátékok, így a BÉCSI PASSIÓJÁTÉK a Pokol hatásával és hatalmával indul, melynek véget vet Jézus Pokolra szállása: optimista kicsengés. A későbbi HALLEI PASSIÓJÁTÉK az ördögökkel zárul: pesszimista kicsengésű.

A pozitív és a negatív zárlat szembenállása ritkán egyértelmű. Teljesen egyértelmű happy enddel a mesében, mese- és tündérajátékokban, operettekben, bulvárszínpadon találkozunk. A szűkebb értelemben vett irodalomban keveredik a boldog a boldogtalan véggel. Molière vígjátékaiban a központi szereplő – az úrhatnám polgár, a képzelt beteg, a képzelt felszarvazott (SGANARELLE VAGY A KÉPZELT SZARVAK), a férj a FÉRJEK ISKOLÁJÁ-ban, a nevelőapa a NŐK ISKOLÁJÁ-ban, az álszent Tartuffe – tragikus hős. Maga Molière játszotta ezeket a szerepeket. Az EMBERGYŰLÖLŐ tragikomikumukuma nem kivétel. Plautus AMPHITRUÓ-jának hőse felszarvazott férj; isteni alteregója, Jupiter számára lehet csak szó happy endről.

Pozitív elemek enyhíthetik, differenciálhatják a tragikus kimenetelt. Szophoklész TRAKHISZI NŐK-je Héraklész kinos halálával és Déianeira öngyilkosságával végződik. A karvezető az életben maradókat azzal lelkesíti, hogy különleges halálesetek tanúi

voltak, s hogy semmi olyan nem történt, ami ne lett volna Zeusz akarata. Aiszkhülosz PERZSÁK-jának kimenetele egyértelműen tragikus, katasztrófális Xerxész szempontjából, aki a kórus szerint „*sívalmasan teli marokkal tépi szakállát, jaj, jaj*”. Ugyanakkor egyértelműen pozitív Athénból vagy Spártából nézve. Racine különösen keménynek szánt tragédiájában, a MITHRIDATES-ben a király kardjába dől, azt hívén, hogy a római seregek, akiket áruló fia, Pharnaces vezet, diadalmaskodnak. Valójában az ő serege győz, hűséges fia, Xiphares jóvoltából. „*Egyesítsük fájdalmainkat*”, mondja Xiphares szerelmesnek, Monimának, aki apja rabszolganője és kedvese volt.

Victor Hugo középkori regényében, A PÁRIZSI NOTRE-DAME-ban a gonosz prelátus, Claude Frollo boszorkánynak nyilvánítja és elégetteti a bájos és ártatlan cigánylányt, Esmeraldát. Quasimodo, a „púpos szörny” a mélységbe taszítja a Notre-Dame tornyából a prelátust, és nyomtalanul eltűnik. A regény azzal zárul, hogy kutatások során a montfauconi pincében két egybefonódó csontvázat találtak. Egy púpos férfi csontváza szorosan átölelve tartott egy női csontvázat. A férfi csontváza ép volt. Nyilván önszántából jött ide, és itt halt meg a lánnyal a karjában.

Albee drámájában Anyuci és Apuci homokládába rakják Nagyanyót. A darab vége felé buzgón lapátolja magára a homokot. Nem képes felülni. „*Nem tudok... megmozdulni.*” Hozzálép a szüntelenül tornázó, karjával szárnycsapásokat végző fiatalember. Zavartan: „*Én vagyok... öhm... / NAGYANYÓ: Csak nyugodtan, angyalom. / FIATALEMBER: Én vagyok a Halál Angyala! Én most... öm... eljöttem érted! / NAGYANYÓ: Micsoda... mi... (aztán lemondóan) ahá... értem. Ahá. (A fiatalember föléje hajol, gyengéden homlokon csókolja) Hát ez igazán nagyon kedves tőled... angyalom.*”³¹

A halálos kimenetelű események hosszú lánc, a tragikus események repetitívitása oldja fel a drámaiságot Thomas Lovell Beddoes tragédiájában, indokolva a címét: DEATH'S JEST-BOOK (A HALÁL TRÉFÁS KÖNYVE). Az automatikus ismétlődést Bergson a komikum egyik alapelemének tekinti.³² Egy különösen népszerű francia fabliau-téma a megölt púpos ismételt visszatérése és újra meggyilkoltatása. Valójában más és más púpost azonosít és öl meg azonos körülmények között a gyilkos (DES TROIS BOÇUS).³³ A tragédiát parodizálja Ionesco A SZÉKEK utolsó jelenetében. Az Öregúr és Öreg hölgy egyszerre és párhuzamosan vetik magukat a mélybe, ki-ki a saját ablakán át, *Vive l'Empereur!* felkiáltással.

Kétértékű, kétértelmű – tragikus és ironikus – Albee THE ZOO STORY-jának utolsó mondata. Jerrynek a provokációk hosszú sorával végül is sikerül elérnie, hogy a jámbor, jól nevelt Peter leszúrja a kezébe játszott késsel. Peter elmenekül, miután Jerry gondosan letöröltette vele a késről az ujjlenyomatokat. „*PETER (a kulisszák mögött szárnalmas üvöltés): Istenem! / JERRY (szeme zárva, rázza a fejét, a hangja gúnyos utánzás és könyörgés): Istenem (meghal).*”³⁴

Tompítás, kicsengés

Az említett feszültséggörbék világosan mutatják, hogy a szóban forgó Racine-tragédiákban a felvetődő kérdések megoldódtak a darab vége előtt. Valamiféle zenei szeméremből Racine kerüli a csattanót. Az utolsó semleges jelenet a szabad kicsengést biztosítja. Ez kettő kivételével minden Racine-tragédiára áll. Ez a feszültségstratégia szerves része annak a tendenciának, melyet Leo Spitzer „*klasszikus tompítás*”-nak (*klassische Dämpfung*) nevezett Racine stílusáról szóló tanulmányában.³⁵ Akkor is tompított a zárójelenet, ha egybeesik a cselekmény csúcspontjával, a *climax*szal. Iphigenia reménytelenül szerelmes Achillesbe, és öngyilkosságot követ el az áldozati oltáron. A néző minderről utólag értesül Ulysses beszámolójából.

A klasszikus tompítással Racine hagyományt újít fel. A görög tragédiák ritkán végződnek a feszültség hirtelen feloldásával. Aiszkhülosz az ORESZTEIA harmadik részében (AGAMEMNÓN), miután Zeus és Athéné felmentették Oresztészt, és ezzel a cselekmény lényegében lezárult, Athéné hosszasan rábeszéli a karvezetőt (aki ezúttal Eumenidészt képviseli), hogy költözzön Athénba. Tompán kicsengve végződik Anouilh ANTIGONÉ-ja. „A KAR: Mindazok, akiknek meg kellett halniok, meghaltak... Kréon várja halálát... Csak a gárda marad... Folytatják a kártya-partit.”³⁶

Csehov, aki különös jelentőséget tulajdonított a szindarab lezárásának, következetesen és tudatosan kerüli az „éles”, poénes befejezést és oldja fel a feszültséget egy előző jelenetben. A VÁNYA BÁCSI-ban Ványa a darab vége előtt lő rá Szerebrjácovra. A darab Szonya banális monológjával és egy élőképpel zárul: Tyelegin gitározik, Marija Vasziljevna olvas, Marina kőt. A CSERESZNYÉSKERT negyedik felvonása egészében kódászerű. Viktor Sklovszkij³⁷ Csehov „tompá”, poénmentes zárójeleneteit „zénusvég”-nek nevezi. Harai Golomb³⁸ behatóan elemezte a lezárás szempontjából is Csehov szindarabjait: a hangsúlytalan magánhangzóval végződő verssorokhoz hasonlítja a „súlytalan” jelenettel, kódáival végződő darabszerkezetet, és zenei párhuzamokra utal (így Mozart ötödik, A-DÚR HEGEDÚVERSENY-ére).³⁹

Kosztolányi Dezső legutóbb megjelent,⁴⁰ 1913-ban tartott előadásában Ibsen NÓRÁ-járól szólva írja, hogy Rank, az orvos „*mielőtt elmegy, mielőtt meghal, rágyújt egy szivarra, Nóra nyújt neki gyufát. Rank orvos pedig csak ennyit mond: »köszönöm a tüzet«... Menynyivel többet mondott, hogy elharapta szájában a szót, s félénken, szemérmesen a gyufára vitte beszédét...*”.

A lecsengő lezárások közt feltűnően gyakori az ebédre, vacsorára való felhívás. „AR-GENTE: Gyerünk, vacsorázzunk, mindenki örüljön. / SCAPIN: Engem pedig az asztal végére ültessetek, ott érjen a halál!”⁴¹ „Asszonyom, találva van [...] Semmi sincs felmelegítve, minden hideg”, mondja a maitre d’hôtel Anouilh TALÁLKA SENLISBAN című darabjában. „Hagyja csak, ez csak amolyan családi vacsora”, nyugtatja meg Philémon, a színész. Hasonló felhívással zárul Molnár Ferenc vígjátéka, a JÁTÉK A KASTÉLYBAN. „LAKÁJ: Tisztelt hölgyeim és uraim, találva van.” Ralph Roister Doister, Nicholas Uldall hőse (1566), Plautus hetvenkedő katonájának kései leszármazottja, igyekszik Lancelot lovagként bevenni egy kurtizánból lett tisztos özvegy várát. A döntő csata Ralph teljes vereségével végződik. Egy darabig ellentámadáson töri a fejét, harcias, tüskés amazon hírébe hozhatná az özvegyet, végül is letesz erről, és készséggel elfogadja az özvegy vacsorameghívását. Áldomásra szólítja fel Frondoso a jelenlévőket Lope de Vega HŐS FALU-jának (FUENTE OVEJUNA) végén: „E bölcs szavak eldöntötték a pert, / Melyben a népnek igazsága nyert. / S borukat, urak, hölgyek, jó közönség, / FUENTE OVEJUNÁra köszöntsek.”⁴²

Thomas Mann a novelláiban többnyire Racine szordinótechnikáját követi. A MARIO ÉS A VARÁZSLÓ végén a megszegyenített Mario lelövi a varázslót. De nem ezzel a váratlan fordulattal zárul az elbeszélés: a két pisztolydörrenés után lecseng. Az utolsó bekezdésben a szülők kézen fogják és hazavezetik a gyerekeket. „Ez már a vége volt? – tudakolták [a gyerekek], hogy nyugodt lélekkel távozhasanak.” – A szerző közbelép, amikor úgy látja, hogy túlságosan egyértelmű volna a megoldás: „Megállj! Eddig és ne tovább!”, mondja a narrátor; és Emmy, a „fecske”, a férj kis barátnője hirtelen forrón kezét csókol Anna bárónénak, és Anna „egy édes, meleg, titkos boldogság érzetében pillanatra lehunyta a szemét”, várva, hogy ez a meglepő fordulat alakot és értelmet kapjon benne. Itt és így veszti szem elől az olvasó Anna bárónét, akinek a narrátor végül is megengedi, hogy a „fecskeről” álmodjon és egy kicsit boldog legyen.⁴³

Kafka Margit prózájában az elbeszélés nem végződik a drámai, gyakran halálos kimenetelű tragikus fordulattal; ezt rendszerint kis intenzitású (szordinós) kóda követi (NYÁR, EGY HÁZASSÁG, A JÓ BARÁT, MÉLYSÉGEK FÖLÖTT, TAVASZI ALKONY ÁLMA, AZ EMBER MESÉJE, FELSZABADULTAN).

A kilépés

Heimito von Doderer A MEROVINGOK című regénye a huszadik századi Bécsben élő utolsó Meroving rémtetteinek sorozata. A klimaxot követő kicsengés, szokatlan módon, csattanóval végződik szöveg feletti szinten. A cselekményen teljesen kívül álló epilogusból kiderül, hogy a regény egyik alakja írta a rémregényt.

A regényt ezzel a regényből való kilépés zárja. A szereplők többféleképpen léphetnek ki a cselekményből. Fél lábbal, a cselekményen belül maradván, megőrizve a fikciót vagy a cselekménnyel teljesen szakítva.

A valósággal és a fikcióval játszó, a fikcióból ki-kilépő formabontás, amikor a Nagymama Albee AZ AMERIKAI ÁLOM-jának végén Mami szavába vágva a közönséghez fordul: „*Azt hiszem, ennyi elég is lesz. Végére is ez vígjáték, és semmi értelme, hogy mélyebbre menjünk a dolgokban.*”⁴⁴ N. F. Simpson A RESOUNDING TINKLE című darabja utolsó jelenetében megjelenik a Szerző, és izgatott hangon sajnálkozik, hogy mennyi tehetség ment veszendőbe. „*Ne a nézők előtt!*” – figyelmezteti egy Keménykalapos úr.

Még messzebb ment a formabontásban a német romantika. Ludwig Tieck CSIZMÁS KANDÚR-ja kénytelen dramatikai vitába bocsátkozni a publikummal, miután a közönségből többen tiltakoztak az ellen, hogy el akarják hitetni felvilágosult emberekkel, hogy a kandúr beszélni tud. Grabbe TRÉFA, GÚNY, SZATÍRA ÉS MÉLYEBB ÉRTELMÉ-ben az ördög fázik, és engedélyt kér, hogy beüljön a kályhába. A német nyelv őre kijavítja, úgy mondják, hogy „*a kályha mellé vagy a kályhához akarok ülni*”. A közönség jelenlétében, szeme láttára készül Pirandello HAT SZEREP KERES EGY SZERZŐT-je.

A formabontás a klasszikus tragédia és komédia szerves része, hagyományos záróakkordja. A tragédia menetét szabályozva kísérő kar vagy az egyik, vagy másik hőst vagy istent képviselő karvezető kilépnek a cselekményből. Arisztophanész A FELHŐK-jének kara megelégette a dicsőséget: „*Immár vezess ki*”, mondják-éneklik a karvezetőnek, „*elég volt a Kar éneke a mai napra*”.⁴⁵ A DARÁZSOK kara színháztörténeti kommentárt fűz a lezáráshoz: „*Hanem már kifelé szaporán, táncolni, kik szerettek, / Induljatok! Ezt azelőtt nem merte volna senki, / Hogy a komoediai kart táncolva küldje vissza.*”⁴⁶ A BÉKE végén az egyik szereplő, Trygaios, a körülállókhoz fordul: „*Üdv hát ma, barátim, üdv! jertek be utánam / Jöjjekni lepénnyel.*”⁴⁷ Plautus vígjátékai végén a főszereplő rendszeresen a közönséghez fordul. „*Menjünk be. Tapsoljatok!*”, mondja (önkritikája után) Pyrgopolinices, a hetvenkedő katona.

A spanyol barokk vígjáték megőrizte a közönséghez fordulást. „*Játékunkon szórakoztak, / Szerelemről szólt, s most vége*”,⁴⁸ mondja Lucindo a Lope de Vega-darab, A FURFANGOS MENYASSZONY végén. Többnyire mellékszereplő fordul a közönséghez Shakespeare vígjátékaiban. A VÍZKERESZT VAGY AMIT AKARTOK-ban Olivia clownja énekl: „*Itt a vége, fuss el véle, / Hogyha tetszett, semmi baj.*”⁴⁹ Lisette-é, a komorné a végszó Molière FÉRJEK ISKOLÁJÁ-ban: „*Ha útnakba talán ily nyúzó férj kerül, / Iskolánkba küldjék, tanuljon emberül.*”⁵⁰

Struktúrájában azonos, tartalmában tér el a cselekményt lezáró kilépés a középkori passiójátékban: ezúttal a szereplő engesztelő imára vagy *Te Deum laudamus*ra szólítja a közönséget (LA PASSION DU CHRIST, X. század, LA PASSION DE ST-GENEVIÈVE, XIV.

század első fele). Utóhang zárja le Rutebeuf mirákulumjátékát, a JEU DE THÉOPHILE-t. Théophile szerződést köt az ördöggel, de a Szűz meghallgatja imáját, és Théophile (Faustus elődje) megmenekül az elkárhozástól. A történet lezárulása után a püspök a hívőkhöz szólva összefoglalja a történeteket. „Énekeljük együtt a jó hír hallatán: *Te Deum laudamus!*”⁵¹

A kilépéssel ritkán válik le teljesen a színjáték a cselekményről. A Molière KÉPZELT BETEG-ét záró balett a képzelt beteg fiktív orvosá avatási szertartása. Plutónnak felel a kar Arisztophanész BÉKÁK-jában, s egyúttal a darab szerzőjére utal: „*Földbeli szellemek! adjatok elsőbb is hazatérőt, / Már napfényre jutó költőnknek kellemes utat...*”⁵²

A Szentiványi szellemének, struktúrájának felel meg Puck felhívása, amikor arra kéri a nézőket: gondolják, hogy álmot láttak.⁵³ Visszatérünk a fikcióhoz, az álomcselekményhez a pillanatnyi ébredés után Tirso de Molina SEVILLAI SZÉDELGŐ-jében. Miután a mellékszereplő már bejelentette, hogy vége a darabnak – „...itt a / *Vége már a KÖVENDEGnek*” –, a Király visszatér a színpadi realitáshoz: „*Sírdát vigyétek át Madridba, / S emlékét ápolják ottan / A San Francisco templomban.*”⁵⁴

Molière-nél A NŐK ISKOLÁJÁNAK KRITIKÁJÁ-ban a szereplők egyszerre vannak a darabban és a darabon kívül: „*GALOPIN: Asszonyom, tálalva van. / DORANTE: Tessék, itt a befejezés, amit kerestünk, jobbat találni se lehetne. Hevesen folyik majd a vita, éppúgy, mint itt, egyik fél sem enged a magáéból, és akkor betoppan egy kis inas azzal, hogy tálalva van, és mindenki feláll s ellátvozik. / URANIE: S ha már a komédiának ez a legjobb befejezése, hát legjobb, ha mi is befejezzük.*”⁵⁵ Hasonló formabontással kerül el az epilógust Shakespeare az AHOGY TETSIK-ben. „*Jó darabnak nem kell utószó*”, mondja Rosalinda, ezúttal mint narrátor.

Ha meggondoljuk, ez a kettősség fennáll a hagyományos kilépéssel záruló klasszikus tragédiákban és vígjátékokban is. Plautus Amphitruója alteregójára, Jupiterre hivatkozva fordul a közönséghez: „*S most, ti nézők, Juppiternek kedvéért, tapsoljatok*”⁵⁶ – Molière Sosiasa (AMPHITRYON) diszkrécióra kéri a nézőket, s ezzel hitelesíti a színpadi realitást. – Giraudoux AMPHITRYON-jában maga Jupiter búcsúzik a közönségtől: „*Nézők, mind ahányan vagytok, vonuljatok el szóltanul, mintha mindez cseppet se érintene benneteket... S te ott fenn, éjszaka függönye, mely egy órája fogod vissza magad, hullj le!*” A színház függönye az éjszaka függönyével azonosul, a valóság Jupiter színpada.

Az első kilépés

A hagyományos kilépésről, a kórusról szólva, gondolnunk kell arra, hogy a kilépést meg kellett előznie a „belépésnek”, a színpadi illúzió kialakulásának. A színpadnak ki kellett válnia a valóságból. Emlékszem rá, hogy amikor Lakner bácsi gyermekszínházában a gonosz farkas vagy más intrikus valami rosszat forralt Piroska vagy valamelyik másik hős ellen, minden oldalról felkiabáltak a gyerekek (talán én is), hogy: „Vigyázz! vigyázz!” Holott a másfél éves gyerek már tud játszani a valósággal.⁵⁷ Igaz, hogy még évek múlva is szükség van rá, hogy a mama vagy a papa időnként tisztázza a helyzetet: „Csak viccel a bácsi.”

Amíg a nézők egyúttal a szertartás, a *dionüszia* aktív szereplői voltak, nem vált el a játék a valóságtól, a cselekmény a cselekvéstől. A szertartás a mítosz megelevenítése, dramatizálása. Messze van még a színháztól, amelynek őse. A mítosz, az egyik mítosz szerint a játékaival foglalkozó gyermek Dionüszoszt, Zeusz és Perszeponé fiát, meglepték a nőnek vagy alvilági holtaknak maszkirozott, fehérre festett arcú titánok. Széttépték, hét részre szaggatták, és elégették. Egy másik mítosz szerint Dionüszoszt vagy

Bakkhoszt, Zeus és Szemelé fiát, mainádok, azaz mániákus nőalakok vagy, más néven, az istennel azonosuló bakkhoszok veszik körül vagy üldözik. A szertartás, a diónüszia a valóságban talán nem volt annyira véres, mint amilyennek Euripidész BAKKHÁNSNŐK-jének fennmaradt töredékeiben mutatkozik. Az önkivületi állapotban, révületben lévő fiatal nők széttépték a kezükbe kerülő állatkölyköket, csecsemőket, és húsukat nyersen elfogyasztották. Nekiestek még a rémülettől dermedt bikáknak is, egy szempillantás alatt lehántották a bőrüket (474. sz. töredék). Voltaképpen a bika képében megjelenő istent tépték szét és kebelezték be, hogy ilyen módon azonosuljanak vele.

A szent állat, a totem feláldozása és elfogyasztása, a *theophagia*, nem korlátozódik a görög kultúrkörre. Így érthető, miért kapcsolódik a színpadon a kilépés meglepő gyakran evéshez, torhoz. A totemlakoma nyomai fellelhetők a halál és a lakoma kapcsolatának újkori formáiban is (halotti tor). A tragikus vég, a halál és a lakoma összekapcsolása elfelejtett ősi hagyományt követ.

„Drága arany ládába helyezték csontjait aztán
 [...] roppant sziklákat hengerítettek [...]”
 Majd mikor állt a halom, hazamentek, s ennekutána
 szép rendben gyülekezve, dicső lakomát lakomáztak
 házában Priamosznak, a Zeusz-táplálta királynak.
 Így rendezték ők a lovas Hektór temetését.”⁵⁸

Freud az antik tragédia korai formáját – melyben az elbukásra ítélt tragikus hős egyedül áll a vele együtt érző, de tehetetlen karral szemben – kapcsolatba hozza a vallás, a kultúra kialakulásában döntő szerepet játszó, az emberiség ősi múltjában feltehetőleg gyakran megismétlődő eseménnyel: amikor a horda háttérbe szorított fiatal hímjei megölték és elfogyasztották az őshorda korlátlan urát.⁵⁹ (A hipotetikus ősapagyilkosság jelenkori megfelelője az uralkodó hím megölése vagy félreállítása a fejlettebb állati társadalmakban.) A tragikus hős személye képviseli a zsarnok elleni lázadást, és egyúttal ő a lázadás áldozata, aki magára veszi a közösség vétkeit. A hős bukását előre látó és ezen álszentül szánakozó kar az uralkodó himet félreállító fiatal hímek kései utóda.⁶⁰

Totemisztikus a háttere az antik tragédia másik lehetséges forrásának, a kecsketáncnak, a *tragikoi khoroinak* (kecskebaknak öltözött kórus). A kecsketánc maradványa a kecskebaknak mint totemállatnak a feláldozása (a kecskebak Dionüszosz másik állati formája). Ugyancsak összefügghet a kecskeáldozattal a szatírijáték, melyre Arisztotelész utal mint a tragédia forrására (POÉTIKA, 1449a).

Dionüszosz megkívánta, hogy hívei, a bakkhászok vele azonosuljanak. Amint Trencsényi-Waldapfel Imre írja, a bakkhosz vagy bakkhé azonosulása Bakkhossal, Dionüszossal példaképe a maszkot viselő színész azonosulásának a hőssel, akit *megtestesít*. Dionüszossal azonosul közvetve az antik tragédia, a játékosok és a nézők is. Kiemeli Trencsényi, hogy mikor a bakkhászok szinte már eléri Dionüszoszt, az isten a Múzsákhoz menekül.⁶¹

Feltehető, hogy a mítoszból, a szertartásból nőtt ki a dráma más kultúrákban is. A középkori misztériumjáték a szó szoros és átvitt értelmében a templomból lépett ki. A hős ezúttal is magára veszi a közösség vétkeit, és ennek esik áldozatul. Megmarad

jelképes, szublimált formában egy véget nem érő totemlakoma: az áldozat testének, vérének elfogyasztása, a vele való azonosulás ősi módja szerint.

A színpadi cselekményt a cselekmény magját képező cselekvéstől évezredek választják el. A valóságból való kilépés, a színházi illúzió kialakulása hosszú fejlődés eredménye. A cselekményből való kilépés (exeunt, el), akárcsak a lecsengő zárás, megkönnyíti az „ébredést”, áthidalja a színpadi és a köznapivalóság közötti űrt.

Nyitott befejezés

Az áthidalás leplezettebb, fondorlatosabb módja a lezárás elhagyása. Inverze a kódának, a lecsengő, „tompá” zárásnak. A kódá esetében a drámai cselekmény előbb zárul, mint a darab, még a függöny lehullása előtt. A „nyitott” befejezés azt jelenti, hogy a drámai cselekmény nem zárul le a színdarabbal vagy regénycselekménnyel egy időben: túlnyúlik rajta. „*Lehullt a függöny, s nyitva minden kérdés*”, mondja Brecht. És ez nem csak A SZECSUÁNI JÓLÉLEK-re áll. Matti, a bölcs szolga, nem várja be Puntila kijózanodását, aki részegségében ismét emberszabásúvá vált (PUNTILA ÚR ÉS SZOLGÁJA, MATTI). Alig félzárlat Matti rövid búcsúdala, mely szerint itt az ideje, hogy szolgálai háttat fordítsanak Puntila úrnak. A feszültséggörbék világosan mutatják, hogy Brecht darabjai több kérdést hagynak nyitva, mint Shakespeare drámái vagy Racine tragédiái. Azt is elárulják ugyanakkor, hogy lényegében követik a feszítés/oldás drámai törvényét: a feszültség nő a darab folyamán, és az utolsó felvonásban éri el a csúcst.

Ugyanakkor „zárt” színművekben, regényekben sem oldódik meg minden kérdés. Xiména Corneille CID-jében ambivalenciából vagy szeméremből egy évvel elodázza a végleges döntést: hozzámegye-e Rodrigóhoz, aki párbajban megölte a lány apját. – Goethe BŰNRÉSZESÉK-jében (DIE MITSCHULDIGEN) sikerül kideríteni, ki volt valójában a tolvaj, de ezzel nem szűnt meg a többiek bűnrészessége. A tolvaj Söller *à part*-ja (félre) – „*Ezúttal megúsztuk*” – is utal a lezáratlanságra. A WILHELM MEISTER VÁNDORÉVEI kéziratának végére írott *folytatandót* („*Ist fortzusetzen*”) Goethe végül is törölte. Letett róla, hogy megválaszolja az olvasóban felmerülő valamennyi kérdést. Joyce EVELINE-jének címszereplője a vonat ablakából visszanéz barátjára, de arca nem mutatja, vajon szereti-e, hálás-e, s vajon egyszer s mindenkorra szól-e a búcsú. A NÖVÉREK-ben nem derül ki, miért mosolygott, nevetett befelé az öreg pap, akit gyóntatószékében találtak holtan, derűsen. A pap nővérei sejtik és sejtetik, hogy „*valami nincs rendben az öregnél*”. Hogy ez mi lehetett, már csak azért sem tudjuk meg, mert a novella narrátora kisgyerek.

Lawrence Sterne ÉRZELMES UTAZÁS-ával kapcsolatban írja Szerb Antal: „*mindig a majdnemnél marad, és a regény úgy végződik be, hirtelen, egy mondat közepén, amikor Yorickkal éppen történik valami*”.⁶²

A befejezetlenség az alakzatok közül az ellipszishoz áll legközelebb, és akárcsak az ellipszis, lényegében kétféle. Mint az ellipszis, bizonyos esetekben a szöveg és a helyzet alapján egyértelműen megoldható. Máskor többféleképpen értelmezhető: sokértelmű, nyitott, mint a metafora. Az ellipszis esetében az első, az irodalmi szövegszerkezet esetében a második a gyakoribb. A befejezetlenségnek, a hiányzó szövegnek, a szöveg hiányának is lehet mondanivalója. Attitűd kifejezése lehet, így a habozásé Xiména esetében. Világnézete. Brecht drámái szerint az adott társadalmi körülmények között a kérdések megoldhatatlanok. Ezt a gondolatot világosan, tevőlegesen fejezi ki a darab megoldatlansága. Ebből a szemszögből is nézhetjük Molière legvitatottabb „vigjátékának”, az EMBERGYŰLÖLŐ-nek a befejezetlenségét. Alceste azzal hagyja el a

színt, hogy nem élhet tovább olyan nyomorúságos világban, melyben diadalmaskodnak a vétkek, és egy talpalatnyi helyet keres, ahol egy tisztességes ember békeességben élhet. (Ezen mit sem változtat, hogy barátai utánasiétnak, hogy lebeszéljék végzetes tervéről.) Molière aligha látta ezt így a XVII. században. De hőse (akit ő maga játszott) így látta.

A század első felének magyar elbeszélő prózájában Kaffka Margit képviseli a kicsengő és nyitott formát. Hosszan cseng ki a SZÍNEK ÉS ÉVEK („Szép, nagy csendesség van, tisztán hallik a harangszó, és én ölembé ejtett kézzel tudok egy helyben ülni, soká, egyedül, és eltűnődni [...] a messzi, messzi élet dolgain”). Az utolsó mondatban felvetett kérdés biztosítja a lezáratlanságot több elbeszélésben is (A VESZEDELEM, SOROR ANNUNCIA, ÜNNEP).⁶³

A befejezetlenség periferikus, de makacsul visszatérő formája a *holnapra* való utalás. Miután a herceg menekülőben lévő féltestvérét, az intrikust elfogták, „Ne gondold ezzel holnapig!”, mondja a hercegnek Benedetto lovag. „Ne félj, / Javaslok majd jó büntetést!”⁶⁴ (Shakespeare: SOK HÚHÓ SEMMIÉRT.) A nézők nem tudhatják, milyen büntetést javasolt Benedetto másnap, a darab keretén kívül. – „Gyerünk hozzám mindannyian, Valér úr, / Remélem, holnapig öcsém haragja tisztul”,⁶⁵ mondja Ariste Sganarelle-ről szólva, aki dühösen kirohant a színről (Molière: FÉRJEK ISKOLÁJA). Ha a hős győzött a jelenben az egyik fronton, a harcban, a jövőben győzni kíván a szerelem síkján (Shakespeare: VI. HENRIK, I. rész). Arlequin Marivaux DOUBLE INCONSTANCE-ának (KETTÓS ÁLLHATATLANSÁG) végén derűsen veszi tudomásul, hogy ezúttal kifogtak rajta: „most rajtunk a sor, majd mi tréfáljuk meg nemsokára”.

Zola GERMINAL-ja azzal a (marxista) tézissel zárul, mely szerint minél jobban kiszákmányolják a bányászokat, annál tudatosabban törnek utat felszabadulásuk felé. A spanyol barokk drámában a mindennapi valóságban bekövetkezett bukást a másvilágban bekövetkező happy end követi. Calderón DEVOCIÓN DELLA CRUZ-ának (ÁHÍTAT A KERESZTNÉL) rablógyilkos, vérfertőző testvérpárja a feszülethez fordul, mely alatt egy halott püspök szelleme meggyöntatja őket, s így lelküket a mennyország örömei várják.

Nem alkalmazható a „nyitottság” az olyan abszurd drámára, mely tudatosan kerüli a feszítés/oldás mechanizmusát, s így nem zárható, és nem is tagadhatja meg a lezárást. Zenei szempontból a hangsúlyozott disszonancia töltheti be a lezárás szerepét. Beckett drámájában, a GODOT-RA VÁRVA címűben Vladimir és Estragon öngyilkosok akarnak lenni: minden kötél szakad a szó szoros értelmében. „VLADIMIR: Szóval megyünk. / ESTRAGON: Menjünk. (Nem mozdulnak.)” A nyelvi aktusra rácáfol a tevékenység megtagadása, mely egyúttal befagyasztja és ezzel a disszonanciával lezárja, legalábbis leállítja a drámai cselekményt.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

1. Illyés Gyula: HETVENHÉT MAGYAR NÉPMESE. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1957. 36.
2. „*Del Chevalier au lyon fine / Chrestiens son romans einssi; / n'onques plus conter n'en oi, / ne ja plus n'en orroiz conter; / s'an n'i vialt mençonge ajoster.*” V. 6807–6808, publié par Mario Roques. Paris, Champion, 1967. 207.
3. A módszer és az eredményeket részletesen ismerteti egy korábbi cikk. (Fónagy Iván és Judit: EIN MESSWERT DER DRAMATISCHEN SPANNUNG. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik [LILI]* 1. 1971. 73–98.)
4. Gil Lazier, Douglas Zahn és Joseph Bellington: EMPIRICAL ANALYSIS OF DRAMATIC STRUCTURE. *Speech monographs* 41. 1974.
5. Babits Mihály közvetlenül a királyt szólaltatja meg.
6. Babits Mihály fordítása.
7. Horváth István Károly fordítása.
8. Devecseri Gábor fordítása.
9. „*Ce n'est ni criemme ne dotance / Q'Amors les lit an son lien.*” V. 6662–6663.
10. Devecseri Gábor fordítása.
11. A LES PARENTS TERRIBLES cím Cocteau regényére, a LES ENFANTS TERRIBLES (VÁSOTT KÖLYKÖK)-re utal.
12. Örkény István fordítása.
13. Németh László fordítása.
14. Arany János fordítása.
15. Tóth Árpád fordítása.
16. Vas István fordítása.
17. Babits Mihály fordítása.
18. Illyés Gyula fordítása.
19. Jékely Zoltán fordítása.
20. Vas István fordítása.
21. Arany János fordítása.
22. Kormos István fordítása.
23. Benyhe János fordítása.
24. Papp Zoltán fordítása.
25. Mészöly Dezső és Mészöly Pál fordítása.
26. Arany János fordítása.
27. Gáspár Endre fordítása.
28. Szabó Lőrinc fordítása.
29. Fodor József fordítása.
30. Szemantikai tesztek segítségével hozzávetőleges pontossággal megvonható a határ a tréfás történet, vicces megjegyzés és a vicc között. (Peter Fónagy: THEORIES OF JOKE PSYCHOLOGY. Master thesis. University College London, 1974.)
31. Edward Albee: A HOMOKLÁDA. Borbás Mária fordítása.
32. LE RIRE (1900). Paris, ALcan, 1925. 32–35.; Freud: DER WITZ (1904). *GW* 6. 238 kk.
33. RECUEIL GÉNÉRAL ET COMPLET DES FABLEAUX DES XIII ET XIV. SIÈCLES. Publiés d'après les manuscrits par Anatole de Montaiglon et Gaston Raynaud. Paris, Librairie des Bibliophiles, 1872–1890. 1. kötet, 13–23.
34. Elbert János fordítása.
35. Leo Spitzer: STILSTUDIEN, 2. kötet. STILSPRACHEN. München, Hueber, 1928.
36. Ez a fokozatos kicsengés Haydn BÜCSÜSZIMFÓNIA-jára emlékeztet, melyben egyik zenész a másik után hagyja el a zenekart, míg végül a zenészekkel együtt a zene is elfogy.
37. Golomb (1990) alapján idézem.
38. A BADENWEILER VIEW ON CHEKHOV'S ENDING. In: Kluger, Rolf-Dieter ed.: PROCEEDINGS OF THE BADENWEILER CHEKHOV SYMPOSIUM (1985). 232–254. Wiesbaden, Harrassowitz, 1990.
39. A végződés gondos megválasztása, az éles lezárás kerülése jellemzi Csehov elbeszéléseit is. (Golomb: COMMUNICATING RELATIONSHIPS IN CHEKHOV'S „THREE SISTERS”. *Russian Language Journal* 39. 1985. 53–77.)
40. Kosztolányi Dezső: AZ ÚJ IRODALOM (1913). *Holmi*, 1999/8. 963.
41. Molière: SCAPIN FURFANGJAI. Karinthy Ferenc fordítása.
42. Gáspár Endre fordítása.
43. Thomas Mann: A BOLDOGSÁG. Lányi Viktor fordítása.
44. Elbert János fordítása.
45. Arany János fordítása.
46. „*Ti. újítás, hogy a kar eltáncol; azelőtt csak be szokott táncolni.*” Arany János – a fordító – jegyzete.
47. Arany János fordítása.
48. Berczeli A. Károly fordítása.
49. Rónay György fordítása.
50. Weöres Sándor fordítása.
51. „*Chantons tuü por ceste novele; / Or, levez sus; / Disons: Te Deum laudamus!*”
52. Arany János fordítása.
53. „*Ha mi árnyak nem tetszettünk, / Gondoljátok, s mentve tettünk; / Hogy az álom meglepett, / S tükrözé e képeket.*” Arany János fordítása.
54. Berczeli A. Károly fordítása.

55. Karinthy Ferenc fordítása.

56. Devecseri Gábor fordítása.

57. Hans Vaihinger: DIE PHILOSOPHIE DES ALS OB. Berlin, Reuther, 1911. – Alan M. Leslie: PRETENSE AND REPRESENTATIONS: THE ORIGINS OF THE „THEORY OF MIND”. *Psychological Review* 94. 1987. 412–426. – Vasudevi Reddy: PLAYING WITH OTHERS EXPECTATIONS: TEASING AND MOCKING ABOUT THE FIRST YEAR. In: A. Whiten ed.: NATURAL THEORIES OF MIND. London, Blackwell, 1991. 143–258. – Peter Fónagy: THINKING ABOUT THINKING. *International Journal of Psychoanalysis* 72. 1991. 639–656.

58. Homérosz: ILIÁSZ, 24. ének, 795–804. Devecseri Gábor fordítása.

59. TOTEM UND TABU (1913). GESAMMELTE WERKE, 9. kötet. 187–189.

60. Freud, i. m. 188.

61. Trencsényi-Waldapfel Imre: MITOLÓGIA. Gondolat, 1960. 188.

62. A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE, 1–3. kötet. Révai, 1942. 2. kötet, 113.

63. Különösen feltűnő ez a nyitottság, ha Kosztolányi vagy Csáth Géza zárataival vetjük egybe. Kosztolányi novellái poénesek, Csáth Géza élesen zár, nemegyszer halálesettel, gyilkossággal (A BÉKA, TALÁLKOZTAM AZ ANYÁMMAL, GYLKOSSÁG, A VARÁZSLÓ HALÁLA), félelmetes gesztussal (A SEBÉSZ, APA ÉS FIÚ).

64. Mészöly Dezső fordítása.

65. Weöres Sándor fordítása.

FIGYELŐ

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

A Cédruspalota

Czöbel Minka: *A két arany hajszál*

„Állt a sötétség fala és mégis mozgott. Mozdulatlan volt és mégis ide-oda folyt. Néha egy-egy felhőfoszlány megakadt a fákon, de csak mint egy fehérebb sötétség függött a sűrű galyak között. Ha elhúzódtott, ronggyá széttépvve maradt a fenyő tűin. E sötétségbe zúgott a patak morajló hulláma folytonos egyformasággal, de közben megújuló erővel, mely ismét elgyöngült, mint egy örökös melódia visszatérő üteme. Szinte láttatta a hang, a patak hol lépke után kapó fehér macskákként felugráló habját, hol ismét tükörjégszerűen elsimuló vizét...”

Remekművek kezdődnek ezzel a láttató-erővel, mely a *claire obscure* módszerével bontja ki a homályból a képet: tapintható ködöt és bestiálisan habzó vadvizeket.

Az a regény viszont, mely az idézett sorokkal kezdődik, nem remeklés, csak izgalmas kísérlet. Aligha olvashatták sokan rajtam kívül az elmúlt közel száz esztendőben. Hol félfénylő, hol parazsába omló, hol a középkort, hol Jókai kalandvilágát idéző, hol a szecesszió palettájával kacérkodó írás.

Keleti sugallatok, ősi jelképek elevenednek újjá Czöbel Minka elátkozott életművében. Költészetében elsőként alkalmazta a mára szinte untig kötelezővé vált aszimmetriákat és áttört szerkezeteket. Regénye, A KÉT ARANY HAJSZÁL sejtelmekkel átszótt munka, melyben mintha egyszerre fénylene fel a távoli középkor meg a spirituális jelképek ezredvégi világa. Tájleírásaiban feltűnik az impresszionizmus párás, fátyolos szinharmonája. A szimbolizmus pedig, mely a maga fekete és arany misztériumaival át- meg átszínezi e művet, találkozik a színeken túli színek hol vibráló, hol rusztikus, hol éteri közegével.

Szerzőnk idegenszerű, egészen modern jelenség a magyar irodalomban. Egyszerre a századvég túlérzékeny médiuma – ebben

nem különbözik irótársaitól –, ugyanakkor őszerejű boszorkány, akiben férfiakat megcsúfoló kalandvágy él. A lelke csordultig telített olyan csak félig átgondolni mert morbid álmokkal és sóvárgásokkal, melyek a századvég nagy franciái, Baudelaire, Verlaine és Mallarmé művében öltöttek hangtestet, de nálunk akkoriban (és még sokáig) *terra incognitának* számítanak.

Költőnket benső megérzései és fojtó látomásai vezették. Sokszor maga is visszahőkölhetett sötét sejtelmektől, torz álmaitól. Éreznie kellett, hogy koridegen tünemény. Hasadt lélek, aki nappal a tekintélyes úrhölgy álarcában kellemkedik, éjszaka viszont átadja magát a mágia, a misztika kísérteteinek.

Szemléletéből végképp hiányzik az a néptanítói-népezéri attitűd, mely a maga korában (és mintha kicsit azóta is) szinte kötelező volna egy közép-európai poéta számára. Regényét átszóvi a számmisztika – a főhősnek tizenkét társa van, baljós uralma tizenkét esztendeig tart –, továbbá a színek (fekete és sárga ló), a szavak meg a sejtelmek mágiája.

E különös regény szellemében is kuriózum. Semmiféle historikus és szociográfiai vonatkozása nincs. Egy körvonalak nélküli, korszakok kódében lebegő birodalomban játszódik, ahol szegények is, gazdagok is élnek, ám e motívumnak semmilyen hatása nincs a műre. Ínségesei és dúskálói egyformán bonyolult lelkek, függetlenül a napi ranglétrán elfoglalt helyüktől. A regény középpontjában álló „lovagnak” és körének van némi „kurucos” karaktere, hisz mindnyájan felvidéki rablók, de az az utólag kurucosnak vélt romantikus vonás, mintha e férfiak a szegények oltalmazói lettek volna, hiányzik Czöbel Minkánál. Ahogy hőseinek, akik magyarok, tótok és cigányok, németek meg zsidók, semmilyen mai értelemben vett nemzeti-nemzetiségi megnyilatkozásuk nincs. Szociológiai háttérük és nemzeti hovatartozásuk csak színtelt egy imaginárius palettán, de a szerző e színteltokból kizárólag spirituális és nem történelmi tablóképet kíván létrehozni...

Czóbel Minka Anarcspusztán született, a szabolcsi porfészekben, és itt is öregedett meg – több mint kilencven esztendőtt él, minden kortársát túlélte –, de ifjúkora a Felvidéken telt, és ez mély nyomokat hagyott munkásságán.

Hamvas Béla az írókat aszerint csoportosítja egy művében, hogy melyik égtáj karaktere határozza meg gondolkodásukat. Czóbel Minka esetében – Hamvasnál Tompa Mihály e mentalitás hazai etalonja – észak a meghatározó irány. Fenyőerdők és sziklabérc, baglyok meg fekete barlangok, elásott kincsek és medve járta ösvények. Ragyogó városok, melyek körül nyomorúságos falvak tengődnek. A várfalon belül barokk fény, a várfalon kívül éhség meg barbárság – erdei gyűjtögetők és nyomorúságos hegyi pásztorok...

Valahol a Felvidék vad hegyei közt, az erdő mélyén áll egy lovagvár. Egykor tán királyi erődítmény lehetett, mára erdei rablók tanújává züllött. Mohos, kidőlt-bedőlt falai között rejtélyes építmény magasodik, a Cédruspalota.

Itt él társaival Dobos lovag. Ez a furcsa szerzet, aki egy kuruc hegyi rablóvezér és egy aranypalástú királyfi keveréke. Kortalan jelenség, ahogy az egész regény közege kortalan. A mi lovagunk tragédiája pedig a félig tudás, a félig beavatottság.

A mű ideje meghatározhatatlan, tulajdonképpen a metafizika kontúrtales tér-ideje. Az olvasó olykor elbizonytalanodik, hisz egyik-másik esemény már-már az Elefántiak, a Thurzók meg a baljós emlékeztető Csákok korát idézi. A vásárok és a társadalom alatti figurák infernálisan balkáni világa viszont borús árnyéklekeivel és rettenetes torzszülötteivel, szemben a polgári szorgalom szintén jól körvonalazott helyszíneivel, mely az elmúlt századvég levegőjével átitatott, a kora középkori álmok poklát, a Bosch és Grünewald megfestette fekete mágiusokat és boszorkánytanúakat idézi emlékeztetünkbe.

A nehezen vázolható, bár túl komplikáltnak sem mondható történet lényege a következő: Dobos lovag, „a Nap fia”, akinek származása sejtelmesen bizonytalan, gyermekkorát a Felvidék hegyei közt tölti. Apját nem ismeri, anyjával él egy vörösfenyőből eszkábált faházban. Havasi virágokat szed, erdei bogókat gyűjt és – fegyverekről ábrándozik.

Felcseperedve aztán medvékkel, farkasokkal viaskodik. Olyan rettenthetetlen és nagy álmú suhancná válik, hogy egy alkalommal még a meghasadó sziklafalból villámként rárontó ördöggel is szembeszáll. Jutalmul a viadalt titkon végignéző angyal megajándékozta két arany hajszállal, melyek sebezhetetlené teszik.

Így lesz belőle az erdő királya, Robin Hood-szerű figura, martalócok és földönfutók vezére, aki a Cédruspalotába veszi be magát. Tragédiája, hogy csak félig érti az angyaltól kapott hatalma és az ördögön aratott diadalma misztériumát. Emberfeletti ereje némi – nem föltétlenül szent – szimplicitással elegyül. A keze mindig biztos, de az értelme néha elhomályosul.

Maga a Cédruspalota a vad észak jelképe. Középkori romok közt fölmeredő kastély, zord rablóanya, ahol gondtalanul telik a nyár, ahol, a helyi mondás szerint, „a juhásznak medve a hálótársa, farkas az ellensége”, s zimankósra fordulván az idő, a „betelelés” (ahogy a szerző írja) a túlélésért folyik. „...a hézagokat ablakon, ajtón, a gerendafalban mohával dugták be, helyenként agyaggal betapasztva. Aztán medvebőröket, nehéz vastag szőnyegeket hoztak le a padlásról, az ajtók elébe akasztották, az ablakok körül pedig pokrócdarabokat szegtek”. A lovag és martalócai vadászatokon töltik fel az éléskamrát télire. Medve-, szarvas- és vad-disznóhússal.

Czóbel Minka, ez a titokzatos lelkű boszorkány láthatóan a természet festésekor érzi magát igazán otthon. Ám az erdők, bércek és vadvizek eme kultuszában, mely már-már természetmisztika, szintén van valami nálunk, magyaroknál idegenszerű vonás. Ez a hosszú élete végéig magányban élt asszony a zord havasok, sas szállta sziklabérc és jég-csipkés fenyvesek világában talál igazán önmagára. Mohos törzsek, gyémántfényű pókhálók, bagolyhuhogású szelek és a sűrű fenyvesbe szűrten beszivárgó napsugarak közt. Befagyott tengerszemek partján és habzó víz-esések alatt. Ezernyi színárnyalatát ismeri a kék hónak és az opálos jégnek, a közelítő alkonyatnak meg a zordon fenyvesben bolyongó fényeknek és árnyékoknak...

A palotába, de még annak környékére is, asszony nem léphet. A mű cselekménye mégis a nők hatására lódul meg. A lovag, immár az arany hajszálak biztos védelmében, felke-

resi „adót beszédni” a környék vak cigányvajdáját.

Az erdőmélyi rejtekhelyen található tábor leírása Czóbel Minka egyik remeklése. Bemutatja a cigányok táncát: „...*táncolt a szép cigánylány, tovább még sok pár forgott: egészséges fiatal legények, tűzszemű menyecskékkel, de voltak nyomorékok is, kik együtt táncoltak. Egy törpe szörnyeteg, kinek összeaszott apró lábai alig bírták nehéz felső testét, békaugrásokkal keringett egy kezten és orratlan néber körül, egy másik, kinek szája egészen füléig fel volt hasítva, egy mankón ugráló rémteremtényt húzgált...*” – nos, ebbe a forgatagba, torz zsbongásba toppan be a lovag, és szemet vet a cigánylányok táncot ropó legszebbikére, Arameára, aki a lovag előtt „*felegyenesedett, mint a támadó kígyó, ingadozott, hajladozott, mint a nádszál déli szélben, forgott, mint az ördögsekér, majd földre vetette magát s küszözt, mint a gyík. Nem is tánc volt ez, de egy fiatal állat életöröme...*”

A kettejük olykor vulkáni tűzzel fellobbanó, laza és vívódó, ám mindenképpen földi szerelméből gyermek születik. Igen ám, csak hogy a vehemens és ördögös lovagot megkísérti az égi szerelem is, a sváb mágus és ezermester felesége, a szőke Winkler Amália képeben. Grinaeus Mátyás, a sváb csillagjós és mindentudó, a „bocskói mágiszter”, kinek házat aranyoroszlán ékesíti, és aki a közhiedelem szerint koromból aranyat tud főzni, babusgatva szereti, de kordában tartani nem tudja szépséges Amáliáját.

Az asszony bemutatásakor, aki sárga bőrcipőben, sárga aranylánccal a nyakában járkel – az arany és a sárga ezernyi-ezer változatban fel-feltűnik a regényben, a spirituális világ jelképeként, hol mint csapongó citromlepké, hol mint a cigánylány, Aramea koromfekete hajában csengő-bongó arany ékszer –, Czóbel Minkát újra megkísérti a korábban már bevált varázslat: a „szigeti vásár” infernálisan pittoreszk farsangját rajzolja oda háttérül a szépséges Winkler Amália portréja köré. „*Mint egy kiszáradt erdő szürke galyai, úgy álltak fel az ökrök, tehének szarvai. Egy nagy bika nyaka is feketéllett a tehének tömegéből. Az állat néha gyengén morgott. Egy láncon vezette két posztóruhás ember. A vásártéren fehérlettek a mézeskalácsosok és a csizmadiák sátrai. Az előbbibe pirosra, sárgára festve szívek, mézesbábok, viaszgyertyák, az utóbbiakban bocskorok, bakancsok, elől egy hosszú rúdön csizmák lógtak, mintha csak lépnének, mint-*

ha csak az emberek elszaladtak volna belőlük, csak a lábuk maradt volna itt, hogy örökkévalóságba lépjen s ne haladjon...”

A remek leírást tetézi még a cserépvásár tövében sereglő koldusok és a vásárra felvonuló veres szakállú zsidók menetének festői ábrázolása is.

Ebből a kavargó képből bomlik ki a szépséges Winkler Amália portréja. A lovaggal való vívódó szerelmét pedig igencsak komplikálja, hogy utóbbi, az arany hajszálak védte nemes martalóc járatlan a metafizika világában. Dobost, az erdei embert, az őserő jelképét megéri az írás, a dal, a titkos tudományok lehelete, a misztikus tudás hatalmának és csábításának ereje, s e vágyakozása okozza végül a vesztét. Sóvárog a magasabb szellemiség után, melyet a szökött szerzetesből lett – egészen középkori mentalitású – írődeák alakja jelképez, ám a metafizika teljességét nem sikerül megértenie. Az égi és földi szerelem kettős vonzásában élő lovag furcsa kentaurrá lesz ennek következtében. Képtelen egészen hátat fordítani az érdes anyagvilágnak, a martalócsors és örömei hívásának, miközben félig megnyílt szelleme az éteri tudást sóvároga.

Bukása is értelmessége következménye, hisz a meddő, de gyermekre vágyakozó (és a magasabb szellemi szférákban is otthonos) Winkler Amália bosszút áll a lovagon, nevezetesen annak a szépséges „fekete kígyóhoz”, az aranyékekkel felcícomázott cigány Arameához fűződő földi, termékeny szerelme miatt.

Amália egy lopott pásztoróra során kitépi a lovag arany hajszálait – láthatóan és tudatosan egy modern Sámson és Delila-történetre siklik itt Czóbel Minka tolla –, s a titkos erejétől megfosztott, ám a szellem erejéből nem részesedett, félig beavatott Dobos lovag – tovább űzve martalócmesterségét – a csillagjós, a mindentudó mágiszter fegyvere által esik el.

A jelképek erdején és pittoreszk tájakon, vásári életképeken, bérces hegyek viharain és már-már középkori infernóábrázolásokon át kanyargó történet, mely sajátságos elegye egy romantikus Jókai-regénynek meg egy lélekábrázolással, számmisztikával, antik szimbólumokkal és eleven mondatfolyamokkal kunkorgó szecesszió kori históriának, úgy ér véget, ahogy egy modern krimi elkezdődik. Egyetlen puskadörrenéssel.

Szepesi Attila

VERSENYMŰ ÉGŐ ZONGORÁRA

Bodor Ádám: *Az érsek látogatása*
Magvető, 1999. 127 oldal, 1190 Ft

Bodor Ádám nagy felfedezése: nincs valóság. Utoljára, emlékszünk még?, egy Cseh Tamás–Bereményi Géza-számban találkoztunk vele, igaz, már akkor – a nyolcvanas években – messziről, levélben szólt. Hozzánk? Kik vagyunk mi? Kik voltunk? Annyi bizonyos, hogy nem kevesen hallgatták címzettként a számat akkor és itt. Meg ott.

Bodor Ádám regényében, AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSÁ-ban a hely, valamint az idő roppant ismerős, köze van hozzá, nem tekinthet el tőle, s éppen ezért hiába keresné az olvasó azokat az ismérveket, amelyekre klasszikus valóságmeghatározásokból emlékszik. Az emlékezés folyamatába inkább a regényolvasás folyamata kapcsol be: AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSÁ-t valahogy úgy olvassuk, ahogyan bizonyos álmokból igyekszünk, hasztalan, felébredni. A lehetetlen és a lehetséges, a valószínű és a valószínűtlen, a hihető és a hihetetlen között ledől a válaszfal. Ezért az olvasó gyakran letepsi, majd újra előveszi a regényt, visszaretten, idegenkedik, védekezve az irodalom feletti – emberi élet alatti közeg ellen, amely megteremtette a saját nyelvét. És ez a nyelv annál érthetőbb, minél érthetlenebb világhoz való létmeghatározó kapcsolatunkat tárja fel.

Legyek, szerzetesek, tiraszpoli kutyák, bűz, szemét – tapasztalható, hogy van, látható, szagolható, megszokható. Mégsem valóságos. Nem is fiktív. Valamilyen köztes térben foglalja el valami másnak a helyét. Figyelmeztet, emlékeztet arra, ami nincs. Már vagy még nincs? Ez sem tudható. Bodor Ádám mindig erről mesél. Talán ő az egyetlen, aki el tudja mesélni, és el meri mesélni, hogy van egy világ, amelyben sokan élnek át széttöredezett időegységeket, s mire megszereznék a túléléshez szükséges tapasztalatokat, valamilyen már-már játékos képlékenység átrendez egyet-mást, úgy, hogy a tapasztalat érvényét veszti, a túlélés meg újrabizonyítja bizonytalanságát. Sok ismeret, sok tapasztalat halmazódik így fel áttekinthetetlen halmazzá, nem tudássá, hiszen ebben a világban, erről a vi-

lágrol semmi lényegeset nem lehet vagy nem érdemes megtanulni azon kívül, hogy nem derülhet ki: milyen.

Gyilkossággal kezdődik, gyilkossággal folytatódik a regény. Mindkét esetben kollektív gyilkos kövezi meg a Senkowitz nővéret, illetve a rókát. Miért? Ennek a kérdésnek ebben a regényben csak így lehet értelme: miért ne? Nincs okszerűség, ahogy véletlen sincs. Sok a gyilkos. A gyilkos: sokaság, tömeg, csoport. Arctalan, névtelen. Még akkor is, amikor zárómozzanatként az egyes és a többes közötti minimum a létszáma. Kettőnél kevesebb már csak azért sem lehet, mert az egy, akárki legyen és akármilyen, mindenképpen személy. Bodor Ádámnál a gyilkos és a gyilkosság azonos módon és mértékben személytelen – neve is csak az áldozatnak van! –, akár kollektív indulat, akár szakszerű alaposság jellemzi. Mintha az egyhangú vegetálás folyamatában – „*Napjaink nagyjából egyformán teltek, és már-már úgy tűnt, életünkben többé nem változik semmi*” – csakis egy-egy véres esemény, az erőszak látszólag ok és következmény nélkül kirobbanó pillanatai tagolnák az időt.

„*A két személyt, aki köpenye alatt jégcsákánnyal és jatagánnal vízkereszt délelőttjén, miatt mindenki a templomban énekelt, a rezidencián Periprava vikáriust meglátogatta, később magam is megismertem. Dolguk végeztével egyenesen Colentina Dunka fodrászatába siettek kezét mosni. Amikor meglátták magukat a tükörben, hamar még egy-egy hajmosást és körömvágást rendeltek.*”

Vigyázat, a tükör nem arcot mutat! A buzgó testápolás, tisztálkodás úgyszólván semlegesnek tűnő leírásába, pontosabban hangulati előkészítésébe az író már gondosan beolta a horrornyelv elemeit. Az akciófilmben jártas olvasót (amerikai) krimire éppúgy emlékezteti a *jégcsákány*, mint egy másik feltételezett olvasói réteget – korosztályt? – a Troc-kij-életrajzok utolsó fejezetére. A lehetséges képzetársításoknak ebben a nagyon rugalmas, nagyon tág körében egyetlen, valójában banális háztartási eszköznév összekapcsol, egyesít két ugyancsak látszólag különálló szakmát: a köztörvényesnek mondott bűnözőt a politikai gyilkosság végrehajtójáéval. Csakis az eszköz, az antropológia tárgyi tanúja vall itt a személyről, aki – ismétlem – mindvégig anonim és arctalan marad. A két sze-

mélytelen személyt a regénybeszédben mindössze az különbözteti meg, hogy az egyik jégcsákánnyal, a másik jatagánnal dolgozik. Már a két szerszám együtt való szerepeltetése a szövegben sötét humorral telített, a horrort banalizálja. Bodor Ádám nagy helyzet- és helyszínteremtő, felszabadítja az utalásban rejlő hatalmas képzeletmozgató erőket.

1999-ben mit mond az olvasónak a jatagán? Nem kisebb jelentésmezőt kanyarít maga köré, mint a másik kellék: üzenete eleve történelem, törökdtulás, véres ütökzetek, mérszárlások, kivégzések (fővesztés általi!) képeit idézi fel. A Bodor Ádám gyakorolta hűvös nyelvi terror az olvasó képzeletében forrósoodik föl, éppen az utalások, a jelentéssűrítés, a közlésmódok energiájától. A jatagán pusztá hangzásával félelmet kelt, szótári jelentése pedig a célszerű szerszámokat is teremtő homo faber találékony elméjének bemutatott hommage: *„kétszeresen hajlított pengéjű rövid kard, markolatán két kis füllel”*. Mennyivel individualizáltabb szereplői a szövegkulisszák mögött végbement gyilkosságnak ezek a nagyon is beszédes tárgyak – persze az olvasói képzeletre ható írói képzelet szólaltatja meg őket! –, mint a dologi tulajdonságoknak *két személyként* megjelölt összessége: burleszkbe, némafilmbé tévedt reinkarnációi annak, ami Shakespeare-nél *Első gyilkos, Második gyilkos!* És mennyivel instrumentizáltabbak maguknál, amelyeknek történetük van, amelyek történeteket generálnak, emelnek be a regénybeli történés körébe; hozzájuk pedig, akiket habozva nevezünk embernek, a gyilkosságon kívül semmi sem tartozik, inkább ők tartoznak, a legmechanikusabb kapcsolódással, tárgyakhoz, amelyekkel gyilkosságot lehet elkövetni. Nagyon specializált működésükről csak horrornyelven lehet beszélni, s ez a nyelv olyan tárgysemleges stílusban rögzít látványokat, mint a filmkamera vagy a mikroszkóp. A tükör, amelybe Periprava vikárius két látogatója belenéz Colentina Dunka fodrászatában, alig mutat többet, s nem is mutathat mást, mint egy szövettani vizsgálat kinagyított felvétele: *„Hajfűrtjeik csimbókosak voltak a nyiroktól, bélsártól és vértől, öltözékükön – afféle rézgombos barna posztóruha volt, amilyent a fegyőrök viselnek – elkent májcafatok és velődarabkák fényltek.”*

Ez a mikrorealista nem valóság – akárcsak

bizonyos álmoké – a maga elképesztő logikáját követi. Elbeszélője semmin sem csodálkozik, mindent észrevesz, olyan szenttelen megfigyelő, hogy akár elfásult tanúnak is lehet nevezni. Apátia vagy közöny, hogy nem minősíti, nem kommentálja, amit az érzékszervei közvetítenek? Erős ingereket, oly elemeket, hogy az állatok állandó jelenléte a regény világában a szó minden jelentésében természetes: *„...olyan vérszagúak voltak (ti. a vikárius feldarabolói), hogy a hiúzok fényes nappal a Bogdanski-révig kísérték őket”*.

Ha ember, ha állat, ha van neve, ha nincs: egyetlen szereplő sem cselekszik, csupán mozdulatokat végez: a gyilkosság is mintegy *elkövetődik*, hiszen minden mozdulat előkészíti a következő mozdulatot. És csakis azt. Annyit. A hiúzok a Bogdanski-révig kísérik a vérszagú szakembereket: ami azon a térítőn túl történhet, az már más mozdulatsor, más képsor, más történet.

A regény nyelvi dinamikája a célgömbé, amint befogadja és a pillanathoz szögezi a célpontot. Nincs negyedik dimenzió. Az idő csak térbeli közegben jelenik meg, de szét esett, tönkretett tárgyak, darálthús-szerű testrészek jelbeszédével, egyfajta lehetetlen, mozdulatlan mutogatással szól, azaz hallgat egy múltról, amikor villamoson közlekedtek, a hangszereken meg muzsikáltak valakik.

És a naptári jeles napok, úgymint Medárd, pünkösöd, vízkereszt? Talán a nyelvbe mumifikált hagyomány emlékét őrzik inkább, mint a hagyományt magát: emlék emlékei, önálló létük nincs, legalábbis kétséges. Egy láthatatlan kontraszt elemei tapinthatók ki a narráció bizonyos szavai és a létezés mindennapjai között: a szavak nem azt jelentik, amit ki tudja, mikor jelentettek, nem azt vagy egyáltalán semmit. Akárcsak bizonyos gesztusok, amelyek mögül – mint egy megroskadt díszlet – eltűnt a valóságfedezet: *„Gyerekkorában Hamza szabadságharcosnak készült, állandóan köldökig kigombolt fehér ingeket viselt, mintha saját kivégzésére indulna. De arra felé nem volt szabadságharc, és csak annyit sikerült elérnie, hogy bekerüljön a kormányi börtönbe.”*

Ha egyszer nincs szabadságharc – még a börtönbe zárt szabadságharcos sem jelent semmit. Valahol elveszett az összefüggés a fehér ing, a szabadság és a börtön között. A harcából rab lesz, teljesen irreális újabb sze-

repekörében is: „*Haja selyemből volt, foga üveg-
ből*”, mint a drága, giccses játék babáknak. Itt
már felesleges a kivégzőosztag, az ing jelké-
pes funkciója is átalakul: „*A sosem használt
gomblyukat eltömte a szutyok.*”

Össze nem illő dolgok egymásra vonatko-
zása és egymásrautaltsága tart egybe mégis
egy éppen inkohereciájából erőt merítő vilá-
gót: a jeles napok alig különböznek a köl-
csönzöbéli ruháktól, eltakarnak valamit, hogy
ne látsszék, micsoda is voltaképp. Semmi. A
semmi és a minden ugyanazt jelenti. Amikor
a narrátort nevelőnyja bemutatja az archi-
mandritának, a bizonyító erejű szakmai tesz-
telés ekképpen megy végbe:

„– *Mű is mondott, mihez ért a kedves fia?*

– *Mindenhez.*

– *Akkor egyszer majd gondjára bízunk egy ki-
sebb gyülekezetet. Addig is vezessen egy boltot.
Mondjuk egy olyant, ahol kimenőruhákat lehet bé-
relni.*”

A mindenhez értők világában minden le-
hetséges. A szerzetesek és egyéb papi méltó-
ságnevet viselők igencsak világias mestersé-
geket űznek: Fulga atya a vasútállomás
poggyászmegőrzőjének gondnoka, Punga
atyának kocsmája van, de még az érsek sem
az a bizonyos érsek, mint ahogy a rab sem
bűnöző, a tényleges bűnözőt nem ítélik el, el-
ítéltként azt kezeli, akit valamiért tüdőbeteg-
nek nyilvánítanak. Minden és mindenki sza-
kadatlanul valami másba megy át: ez az egész
zárt világ efféle körkörös átváltozásokból áll,
egyetlen tartós vonása, amiből valóságát me-
riti, az, hogy senki és semmi nem valódi benne.
De hát kit érdekel? A megélhetési módok
szinte állandó változásával (egyre képtele-
nebb foglalkozások jelennek meg) az alá-
vagy fölérendeltségi szolgáltatásokban érde-
keltek személyisége is beolvadna valamilyen
szüntelen megszűnésbe, ha egyéni vonások-
nak a legcsekélyebb esélyük lenne rá, hogy
bár nyomokban, fokozatosan halványodva,
sorvadva megnyilatkoznak.

Hol megfejtethő, hol pedig makacsul el-
lenálló kódok keltik az olvasóban azt a benyo-
mást, hogy a *déjà vu* egyszerre vonatkozik
irodalmi és dokumentumértékű entitások-
ra. Mintha kulcsregény(ek) szereplői, szálai,
helyzetei tűnnének fel és tűnnének el AZ ÉR-
SEK LÁTOGATÁSÁ-ban. Semmi sem igaz, de az
egész ismerős? Legfőképp az a fölötté prob-

lematikus én, aki látogatások és várakozások
sorában ősi regélők egykedvűségével paro-
disztikus rendet tart, miközben ragaszkodik
hozzá, hogy ne egészen a semmiből érkezzék
a történetbe: van neki nevelőnyja, mostoha-
nővére – csupa majdnem rokon szavatolja a
kényszerlakhelyek vándorénekesének hova-
tartozását.

Ha egy feltételezett, mitikus szereposztás mö-
gé egy pillantást vetne az olvasó, ha a regény
szolgáltatta adatokból afféle *Ki kicsoda?*-t
konstruálna kedve szerint, csak úgy kísérel-
hetné meg szereplők és szerepek megfelelte-
tését, hogy alkalmi, esetleges, mozzanatosan
betöltött funkciók nyomába ered. Hiszen a
regény gépezetét működtető elv éppen az ál-
landóság hiánya, az ebből eredő bizonytalan-
ság. Narrátorunk például a regény állandó
és vendég szereplői között ügyvel-bajjal folyó
kommunikációban látja el másik (második?
hányadik?) feladatát. Szándékosan túlbonyo-
litott mechanizmus, afféle eleven lehallgató-
rendszer alkatrésze, a tényleges információ-
csere, az egyáltalán bármely kapcsolat meg-
akadályozására irányuló hivatalos eljárásban
működik közre: a fontosság foka itt az abs-
zurdítás mértékével mérhető: „...az ügy, ami-
ről tárgyalni akartak, annyira kényes volt, hogy
jobbnek látták, ha nem személyesen beszélgetnek,
hanem egy semleges személy közvetítésével. Úgy,
hogy a jereváni vendégek a fodrászszékekben ültek,
Colentina Dunka mögöttük állt, és a tükörből né-
zett szembe velük, én pedig az ajtóban vártam, hogy
üzenetet vigyek Gábrriel Ventúzának. Ő ezalatt a
hátsó udvarban ült a kűszöbön, mellette az aján-
dékba kapott drapp-lila csikos szőttés tarisznya he-
vert, benne négy gránátalmával”. A mondat csat-
tanójaként, az egzotikus gyümölcs (a tarisz-
nyában, láthatatlanul) vagyis a BIBLIA nyel-
vében, a mesében, az olvasó asszociatív inger-
pályáin kiteljesíti az abszurd szöveghatást.
Hogy milyen jelrendszer hívja elő nagyon
sokfelől és dolgozza össze kikezdzhetetlen
egységé ez a regénybeszédet? Nem biztos,
hogy a pontosan körülhatárolható tér-idő la-
kójának olvasata – amely nagyjából egybeesik
a szerző beavatottságával a régió és az adott
történelmi korszak elképesztő rítusaiba – e
történelmi kulcsregény egyetlen kulcsa! Ha
pedig paródiaként olvassuk, és úgyszólván
minden felhatalmaz, aminek AZ ÉRSEK LÁTO-

GATÁSA-ban szinte közvetlenül politikai jelentés is tulajdonítható, akkor az a kérdés, hogyan olvassa csakis mint az ön maga gyilkos paródiájában létező világot leképező művet az, aki a remekműre mint egészre reagál, s nincs szüksége a sok-sok rész jelentéshat-terére?

Az utókor már itt van: az utókor a más-ként olvasó. Nem úgy olvassa Bodor Ádámot, mint Bodor Ádám és kortársai az 1984-et olvasták volt, vagy éppen, miért ne, a G. A. ÚR X-BEN-t. Talán inkább úgy, mint ugyane kortársak Swift GULLIVER-jét (nem az ifjúsági kiadásokra gondolok!): a Swift kortársai közéleti-erotikus kulcsregénynek olvasták, aztán meghaltak, s magukkal vitték a kulcsomót. A pletykák elszálltak. Maradt a mű. Így maradhat meg az irodalomtörténetben a helyzettudatosok összekacsintásainak kereszttü-zéből kikerülve AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA. A más-ként olvasónak talán nem is arról szól ez a regény, hogy az utolsó k. u. k.-nyomokat lebontó balkáni maffióta-nacionál-szocializmus – ami *önmagában* is sok mindennek a paródiája, *önmagának* elsősorban – par excellence paródia, és csakis ekként van felismerhető identitáskészlete.

Az irodalom független lehet attól, amit valóságának nevezünk. Az író nem. Az olvasó sem. Ezért az esettanulmányban kétszeresen is részt vesz. Róla szól, és szólnia kell róla. Számunkra releváns, hogy AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA értelmezhető úgy is, mint történelmi regény, úgy is, mint negatív utópia, s mindkét esetben – ha ugyan a kettő ténylegesen szétválasztható, s nem éppen abban rejlik a regény páratlan ereje, ahogyan ezt az ambivalenciát nyelvével lényegíti át – parodisztikus. Olyan epikai elemek kerülnek egymás mellé, alkotnak régiből, ismertből valami rémületesen újat, ami a történelem patetikus kellékeit az utópia negatív ábrándja mellé rendeli. Mindkét regényszerkezet mozzanatsor célja a megtévesztés: a *sosem volt* meghamisítását legfeljebb a *sosem lesz* válthatja fel. A szökní kész jelenben, senki földjén, Bogdanski Dolinán a kétféle időnélküliséget összefűzi az én álarca mögül beszélő krónikás. Amint a fentebb töredékesen idézett epizódból is kitűnik, közvetítő funkciója, a szóvivő munkaköre a regénybeli szerephalmozások legfontosabb helyét jelöli ki számára. Ezt a fontosságot a

kint és bent, az én és a többiek tükörjátékában gyakorolja, mintha csak egy rábizott üzenetet képviselhetne. Saját mondanivalója nincs. Helye van: az ajtóban. A kint és a bent között. A kényes ügy kezelésének közepén. A kényes ügy pedig attól kényes, hogy titkosítva van. A tükör – mágikus szertartások sejtelmes eszköze – ugyanannak a fodrászatnak ugyanaz a tükre, amelyről a bérgyilkosok leolvasták, mi az, ami a titkukból látható. Titok és tükör szorosan összetartoznak, kiegészítik egymást, mint a látható és a láthatatlan. A látható a nem láthatónak, az elrejtettnek, a titoknak minél nagyobb felületét hivatott leplezni és helyettesíteni. Ami igazán fontos – az tabu. Egyébként, ha már itt tartunk, a helynévadás Bodor Ádám-i szintere, Colentina Dunka fodrászata a Névtelen Zsákutcában található! Ami – akárcsak a rejtelmesen semmitmondó Február huszonkettedike sor vagy a Szent Akadémikusok útja, a Bogdanski Dolina-i értékszempontra emeli ki hatásosan, ha nem egyformán hat is a másként olvasóra meg arra, akit hadd nevezzünk az esettanulmány alanyi tárgyának.

Az utcanév éppúgy hírül adja az idő kiszámítását a névadó hatalom által, miközben az felmutatja saját értékkeszletét, kulturális-történelmi jelképteremtő kapacitását, mint a tárgyaknak juttatott szimbolikus-evokatív erő. A nem valóságos történelem folyamatában hallatlanul meg nő a tárgyakba sűrűsödő érzelmi energia hatalma: a gyöngéd iróniával kezelt drapp-lila csikos tarisznya roppant jelentésgazdag ajándék, a hovartartozás üzenete, a múltból jön, egy elérhetetlen világból, ahol gránátalma terem... És a jereváni vendégek!

A jelzős szerkezet előtagja egyből a jereváni rádióra, arra az intézményre emlékeztet – és ez eszmetársítás a javából! –, melyet mint ellenmérget a szervezet, a totalitárius szocializmus termelt ki, leginkább rendszerspecifikusan reagálva önmagára: minden vice in statu nascendi mutatja be a társadalmi tudathasadást. Időben szűkebbre vont körben az asszociációs pályán, mint a jereváni rádiós folklór, és más regiszterben a jereváni vendégek megjelenésével Nagorno Karabah szelleme is elfoglalja méltó helyét a kísértetjárásban. Különböző hangnemek mesteri disszonanciája, a tragikus és a groteszk mint ugyan-

abban a perben megidézett, egyaránt szava-hihető tanúk vallanak arról a világról, amelyben minden mindennel összeegyeztethetetlenül él együtt.

„A katonák égő zongorákban, a hurokon gondosan elhelyezve félbevágott bárányokat sütögettek még heteken át, s amikor minden hangszer elfogyott, a csürt is eltűzelték.” A történetet, ahogy az szóbeli hagyományhoz illik a nagy kultúrákban, több változatban és újra elmesélik, minden variáns más és más vonatkozására tér ki: „A Senkowitzéké volt valamikor a Senkowitz udvar, benne a hangszerlerakattal: egy időben úgy nézett ki, ők fogják ellátni egész Bukovinát harmóniummal és zongorával. De a tartományba közben bevonultak a hegyvadászok, és a szép tervek szó szerint füstbe mentek. A zongorákban heteken át félbevágott bárányokat sütöttek – a nemes fa sokáig tartja a paraszát –, a hurok a forróságban egyenként pattantak el, zümmögésük a füsttel együtt szállt föl az udvarból, és még napok múltán is a házak fölött lebegett.”

A tárgyi világ lepusztultsága állapot, folyamat, cél: összefügg a negatív intenzitásával mindennek, ami emberi. Bogdanski Dolinában a villamostól a zongoráig minden a legrosszabb sorsra jut. Kimondatlanul jelen van a szónoki kérdés: Miért éppen maga az emberi lény volna kivétel? A tárgyak pusztulása, elpusztítása szükségből, közönyből, tudatlanságból a civilizáció megszűnését hivatott bejelenteni – az emberinek az ember által való megszüntetése a visszavétel gesztusa ott és akkor, ahol és amikor már nincsenek doktor Faustusok, sem pedig IX. szimfóniák. A kegyetlen játékoságon itt nem dereng át semmi, ami az emberek alkonyát bár egy eltűnt idő édességének alig hihető visszfényével vonná be. Ha a jövőről szólna AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA, attól kellene tartani, hogy a jövő az az idő, amikor ezt az apokaliptikus víziót nem lesz, ki olvassa.

Hogy nincs jövő, abból is látszik, hogy a regényben gyermek nem szerepel. Öreg sem. Pontosabban: a szereplőknek nincs életkoruk. Kortalan élőkről és holtakról szól AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA. Jövőkép nincs. Várakozás van. Várakozás: rítus várakozók nélkül és látogató nélkül, hiszen itt mindenki a következő látogatást akarja megúszni, a magas rangú látogatókat pedig megölik, mielőtt megérkeznének. Olyan rítus ez, mint amikor kihirdetik és újra meg újra meghosszabbít-

ják, a végtelenségig a rendkívüli állapotot. Ha minden állapot rendkívüli, beáll a rendkívüli rutinja, a várakozásra ítétek számára tilos és kötelező dolgokra egyszerűsödnek az élet dolgai.

Szükségtelemmé válva, akárcsak a tárgyi civilizáció, a szellemi kultúra, a szocializáció intézményei is megszűnnek, vagy kiürült formákként üresjáratban működnek tovább. A templom például az az épület, ahol mindenki énekel, miközben Periprava érseket két – jégcsákmánnyal és jatagánnal felszerelt – személy látogatja meg; az emberi dolgok metafizikai és lelki vonatkozásai teljességgel kívül esnek a létezésen, talán mert valójában nincsenek emberi dolgok, hiszen a pusztta túlélés mint a várakozás tétje merőben biológiai természetű, a reménytelenül is létezni tudásra korlátozódik; a természet és a történelem időnként beugranak egymás szerepébe, mindkettő véletlenül tűnő, elemi csapás képében látogatja Bogdanski Dolina lakóit, mint amikor kiárad a határfolyó, s ők átkerülvén a túlsó partra, arra ébrednek reggel, hogy egy másik országban élnek. Élnek vagy vegetálnak – egyre megy, a regénykoncepció semmit sem tűr meg, amit csak a pátosz nyelvén lehetne kimondani. Ahogy nem mondhatók ki a rezignáció nyelvén a pátosz magyar nevei sem: a szenvedés és a szenvedély. Száműzött szavak ezek, nincs helyük a szövegstratégiában, amelyben az írónak elsőként – eddig egyetlenként – sikerült egy következményeiben és történelemfilozófiai következtetéseiben máig lezáratlan és feldolgozatlan tapasztalati anyagot a maga példátlanúságában hozzáférhetővé tenni az irodalom számára.

Hogy mi marad az utópiából, ha gondosan kivonják belőle a humanizmust – Madách óta tudjuk: falanszter. Hogy a falanszter a nyelvvel kezdődik – Orwell óta tudjuk. Bodor Ádámot olvasva úgy tűnik, Orwell félmunkát végzett. „Nincs több szavam” – mondja Pilinszky. Bodor Ádámnak már nem is kell mondania. Más a dolga: bebútorozza és benépesíti regényvilágát hiánnyal. Hogy AZ ÉRSEK LÁTOGATÁSA történelmi regényparódia-hipotézis, amennyiben elfogadjuk, hogy ez a regény az ellopott történelemről szól, elsikkasztott értékekről, valamint arról, amit a helyükbe csempésztek. Már maga a cím pusztán ígéret, célzás bizonyos tervek megvalósíthatóságára. A várakozás e tervek megelőle-

gezett valósága. A várakozásregény egy olyan *most* leírása, amely a *majdra* irányul, Bodor Ádám ezt az időjátékot béleli ki parodisztikus rétegével a történelmi regénynek, amely a *mosthoz* keres előzményt. A látogatásban mint helyzetben egy pillanatra találkozhat a *most* és a *majd*. De nincs látogatás, újra meg újra elmarad, és erről szól a regény, a szakadatlan előkészületekről, arról az időről, amelyet a várakozóknak egy másik időre függesztett szammel kellene tölteniük, és nem teszik. Maguk elé néznek, hallgatják az epikai alany egykedvű hangját, aki látogatásról és várakozásról mint hatalmi technikáról, fogásokról, trükkökről mint következetesen összefüggéstelen folyamatról számol be. Szimbolikus idő a látogatás ideje, szájhagyomány és hivatalos bejelentés, vicc, rémhír élteik az örök készülődést: nem jön valaki, aki nincs. Senki sem látta. Csak neve van, mindig más neve. Új név, új időszámítás. Az idő kisajátítása a legönkényesebb, a legtótálisabb kisajátítás, teljes uralom a szubjektum fölött, annak élete és halála fölött. Az időt csak a nyelvben lehet kisajátítani: a múltból beszélni, a jövőről beszélni lehet, nem lehet élni benne. A Senkowitz lányoknak és a rókának egyaránt bibliai halálnemet választ Bodor Ádám: a megkövezés mediterrán kivégzésmód; ha hinni lehet Kazantzakisznak, s miért ne lehetne, archaikus görög faluközösségekben végre véget érő századunkban is előfordul; a jatagán és a jégcsákány történelmi allúziók, s együttes használatuk az anakronikus Kronoszról szól, az önmagának hazudó történelemről, a *nagy hazugságnak* mindenre, legfőképp a gyilkolás kellékeire, diszleteire kiterjedő figyelméről és hatalmáról.

Erről a szervezett káoszról el lehet mondani, hogy konfúzus kapcsolatot alkot benne rend és anarchia, vagyis se rend, se anarchia. Ha van cél, hát éppen ez az: semmit és senkit ne lehessen ki-, meg-, felismerni. Próteuszi alakváltozások követik egymást, a hely szelleme a műben többszörösen körülírt helyszín hatalmaként érvényesül, nincs lélektani ábrázolás, nincs nemzeti specifikum. Multikulturálisnak parodizálható keverőpulton készülnek személy- és helynevek. Bodor Ádám laboratóriumában dolgok, élőlények, természet, történelem egyetlen differenciálatlan entitássá homogenizálódnak: vakvéletlen futó-

szalagán készülnek az események, egyre megy, hogy árvíz vagy politika okozza, hogy „*Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, átkerült a túlsó partra. Egy másik országba*”. És teljesen egyre megy, hogy mire hasonlít, és mitől különbözik.

Jelzők és jelképek kerülnek új környezetbe, hozzákopnak, hozzázülnek, fényüket veszítik, még a csillogás és villogás is a megszokottól merőben eltérő hangulat és jelentés; minden helyet változtat, és minden hely megváltozik: „...*az emeleti lakások jobbra üresen maradtak, ott most inkább madarak laktak, gyöngybaglyok, kuvikok, a sok villogó üvegcsanak között kifakult függönycsapatok lobogtak*”. Vagy: „*A magasban, a levegő láthatatlan örvényeiben, mint kergetőző sűrűlyok, széltől elragadott nejloncsapatok csillogtak*.” Ez a motívum is visszatér más változatban, ahogy az a sokadszor elbeszélte történetekben lenni szokott: „*A magasban, a felhők alatt, mint széltől felkapott nejloncsapatok, csillogó sűrűlyok keringtek, villogásuk néha elérte a földet*.”

A sűrűlyok csillognak, ahogy a nejlon csillog, mint a sűrűly. Fonák szimmetriát állít fel és bont meg a helycsere, ragadozó madaré a hulladékkal, a dologi egyneműsödése a természetivel, eggyé degradálódnak az élővilág és a leghitványabb élettelen anyag. Ez a lealjasított fényszimbolika, ez a színén is, visszáján is hamis csillogás pimasz biztonságát az ugyancsak szimbolikus tér-időből meríti, amelyet joggal érez az olvasó – Tamás Gáspár Miklós szavával – „*filozófiától elhagyott terep*”-nek. Hadd tegyem hozzá: a moralizálás rendszerint túléli a morált, főként az irodalomban, no meg a politikában. Csakhogy Bodor Ádám éppúgy nem moralizál, mint ahogy az a hiánybeteg világ, amelyről regénye szól, a lélektant is teljességgel nélkülözi.

Miféle apokalipszis ez? Kinek a jelenései? Milyen messianizmus Messiás nélkül? Mi minden nincs? Talán azért nem kell felhagyni minden reménnyel, mert ebben a kijárat nélküli regénytérben sehol nincs remény? Kulturális reflexeivel az ekként vagy másként olvasó riadtan és elbűvölten keres helyet a legelőkelőbb szellemi családban a kései, eltvedt rokonnak. Körülötte nincs kénes bűz. Csak „*ijedt emberszag*”.

Szilágyi Júlia

FÉKEZETT HABOZÁS

Filip Tamás: *Függőhíd*

Tevan, Békéscsaba, 1998. 96 oldal, ár nélkül

1. „Az elvételés mozdulatai”

Talán a kelletténél is árulkodóbb eljárás, hogy álnok módon nem csupán kölcsönvettem, de leheletnyit meg is hamisítottam Filip Tamás FÉKEZETT HABOZÁS címmel 1986-ban megjelent első kötetének címét. Arra a lírai magatartásformára kívántam utalni ezáltal, mely e szűkszavú költőnek – úgy vélem – a két eddigi állomáson át töretlenül sajátja, amelyhez ki vannak kötve hosszabb-rövidebb láncokon, köteleken ringatózó versei. Már a tizenégy évvel ezelőtti fülszövegben így jellemzi magát: „*talán több engedelmesség és kevesebb lázadás*” szorult belé, mint nemzedéktársai- ba. De kinek és minek engedelmeskedik, kicsoda-micsoda ellen *nem* lázad ez a hang? Az első kötet esetében némi szociologizálással még talán azonosítani lehetett volna azt a Fensőséget, amely előtt „*meghajolsz mélyen, bíboran – így köszönöd meg a fiúknak, hogy veled [ti. a vonattal] ringatózhatsz*”, ám kár lenne ilyen bambán leegyszerűsíteni azt a „tételt”, mely kulcsot adhat e kétfüzetnyi világ kapujához. Hiszen átfogalmazva immár az új versek egyikében is ott áll: „*te / vagy a háttér, s oly természetesen / tartozol az utcaképhez, hogy nemhogy / nem zavarasz, de szinte továbbsegíted / a cselekményt*” (A MÁSÍK GYŰJTEMÉNY). Hogy a két idézet a két kötetnyitó versből való, mindenestre elgondolkodtató. Nem megalkuvásról vagy éppen elegáns, büszke, fesztelen félreállásról van itt szó. Filip Tamás (vagy az, aki belőle szól) fenn téblábol a színpadon, kicsit zavartan, semmibe nem akar belekeveredni, mégis mintha mindig útban volna valakinek, valakiknek, mindenkinek. Ez a félszeg, jóakarattal teli fölöslegesség a legkevésbé sem póz, sokkal inkább egy fájdalmasan befelé élő karakter látványa a külvilág szemével.

„*Ott van – / a nem róla készült képeken*” – háttérszereplő, statisztá tehát, akit csak utólag lehet kinagyítani egy érettségi tablóról vagy amatőr felvételtől. Félreértés ne essék: ez a narrátor nem valamiféle ezredvégi szplint erőltet, világfájdalmat, mellőzöttségérzetet dédelget magában. Köszöni szépen, jól érzi

magát amúgy „kisemberként”, kicsit szomorúság a hangulata olykor, de hát ez melyikünkkel ne fordulna elő? Amikor önnön mellékszereplő voltára utal, csupán a világban betöltendő helyére szeretne rákérdezni. Csupán *helyezkedik*, mint abban a versben, amelyben egy képzeletbeli irodalmi aranycsapat nagyjai közt találgatja helyét a névsorban. S rájön, hogy hiába igyekszik, még a fényképezőgép elé se tudná, miként álljon: pózt keressél, kellekeket, sminket, viselkedést. S közben, észrevétlen, mindig a külső körre sodródik (HELYEZKEDÉS).

2. Imaginárius terek

No jó, eddig a szerep. Ismerjük is, meg nem is, régi is, meg új is. Mi az, ami ennél több, ami már nem csupán Filip, de az ő költészete is, pontosabban úgy Filip, hogy rajta keresztül ugyan, de egyszerűen „csak” költészet? Maradjunk a fényképhasonlatnál. Mert itt minden, ami reprezentáció, minden, ami „rögzítéstechnika”, roppant fontosságú. Mi az, ami rögzíthető, mi az, ami megfogható még? És vajon amit sikerül megfogni, kifogni, kiemelni az időből, mennyit tartalmaz mindabból, amik vagyunk? Képzetek, elképzelések, különös ikonográfiák: minden nagyon is valós részlet úgy lebeg itt, lazán összeférclelve, akár „*egy fordítva betett diakép / imaginárius terében*” (AHOGY). Magunk vetítjük magunkat magunknak. *Plein air* művészet kizárva, emlékezetből, mintegy álomban „festődik” az elképzelt kép, egy erdő „*imaginárius tere*”, egyik sarkában élethű állatürülékkel (KÉPTELV). Az Antarktiszon pedig Moore-szobor formálódik, a Mester egyetlen gondolatának eredményeképpen: szelek, jég, hó, nap, esők, azaz minden elem a reprezentáció elvének engedelmeskedik, valahogy úgy, ahogy a ZSOLTÁROK KÖNYVÉ-ben az Úrnak (EGY ABSZOLÚT SZOBORRA). A VERS KAFKÁRÓL vagy a JOYCE KIFIZETI A TAXIT, PÁRIZS, 1938. MÁJUS alighanem konkrét fényképek kapcsán születtek, előbbi látszólag a felvétel körülményeinek való „filológiai” utána-járás folyamatábrája, utóbbi szinte realistán részletez, motívumokat, szituációt talál, pszichológiai grafikont rajzol fel az egyszerű archív klisé nyomán. Amikor Filip így nagyít és kicsinyít, hipotéziseket állít fel vagy cáfol, s végül csaknem mindig a kétesélyes mellett

dönt (vagyis nem dönt, döntetlenre végzi), nem csupán ábrázolhatóságunk kérdése, nem pusztán esztétikai dilemma foglalkoztatja. Identitáskérdést feszeget, arra kíváncsi, mennyire vagyunk meg-, illetve átörökíthetők, mennyi marad belőlünk, mi az, ami visszakövetkeztethető. Nem furmánykodik, nem igyekszik hármás idézőjelbe tenni mindent: nyomoz csupán, csendesen, szívósan, módszeresen, mint az általa is idézett Borges. És észrevétlenül csalogat hálójába. Nemcsak azért, hogy megfogjon, azért is, hogy érzékeltesse: maga is fogva van. Filip mesterien haboz.

Éppilyen fontosak a hangrögzítés, a film-átjátszás metódusai. E látszólag minden emberi vonástól mentes gépi mozzanatok személyességgel telítődnek, valami elveszett meg-hittséget képesek újratерemteni. Egy színházi élmény (Shakespeare-darab) irrealitását a konvenciók szerinti „édes otthon” emlékképe szakítja meg, de rendhagyó hangszerelésben. A beszélőnek a riasztó, a videomagnó és az üzenetrögzítő, személyiségünk eme három őrző-védője jut eszébe: „a bezárt, sötét lakásban / amit még riasztó is véd, most / egy készülék bekapcsol... és meg fogjuk tudni, kinek jutottunk / eszébe, és nem fogjuk kitalálni, / ki volt az, aki csak szuszogott / tanácstalannul, mielőtt letette / a telefont” (ÖTÖDIK SOR ÖTÖS HATOS SZÉK). A KÉPTERV soraiban is összevegyül a képzeletből festett (tehát kettős áttételen keresztül ábrázolt) és a hármás csavarral (játék-felvétel-másolás) megjelenített valóság: „a videomagnó halkán / surrogva veszi fel / a Kődös utakat”. A virtuális filmtér látszatra szemben áll a „természettel”, ám ez utóbbi maga is vízió csupán, kiagyalt elképzelés. Tévedünk, hazi az hiszszük, hogy Filip világa egyfajta mesterséges, szándékoltan mai *feelinget* árasztó világ. A vers ritmusát, belső zenéjét nála sosem az (időnként technikai eszközökkel megjelenített) civilizációs közeg adja meg. Legfőbb imperativusa valami csöndes alanyiség. EKG-ritmus rendezői sorait. Elég megnéznünk, mekkora felhajtóerővel bír egy ilyen (látszólag esetleges, szándékoltalan) gépi gesztus: „Rendszínálás egy halott után. / Az üzenetrögzítőt még ő beszél. / Megígéri, hogy visszahív” (EGY FŐK). A halott visszahívása? Hűség az egyszer hagyott üzenethez? A digitalitás kötelez? Talán túl hangzatos szalagcímek, mégis közelítik az igazságot.

Filip Tamás technikához való viszonyában nem az a sajtóságos, hogy beemeli annak elemeit költészetébe, hiszen ez a tett már egészen szélsőséges formáiban is közhelyessé vált napjainkra, hanem hogy líraivá, mi több, személyessé avatja ezeket a rekvizitumokat, nem iratmegsemmisítőként, az írást romboló, a verset felemészítő, helyettesítő gépezetekként alkalmazza őket, hanem emberre vonatkoztatottságuk, elsősorban megőrző funkciójuk kapcsán látja hasznukat. Az ultramodernizmus lemaradástól való páni félelme éppoly idegen ettől a szemlélettől, mint az „elköltői-etlenedés” veszélyének túlhangsúlyozása, az informatikai civilizáció ostorozása. A gép háziállat, tükör: együtt él, életet.

3. Gyűjtögető, halász-vadász...

Megtartani, rögzíteni, de mit is? Például „a kis változások erózióját” (AHOGY). Filip egyik sajátos költészeti eljárása a leltározás, listázás. „Csupa szépséges szövből rakja össze... A helyszín: szirt, pagony, fenyér, / mart, morotva, kattan... És birokra két egymással a számtalan / utcanév, ahol valaha sétált, / az iskolák neve, ahova járt... Újságok, művészek címei, írók, festők, / zenészek nevei hordatnak össze / halomba, kultúra, mitológia, / idézetek, bennfentes otthonosság...” (MUNKACÍM: CSUPA). Történetek, meg nem történetek, tárgyak, változások, árnyalatok, mozzanatok, képek üveg alatt, gombostűre tűzve. Talán az én is ott van közöttük, egy fajtájára jellemző mozdulatba kövülten.

S hogy ez a számbavétel nem pusztán technika, arról árulkodik ez az idézet: „Igen, az ismerten túl / van egy másik gyűjtemény is: ezer / darabból áll, és össze nem szedhető” (A MÁSÍK GYŰJTEMÉNY). Vagyis a gyűjtemény több, mint hobbi. Vagy talán a világ sem több, nem más, mint hobbi: a tér felfűzött helyek tetszőleges sorozata, az idő parafára rögzített percek kollekciója. Talán ezek azok a mögöttes gyűjtemények, ama soha össze nem szedhető, mégis mindenestül összetartozó tárgyi együttesek. Filip minden listájához hozzárendelődik egy ilyen „eredendő” gyűjtemény. A kert fáinak végigsorolása visszavezet a személyes eredethez, mintegy az évgyűrűkben terjengő múlt forrásvidékére. A létező, megmaradt növényzethez csatlakoznak a kipusztultak, visszajutunk az ősiség pillanatához, melyet Rousseau-tól Marxig számosan tekintet-

tek a történelem kezdetének: a család ki-metsz egy földdarabot, kisajátítja, hozzáköti a generációkon át vándorló egyazon létezés (EGY KERT FÁI). A SANGHAJ–TRIESZT, 1871 ennél jóval talányosabb szöveg, egzotikus anyagok, fűszerek, szövetek, bőrok, prémekek, gyarmatárúk sorakoznak régies megnevezéseikkel. S a végén mintha megint a látomás-hoz közelítene a lista: „*Rajgók és tűzjátékszerek. Chinin. Mákony. / Fegyverek és hadilőszeretek. Kát-rány és szurok. / Lobogó posztó.*” Az esetleges egymásmellettiség rendez itt. Talán létünk *összetevőinek* listáját olvassuk a csomagoláson? „*Tükrök. Selyemgubók.... Zenélő szelenczék... Arany és ezüst paszománnyok, igaziak és hamisak...*” – ez a különös, össze nem tartozó bazár, ez a kelet-nyugati limlom, ízlés és hasznosság híján összezsúfolt kincsek garmadája, ez volna tán a történelem, kultúránk hordaléka? Vagy ne folyamodjunk ilyen tetszetős általánosításokhoz, maradjunk meg az eklektikus zsbvá-sár tárgyainak párhuzamos létezésénél?

És gyűjtögető vers az EGY VÁROS is, régóta egyik kedvencem, igazi antológiadarab (már csak antológiát kellene találnom hozzá: gombhoz a kabátot). Nem tudom megállni, hogy egézésben ne idézzem:

*„A tetők gazdag rendszere.
Hatalmas, bonyolult mérleg,
melyről nem tudni, mit mér:
az ég terhét, felhők vonulását,
vagy a Nap tekintetét.
Meg nem billenő súlyegyen.*

*És szökőkút. Az eleven víz teste.
Mint a bálna fecskendőnyílásán
kilövellt sugár – megáll az időben.
Lépcsők és pihenők. Utcaszint.
Pinceablak. Erkélyrácsra kötözött szalag.
Száradó ruhák a szél karjaiban.*

*És mély kertek arrafelé.
Összeérnek a többi kerttel.
És terített asztal a fák alatt.
De innen nem látni, mit rejt a bokrok alja,
mi van a nők táskáiban, és milyen
receptet ír itt az orvos a lázra.”*

Mi az a falrengető újság, amit Filip közöl velünk? Mi az a csak rá jellemző, csak az ő szemével láttatható jelenség, melyről itt szót

ejt? Miféle stiláris bravúr, regiszterbeli zseb-csel emeli ki ezt a verset? Ilyen kérdésekkel hiába is ostromolnánk a textust. A versben sétáló felkapaszkodik a tetőkre, szintezi, méri a várost. Azt találja, amiről mindannyian tudunk. Hogy mégis mit keres? A dolgokat rejtélyes módon egymáshoz rendelő erőt. Ami innen meg nem fogható. Távolságot tart, hogy egymáshoz nézze a dolgokat, ám épp e távolság lesz megismerése gátja. Valamit mindenképp elveszítünk: békaperspektívából szemlélődve a kiterjedést, madártávlatból alátekintve a létközelséget. Mint egy impresszionista festményen, a terített asztal vonzása, vákuumhatása beszippantana a látvány terébe. Kívül nem maradhatunk, bele kell illeszkednünk a képbe. Kintlét és bentlét, szűkösség és tágasság: az ellentmondás feloldhatatlan, a gyűjtögető konstatál, feljegyez és továbblép.

4. „...megtalálja Waldenét...”

Fontos motívumhoz jutottunk: a megfoghatatlanéhoz. A tantaluszi életérzés nagyon is karakteresen jelen van e finom rajzú líra hátterében. Mintha az említett leltárkészítő-szenvedélyben is az a megfontolalan munkál-na, hogy a foglyul ejtett számtalan részlettel együtt talán sikerül megragadni a bennük munkáló szervezőerőt, hogy a mozaik szilánkjaiban tetten érhető az ábrázolás rendezőelve is. Ez a kielégítetlen sóvárgás megjelenhet egyszerű turistakiváncsiság képében is: a félig narancsot, félig mandarint termő fa zöldes gumói még be sem érnek, a nyaralóidő máris „kitelik”, a vesszereplők sosem tudják meg, melyik gyümölcs mivé lesz (EGY FA A KOLOSTORUDVARON). Egy-egy külföldi tartózkodásból mindig a hazautazás előtti pillanat maródik be (A BÜVÁR, EGY FA), s az emlékezés szinte mániákus kényszere: „*Próbáljuk / megjegyezni, hogy aztán / hullámonként lassan elfelejtsük*” – mármint a tengert. Benső kényszer szorít rá, hogy valamit megjegyezzünk, hogy valamit feljegyezzünk a felszíni helyett, ami hivalkodóan bevésődni törekszik. Mert olykor „*a tárgyközből valami kilép. / Megindul tőle az álló óra, / és oly időt mutat, ami nincs soha*”. Aztán a telíttségérzetre tehetetlen düh, többre vágyás következik: földöntúli (?) látogatói távoztával a versalany követ ragad, „*be-zúzza háza ablakát*”. Vagyis megszünteti a saját

teret, szabálytalan módon megnyitja az ente-riórt, mely akár a lezárt identitás jelképeként is felfogható. Szánalmas, ámde nemes kitöré-
si vágy (KÁPRÁZAT).

Elérhető-e az elérhetetlen? Futó pillana-
toknál több adatik-e? Olykor, mint például az
Oravecz Imrének címzett WALDEN-VERS-ben,
igen. „Az ember... végül megtalálja Waldenét”,
ahol „a teremő tervét szolgálja minden”. Még-
sem nyúlós, mézesmázos ez az idill, nem ke-
nődik el, záróképe gyengéden, de határozot-
tan emel fel: „szobájából tisztaság tódul kifelé, az
éjbe”. A „kifordított”, jóra fordított világ, az
idea, az ideál ugyanakkor legtöbbször rejt-
tőzködik, egy-egy zavarbaejtő (mondjuk a
Paris Match és a *Life* magazin példányait tar-
talmazó) csomagban, egy kinyithatatlan széf-
ben, de ott van az írás folyamatában is, ami-
kor titokzatos megbízók édeni körülmények
között megrendelnek EGY NYÁRI REGÉNY-T:
„Üljön ki a kertbe, és szédüljön / a szikrázó nap-
sütésben. / Káprázzon szeme, elméje / élesedjen...
Mi csak annyit kérünk, hogy mindvégig napsütés-
ben / írjon, ott kinn ama kertben, szemben / a va-
kító fehér papírossal”. A repertóriumkészítés
igyekezete, az a törekvés, hogy összefoglaljuk
a bennünk összezsomósodó világot, gyakran
és egészen természetesen, ugyanakkor rejtett
és közvetett módon vezet el egyfajta transz-
cendens várakozásig. „Most minden üzenet itt /
torlódik össze” – írja egy helyütt, ám az idézet
első három szava címmé kiemelten (MOST
MINDEN ÜZENET), önálló mondattá válik, tá-
gabb kontextusba helyezi a kijelentést. A zá-
rósorok ugyanakkor a transzcendenciaél-
mény visszavonását, visszavonulását jelzik:
amilyen elevenek a várakozás pillanatai,
olyan gyorsan ki is lobban a szikra („Fekhetsz
/ az ágyba, visszafordultak látogatóid”). Ám a cso-
dáról, a valón túlról szerzett tudás megma-
rad, nem alszik ki az élmény elmúltával: „Égy
oly puha kőfal, / hogy átrepül rajta a lepke. / És
észre sem veszi, hogy kő volt, / azt hiszi, hogy füstön
át szállt, / sőt inkább csak valami homályon... és
rajövünk, hogy / a kőfal tényleg átjárható” (EGY
FŐK). Hite szerint tehát van kétféle (falon in-
neni és túli) világ, s átjárás is van közöttük.
A Nagygép (a valamikor hatalmasnak tűnő,
időközben „összement” hőskori repülő) zú-
gásával „mintha apám üzenne... valami fontosat
odaáról, amit tán nélküle / is tudok, de amit kü-
lönben / biztosan elfelejtették” (A NAGYGÉP). Filip

erénye, hogy e metafizikai pontok kíméletlen
élességgel, anyagszerűséggel rajzolódhatnak ki
versei szemhatárán, tudálékosság, hamis
eksztázis nem felhőzi őket. Tudja, amit tud,
nem tudja, amit nem tud (ezt be is vallja), s
így rávesz bennünket, hogy bizonyos dolgo-
kat átéljünk vele együtt.

5. Dokument jeszty

Mennyire nemzedéki, miként íródik be (be-
íródik-e) egy adott történelmi kontextusba ez
a nagyon is „alanyi” líra? Filip 1961-es szüle-
tésű, ám mint ritka jelentkezéseiből is kikö-
vetkeztethető, nem ragaszkodik a közvetlenül,
rajtaütésszerűen ható költészet fáklyaszere-
péhez. Ugyanakkor közömbösnek sem mond-
ható, őrzi saját (családi, országos) történel-
mét, történeteit. Nem ítélkezik, nem kíván re-
habilitálni, sem nosztalgiazni, józan, magán-
emberi pillantással tekint a háta mögé. Visz-
szaidéz, de nem szépít, s nem csúnyít bele
a filmhíradószerűen visszapergetett múltba:
„Bizony, akkor még javában tartott a ki-tudja-
hány-év, / s hogy egyszer vége lesz, nem hitte egy-
künk sem” (MEPHISTO NYÍRMADÁN, 1981.
SZEPTEMBER 8.). EZ MIND TI VOLTATOK EGY-
KOR című opusában gyűjtögetőkedvére je-
lemző kísérletképpen (a KORTÁRS MAGYAR
ÍRÓK KISLEXIKONA alapján) rendbe szedi a kar-
és kortársai által úzított foglalkozásokat.
A lista hosszú, kommentárt nem tartalmaz;
de különösen cseng, ha visszagondolunk a
FÉKEZETT HABZÁS-kötet fülére, ahol többek
közt ez olvasható: „Nem voltam újságkihordó,
pincér, rakodómunkás, képzés nélküli pedagó-
gus”, és, toldja meg, mégis „tengerészgyalogos,
földmérő vagy pásztor” gyanánt botorkál versei-
ben. Több ez a vers, mint egyszerű csíny vagy
kaland: számot vet a lehetséges pályákkal, fel-
fedi a rendkívüliben, a szélsőségesben rejlő
szokványosat (maró-író és hordár-költő), s
szerényen, hallgatólagosan melléhelyezi, még
inkább hozzágondolja a maga rendkívüli
szokványosságát. A tiszteletadás gesztusán, a
groteszk hősiesség előtti kalapemelintésen túl
tehát indirekt énmeghatározást is kapunk.

S minden harsányság nélkül, tárgyilago-
san tárul elénk a jelen is. Egyfajta történe-
lemvégi közérzet lenyomatairól önthetünk
gipszmintát nem egy szövegben: „Mi történ-
hetik még velem? / Összetéphetik a dokumentet, /
mondhatják azt, hogy einstand. / Esetleg Firsz nem

hozna teát, / ha átfagyva hazajönnénk egy temetésről” – ironizál nagyon is komolyan a MOST narrátora. A ma történelméből nála az eseti, egyedi, egyéni mozzanatok szólalnak meg csupán: ez a história mintha nem velünk történné, mintha igazából lezárult volna. Részben magunk mögött hagytuk, részben hirtudatag formájában ömlik körénk, s ha megszilárdul, „lángvágóval kell majd szét- / bontani az összeégett tömeget” (ÁTHALLÁSOK). „A holtak országa” is itt van, benne élünk, a félmúlt diktatúrája még sajog, ám MOST mozdulatlanul heverünk egy tengeralattjáróban vagy valahol mélyen, mint „jövendő fossziliák” (ELEMENTÉS). Filip nem hajszolja a történelmet, a történelmiséget, nem is menekül előle lányos zavarral – nyugalmazott torreadorként, helyben várja be.

6. Az írás állványzatai

Minden fentebb felsorolt ismérvnél fontosabb és alapvetőbb, hogy a versek működnének. Hatnak. Hogyan és miképp? Olykor a képtelenség erejével. „Csak úgy, / mintha csonkolt kézen lóg / szatyor, narancsokkal tele? / Hogy fogja megpucolni őket –” (NYERS). Találó válasz, talalós kérdés. Még egy meghatározás, mégpedig a kötetzáró versből: „Én nem akarom ugyanazt / a verset írni. A verseim egyszerű / szürke és tömör legyen, / mint az utcaő, máskor meg / törmelékes, rideg, mint / sírkövesnél a tömbről / lehulló darabok. De gyurmaszerű / is legyen néha: látsszanak rajta / formázó ujjaim barázdái” (ÉN NEM AKAROM).

Felvevőképes, fényérzékeny ez a költészet. Terhelhető. Egyetlen szóban elfér a történelem (SZAMIZDAT), egyetlen véletlen találkozásban az egyéni sorsok kibékíthetetlen idegensége (KÉT HALÁL), egyetlen képben (csigamászta gyermekarc) a gyerekkor (CSIGÁK), egyetlen magaslati sétában a metafizika (TÉR, KIOLTVA). Folytathatnánk a sort. Apró dolgokkal matatunk, s mégis érezzük, amint „dől a tiszta súly az égből” (IDEGES TÁJ).

E tömörség mellett fontos a képkalkotó fantázia. Filip cseppet sem hivalkodó, de evidenciaerővel ható társításai olyan szuggesztívek, hogy méltán írhatja: „a látvány visszazúg oda, / ahonnan fölszívta tekintetem” (ITT MÁR VALAHA JÁRTAM).

Ezt a sűrűséget érzékkel tudja oldani is. „Van aki amerikai verseket ír” – bizonyos értelemben véve olykor maga is ilyen (VAN AKI

AMERIKAI). Stílusának „amerikai” közvetlensége, beszélt nyelvi sodrása (nem véletlenül számol be egy helyütt arról, miképpen „úszott át” egy Lowell-kötetet) szinte tapintható közelbe hozza olvasójához a sorokba rejtett személyiséget.

Költészete nem penetránsan újszerű, -szagú, ugyanakkor mértéktartóan magába itta mindazt, ami a kortárs költői nyelvből számára éltető lehet. Nagy erénye, hogy még amikor a vers alapját képező konfliktus nem túl erőteljes, akkor is képes „elhelyezni” a látványt, a látomást, belevonni bennünket annak terébe. Az emlékezés sűrűsödő vizébe dermedő testre alkalmazott kép például („bogaréként mozdulatlan / úszom a borostyánban”) önmagában még nem volna különösebben eredeti, ám a környezet néhány érzékenyen felvillantott valóságeleme olyan közeget hoz létre, amelyben a nem túlságosan erős zárlat is nyomot hagy (FÜRDŐVÁROS). A kötet kevésbé intenzív, halványabb részleteit is megemeli az egészre jellemző mértéktartó sodrás.

Milyen tehát a Filip-vers? Sokféle, de leginkább pontos és tapintható: „ellenállás nélkül repül / a borzolt, puha kékben” (SZEMKÖZT). „És ezt is csak írom, miközben még / egymással küzdenek a részletek” – toldja meg ugyanott, s láthatjuk: az írott és élt világ kettősségét hangsúlyozó (gyakran utóbbi létezését tagadó) elméletek felette sem múltak el nyomtalanul. Egész ciklust szentel az írással való bajmoldásnak, ám teszi ezt a lehető legtöbb kedélyességgel, a lehető legkevesebb fontoskodással. A barkácsoló őszinte zavarát osztja meg velünk. Maga sem érti, miképpen áll egybe a vers, „hogy férnek össze / egy lapon a dolgok. / A sok önkényes részlet / a kiszámított meg a spontán”. Csak azt tudja, hogy a verset, „Mint körtét / a foglalatba, beleszavaram. / S ha jó – égni fog. / Akkor, ha kiviszem is ég. / ha rátaposok, még akkor is ég, / szétpukkan, de még / a szilánkjában is fény van” (HOGY FÉRNEK ÖSSZE). Ám Filip Tamás nem az önmagáért való írás, az önmagát író írás fölüeny és steril attitűdjét hirdeti. Poétikája nyitott (a létezőkre is) és befogadó. Tudja, hogy minden tükörkép, minden áttétel csupán, ugyanakkor hiszi, hogy „minden elsajátítható, / Elleshető a rejtelly, a lejtés, / ahogyan hullámszavak / és fodrozódnak a szavak” (A MÁSOK TAVA). Versei a világ (és önmaga) elsajátításának aktusai.

Lackfi János

„A SZABADSÁG TERE”

Bojtár Endre: Bevezetés a baltisztikába
Osiris, 1997. 316 oldal, 1280 Ft

Bojtár Endre tizenhat évvel ezelőtt megjelent tanulmánykötetéről (EGY KELET-EUROPÉER AZ IRODALOMELMÉLETBEN, Szépirodalmi, 1983) ezt írtam: „Bojtár Endre olyan elméletíró, aki az irodalmi mű értékével foglalkozik. Olyan irodalomtudós, aki Kelet-Európával foglalkozik. Eme tevékenységét paradox jelenségnek tartja. De mi ez a látszólagos képtelenség? Nem más, mint az az ellentét, amely foglalatosságának tárgyai, Kelet-Európa és az érték között feszül.” Vajon elmondható-e ugyanez A BALTI KULTÚRA A RÉGISÉGBEN alcímet viselő új monográfiáról is? Úgy látom, hogy most is megállnák a helyüket ezek a szavak, amennyiben az „irodalmi mű” helyére „történelmi tény” írnék, s a szerzőt ezúttal történésznek nevezném. Bojtár érdeklődésének homlokterében ma is a kelet-európai kultúra értékproblémái állanak, ám a hangsúly ezúttal az irodalomról a történelemre helyeződik át.

Bojtár Endre új könyve a balti népek kultúrtörténetével foglalkozik. A mű ezen belül nagy teret szentel az őstörténet témakörének. Vajon miért kezd történelemmel, azon belül is az őstörténet kérdéseivel foglalkozni egy – eddig úgy tudtuk – a legújabb kor kelet-európai irodalmára és az irodalomelméletre „specializálódott” kutató? Erre a kérdésre talán csak maga a szerző tudna kielégítő választ adni, ha ugyan van válasz, ha nem az a válasz, hogy „csak, mert úri kedve úgy kívánta” – s talán ez nem is áll távol az igazságtól. A „valóságosság és kitaláltság állapotából” sejtelmesen kibontakozó balti kultúra felfedezése ugyanis Bojtár számára önérték: boldogság, öröm. S persze csak megszorítással nevezhető újdonságnak ez a monográfia Bojtár több évtizedes életművén belül, mely – a balti történelemlről szóló két könyvvel, tanulmányok, antológiák és műfordítások sokaságával – a kelet-európai népek kultúrájának, irodalmának rendszeres, szinte elhivatott közvetítője, szolgálata. A kötet – noha több és más, mint egy szokványos kézikönyv – a baltisztika univerzális tankönyve. Rendszeres ismereteket tartalmaz a földrajzi viszonyoktól az őstörténeten át a balti nyel-

vek és népek leírásán keresztül egészen az irodalom- és vallástörténet tényeiig. Bárki, aki a jövőben ezzel a tudományszakkal kíván majd foglalkozni, ezzel a művel kell, hogy kezdje tanulmányait. Arra is gondolhatunk persze, hogy a társadalmi kérdések iránt mindig is érzékeny szerző azért foglalkozik immár csaknem harminc éve a balti népekkel, mert történelemléből a „kelet-európai kisépkekre”, köztük Magyarországra vonatkozó általános érvényű következtetéseket szeretne levonni – ahogy könyvének egyik kritikusa megfogalmazta: „a baltiak mi vagyunk”. Ez is egy lehetséges válasz, a kötet valóban bővelkedik az ilyen konklúziókban. Ha a kontinuitást keressük a régebbi Bojtár-tanulmányok és az új monográfia között, azt is megel lehetjük: „az irodalmat nem lehet egyszerűen kiemelni a történelemlből, elkülöníteni annak összes többi elemétől, s aztán úgy vizsgálni, mint tükrözőt és tükrözőtet, hiszen a könyvek cselekvő részesei a történelemlnek, visszahatnak az őket szülő életre”, vagyis: „Mutasd meg irodalomtörténeted, megmondom, milyen a történeleml” – írta 1967-ben AZ IRODALOMTUDOMÁNY ÚJABB FELADATAIRÓL szóló tanulmányában. Az irodalom folytonos átalakulását élletté, azaz történelemlmé – Esterházy Péter szavaival szólva – „az irodalom gépezetének” nevezte akkor Bojtár.

A korszakhatárok közé nehezen beszorítható balti „régiség” (a szó az angol *antiquity*, illetve a német *Altertum* jelentéstartalmát fedi) történetét tudományelméleti igényvel összegző monográfia – mely Magyarországon teljességgel újdonságnak számít – voltaképp most is ugyanennek a „gépezetnek” a működését tanulmányozza, csakhogy a mozgás ezúttal ellenkező irányú. Itt az a kérdés, hogy vajon kiemelhető-e a történeleml az irodalomból? Rendelkezünk-e olyan pozitív történelmi ismeretekkel, amelyek függetleníthetők az őket közvetítő-hagyományozó-értelmező írott forrásoktól? Eljuthatunk-e „magához” a múlthoz, avagy csupán a múltgyártás merőben irodalmi folyamatait ismerhetjük meg? Ezek a kérdések mindenütt és mindenkor, de különösen az őstörténet tanulmányozása során megkerülhetetlenek. Végigkövetve az őshazaelméletek, genealógiák és mitológiai rendszerek végtelenbe nyúló fonalát, Bojtár Endre határozottan szkeptikus

álláspontra helyezkedik. Nézeteit legtöbbször egy Komoróczy Gézától vett idézetével tudnám jellemezni: „Az őstörténet nem ténykérdés, nem igazság..., hanem... elhatározás dolga. Minden nemzet olyan őstörténetet ír vagy választ magának, amilyent akar.”

A könyv radikális szkepticizmusa, a források és a szakirodalom kíméletlen kritikája megdöbbenést és csalódást okozhat annak, aki precizen pozitív, praktikus célokra használható és megtanulandó *Einführung*ra számít. Efféle kőkemény történeti alapigazságokból – a nyelvtörténet és a csekély számú hiteles, írott forrás vitathatatlan tényeit leszámítva – „alig valamit” raktározhat el magának az olvasó. A szerző felfogása szerint minden egyéb, amit erről az „alig valamiről” vagy éppen „semmiről” gondoltak vagy írtak – és ez felmérhetetlen szó- és papírtömeget jelent – javarészt múltgyártás, történelemhamisítás, „az igazság átfestése költészetté”. Igazság és költészet, tudomány és koholmány ilyenén keveredését az angolszász „újkritika” terminológiájával élve: *fallacy*nek, vagyis tudományos csúsztatásnak nevezi a könyv. Kitűnő az a betétféjezet, mely ötletek sokaságával dolgozza fel a Baltikum titokzatos kincsének, a borostyánkőnek a történetét, bevallottan azért, mert a kő eredetéről, elterjedéséről, a borostyánkőkereskedelem útvonalairól vallott „tudományos” nézetek telítve vannak a baltisztika egészére nézve jellemző nacionalista vagy tudományos elfogultságokkal, *fallacy*-kkal. Semmi okunk sincs feltételezni például, hogy a régiségben létezett volna a borostyánkővet feldolgozó ékszeripar a Baltikumban. A leletek hiányát a helyi történetírás mégis azal magyarázza, hogy a „finomabb nemzeteknek” nem tetszettek a balti ékszerek.

A mű jelentős hányadát a téveszmék felfedése, leleplezése, fanyarul szellemes kifigurázása teszi ki. Belső logikája a *fallacy* feltárlásának logikája, igazi mondanója csak ezen a – nem épp könnyen járható – síkon közelíthető meg. Am aki szereti a szellemi kihívásokat és a gondolatok előítélet-mentes ütköztetését, az sok kedvére válót találhat Bojtár kötetében. Felfokozott problémaérzékenység és kimeríthetetlen problémagazdagosság jellemzi a kötetet, ez egyik legfőbb erénye – ugyanez egyszersmind jócskán megnehezíti

a mű megértését, befogadhatóságát. Az olvasónak komoly munkájába kerül, ha el kíván igazodni a helyes, az elfogadható és az elfogadhatatlan elméleti konstrukciók szövevényében, melyek nem mindig válnak el egymástól világosan. Vannak fejezetek a könyvben, amelyek – kézikönyv esetében meglepő módon – egyáltalán nem tartalmazznak „pozitív” információkat, kizárólag kritikai észrevételeket.

Ha tehát „ismertetni” kívánjuk a monográfiát, érdemes megkíséríteni a lehetetlent, s kiemelni a balti népek régiségtörténetét hitelesen reprezentáló „alig valamit” a különböző korokból származó, különféle szintű és tartalmú *fallacy*k tengeréből.

A „baltinak” nevezhető tudatformák közül (nyelv, folklór, mitológia) Bojtár kizárólag a nyelvnek tulajdonít objektivitást és folyamatosságot. Ebből következik, hogy számára a nyelvtörténet az az őstörténeti segédtudomány, melynek segítségével „felgombolyíthatóvá” válik az idő. Bojtár az összehasonlító indoeurópai nyelvészet, ezen belül a balti nyelvek kutatásához elengedhetetlenül fontos szlavisztika átfogó ismeretében közelít a balti ősnyelv témájához. Kétségbevonhatatlan tény, hogy az indoeurópai nyelvek családjába tartozó, ma beszélt lett és litván nyelv, valamint a kihalt, de írásos forrásokból (részben, 2300 szó erejéig) ismert (ó)porosz nyelv egy közös (kb. i. e. 2000–500 között létezett) ősbalti nyelvből vált ki. A balti nyelvek kutatását és megtanulását a múlt század elejétől fogva csaknem minden indoeuropeista kötelességének érezte. E nyelvek archaikus volta korán általánosan elfogadott tétellé lett. A XVII–XVIII. század óta szokássá vált a (letnél „indoeurópaibb”) litván nyelv összehasonlítása a szanszkrittal és a göröggel. A balti nyelvek archaikus jellege meglehetősen biztonságosan megmagyarázható. Általános nyelvtörténeti (és történeti) szabály, hogy a változások a centrumban zajlanak, s a peremvidékek őrzik az archaizmusokat. Valószínű, hogy a baltiak ősei a Kelet-Ázsiában vagy Délkelet-Európában elterülő indoeurópai nyelvterület északi peremén helyezkedtek el, s egyre északabbra húzóva kikerültek a nyelvi hatások vonzásköréből, s így őrizhették meg az indoeurópai ősnyelvet.

A nyelvtörténet módszereivel ellentmondásmentesen leírható a balti ősnyelv szétválása előbb egy nyugatbalti ágra (i. e. V. század körül): ők voltak a porosz és a pusztán említésekben ismert jatving, galind, kurs és skalv nyelveket beszélő népek ősei. A keletbalti ágon (a litvánok, lettek és a lettektől talán csak nyelvjárásnyira különböző latgalok ősei között) mintegy ezer évvel később, az V–VII. században kezdődött meg a polarizáció. Ekkor, a szlávok nyomására, ők is nyugat felé kezdtek vándorolni, s elfoglalva mai lakóhelyüket a Balti-tenger partján, ismét közel kerültek a nyugatbalti törzsekhez, akiktől ezer évvel korábban különváltak. Nagyjából ennyi az, ami a balti népek történelem előtti ősmúltjáról biztonsággal állítható.

Nyelvtörténeti módszerekkel könnyen szétválaszthatók a balti nyelvek történeti rétegei. A szókincs történeti vizsgálata, a nyelvészeti paleontológia is sok érvényes megállapítást tehet, de csak addig, amíg a nyelveket nem próbálja etnikai csoportokkal és régészeti kultúrákkal azonosítani. Ördögi körbe jut, aki az ellenkezőjével próbálkozik. J. Untermann megvilágító erejű nyelvelméleti tanulmányával szólva a történelem előtti időkben „*magán a nyelvtudományon kívül nincs olyan tudományág, amely nyelveket népcsoportokkal azonosítani tudna. Amely viszont csak azt képes megállapítani, hogy valami történt; arról azonban semmit nem tud mondani, hogy mi történt*”. Bojtár szigorúan kritikus álláspontja is hasonlóan körvonalazható: minden olyan kísérlet, amely összekapcsolja a nyelv történetének és a népek társadalmi-történelmi valóságának a síkjait, eleve kudarca iránt, de legalábbis a *fallacy* gyanújának árnyéka vetül rá.

Ennek ellenére (vagy éppen ezért) alig akad olyan kutató, Bojtár sem jelent kivételt, aki megtartóztatja magát attól, hogy valami módon összefüggést keressen-találjon a történeti paradigmák (nyelvek, etnikumok, régészeti kultúrák stb.) között – hiszen talán elmondható, hogy mind a helyes, mind a helytelen történelmi felismerések a valóság-síkok egymásba fordítása révén jönnek létre. Schliemann egyik kezében Homérosszal, másik kezében a régészésszel találta meg Tróját – ha ugyan valóban Trója az, amit megtalált. Ha jó okát látja – s ez itt a döntő, a jó ok –,

akkor Bojtár Endre is belebocsátkozik a különböző, öntörvényűnek mondott tudatformák összehasonlításába és egymásba fordításába. Kritikus hevílete persze önmagát sem kíméli, s gyakran nevezi saját eszmefuttatását „*puszta fantáziálgatásnak*”. Olyan ellentmondás ez, amely feloldhatatlannak látszik. Milyen kritériumok alapján engedhető meg mégiscsak a tudatformák egymásba csúsztatása? S milyen ismérvek alapján tekinthetők bizonyítottak az ily módon levont következtetések? Bojtár e téren ugyancsak szkeptikus, mégis fel-felcsillant egy-egy elméleti, illetve gyakorlati reménysugarat. A történettudomány „vezérlő csillaga”, legfőbb értéke – szerinte – az igazság igénye; R. Wittram szavaival szólva: az az elv, amely „*tüllép az egyszerű faktográfián, nem merül ki tények és tényálladékok valóságának bizonyításában, hanem a jelentés kategóriáját is magába foglalja, és az ehhez mért értékelést tekinti céljának*”. Jó volna persze tudni, hogyan is kell ezt csinálni. Erre, úgy tűnik, nincs igazi recept. Mindössze annyit mond a szerző, hogy a tudatformák elfogadható (?) egymásba csúsztatása *legyen* körültekintő, és *ne legyen* mechanikus vagy reflektálatlan.

Bojtár a nyelvtörténet és a régészet tényeinek óvatos egymáshoz illesztésével igyekszik megoldást találni a baltiak legősibb őstörténetének kérdéseire, vagyis a balti népek eredetének problémájára. A könyvben külön fejezet foglalkozik a balti őstörténet vonatkozásában alapvetőnek számító „venet(d)-kérdés”-sel. A magyarországi szlávok, a vendek nevében, valamint Velence városának nevében (Venezia–Venedig) is egy ismeretlen eredetű nagy ókori nép, a venetek emléke él tovább. De nemcsak itt, hanem a porosz, a litván és a lett tengerparton is számos helynév utal rájuk (északon venedeknek nevezték őket). Sok nyelvész és történész megpróbálta már értelmezni az Adriai-tengertől a Viszula torkolatáig kimutatható venetek-venedek származására és vándorlására vonatkozó adatokat. Bojtár többek között az óeurópai (vagyis őszindoeurópai) vízi nevek (hidronímiák) nyelvtörténeti elemzésére kidolgozott módszereket alkalmazva arra az eredményre jut, hogy a venetek-venedek Európa indoeurópaiakat megelőző őslakosságához tartoztak

(nagyon kevés ilyen, a baszkhoz hasonló nép és nyelv maradt fenn), nem indoeurópai nyelven beszéltek, s a Balkán felől szóródtak szét nyugaton és keleten. Az Elba és az Odera közötti területen ugyanis jókora lyuk található az óeurópai vízi nevek térképén: joggal tehető fel, hogy ezek a nevek nem indoeurópaiak, tehát venet-venedek.

Nyelv és etnikum összefüggése sohasem lehet teljesen egyértelmű, noha kétségbevonhatatlanul létezik ilyen összefüggés. A venedek előbb-utóbb mindenütt elvesztették nyelvüket, csak nevüket hagyták a bronzkor kezdetén helyükbe lépő, fejlettebb kultúrájú indoeurópai törzsekre. Északon, a Balti-tenger partján, ahol sokáig egyedül ők éltek, csak az I. évezred végén változtatták nyelvüket baltira, s önálló etnikumként egészen a XIII. századig fennmaradhattak, illetve részt vehettek a balti, a szláv, a germán és a finn törzsek kialakulásában. Hogyan? A venet-venet „örökség” problémája a könyv vallástörténeti fejezeteiben visszatér: Bojtár ott megkockáztat egy „bizonyíthatatlan” következtetést. Összefüggést keres és talál a lett folklórban igen népszerű „anyak” (az orosz Haza-anyácskához hasonló irodalmi formulák ezek: Mezőanya, Erdőanya stb.) és az „istenek anyját tisztelő” anyajogú venet nép kulturális hagyománya között, s mindezt még kapcsolatba hozza a Livóniát „Mária országa”-ként számon tartó tradícióval.

Óhatatlanul felmerül a kérdés az olvasóban: nem Maria Gimbutas régészprofesszor megtagadott szelleme kísért itt? (A szerző egykor személyesen ismerte az 1994-ben elhunyt amerikai tudóst, aki mély benyomást tett rá.) A „venet(d)-kérdés” újszerű megoldási javaslata alighanem válaszként is felfogható Gimbutas inspiratív, ám Bojtár szerint részleteiben is hibás „kurgánelméletére”. A „feminista régészetet” művelő Gimbutas a (szerinte indoeurópai) kurgánok, azaz halomsírok, illetve a (szerinte nem indoeurópai) nőszobrocskák (idolok) és más leletcsoportok értelmezése alapján vázolta fel az indoeurópai és nem indoeurópai népek történelem előtti találkozását, a nemi szerepek drámai változását, patriarchátus és matriarchátus összeütközését – beillesztve ebbe a képbe a balti őstörténetet is. A litván száрма-

zású régész-archeológiát, nyelvészetet, vallástörténetet nagy intuícióval egymásba kavaró óeurópai történelmi tablója, mint a legkülönbözőbb *fallacy* mintapéldája, külön fejezetet kap Bojtár monográfiájában.

Ahogy a nyelvészeti tények megvilágítják a történelem előtti korok bizonyos eseményeit, úgy az írás és az írásbeliség az, amely a történelemnek valódi objektivitást, „folyamatos kontextust” kölcsönöz. A história felosztását „történelem előtti” és „történelmi” korokra a hegeli filozófiából meríti Bojtár. Erre vonatkozik Karl Jaspers egyik mondása is, miszerint az ember az írás révén „szabadult meg a pusztja jelen időtől”. Néha úgy tűnik, mintha a szerző túlértékelné az írásbeliség történelmi jelentőségét. Talán persze csak a történelmi forráscsoportok különbözőségét hangsúlyozza, jól tudja, hogy az írásos források objektivitása sokszor igencsak korlátozott: többet árulnak el szerzőjükéről, a szerzetés körülményeiről és indokairól, mint tárgyukról, a balti történelemről: az esetek többségében elfogultak, egyoldalúak, pontatlanok vagy hibásak. Ráadásul: „ha megkaparjuk, akkor szinte minden mondat mögött irodalmi mintát találunk” – mondja. Mégis e szubjektív beszámolók sorozata viszonylag könnyen alakítható objektív történelemmé – mivel az állítások többnyire ellenőrizhetők.

De vajon az írások valóságosága egyben a népek és kultúrák valóságát jelenti-e? Ez a kötet történelmi tárgyú fejezeteinek fő kérdése. A könyv természetesen összegyűjti, elemzi és értékeli mindazokat a primer írott forrásokat, amelyek a balti népek történetére és kultúrájára vonatkoznak, és kimerítő beszámolót nyújt a balti népek történelméről. Az első, kétségtelenül a baltiakról szóló beszámolók az i. sz. IX. századból valók, de Bojtár számba veszi azokat az ókori és kora középkori feljegyzéseket is, amelyek *feltehetőleg* a baltiakra, illetve a „baltikumi erőtér” nem balti nyelvű népeire vonatkoznak. A könyv középső fejezetei voltaképpen a balti történelemről szóló hiteles beszámolók forráskritikai elemzését tartalmazzák. Ezek a könyv leginkább „problémamentes” – vagyis kritikamentes – részei. Bojtár higgadt, a forrásokhoz szorosan tapadó eseménytörténetet ismertet, a teljesség igényével dolgozva fel a porosz, a lett és a lit-

ván történelemre vonatkozó szakirodalmat. De vajon kikerekedik-e mindebből valamiféle „saját” balti történelem? A legjelentősebb „balti” történetírók németek (például Duisburgi Péter, Livóniai Henrik), lengyelek (például Długosz) és oroszok voltak. Kérdés, hogy miféle valódiságot kölcsönöznek ők a balti történelemnek. Az őslakos poroszokat kiszorító-asszimiláló Német Lovagrend, a lett *Undeutsch* (nem német) lakosság egészét paraszti sorban tartó (szintén német) Livóniai Lovagrend és az óriási területű, nagy hatalmú, ám gyorsan ellengyelesedő Litván Nagyfejedelemség története mennyiben nevezhető balti történelemnek? A Balti-tengertől az Azovi-tengerig terjedő, zömében keleti szlávok lakta, óriási középkori litván államalakulat – ahol sohasem jött létre saját nyelvű írásbeliség – mily mértékben volt a litvánok országa? És kik karolták fel elsőként a lett irodalmi nyelvet, a „livóniai parasztnyelvet”? Természetesen a németek, többek között a herrnhuti pietista közösséghez tartozó lutheránus papok. A lett irodalmi kultúra kialakítása és fejlesztése ezen a vidéken már korábban is a német reformáció stratégiájának részét képezte. S hol indult útjára a litván irodalom, s ami ezzel szinte egyet jelent: a litván „saját tudat”, a nemzeti önazonosság? Német területen, a Poroszországhoz tartozó, alig megyényi nagyságú Kis-Litvániában. A litván irodalmi nyelvet is német protestáns igények szerint, katolikus- és lengyelelles célzattal fejlesztették a Nemunas folyó jobb partján elterülő tájon. Itt élt és alkotott K. Donelaitis (1714–1780), a litván irodalom megteremtője, a világirodalmi jelentőségű ÉVSZAKOK ciklus költője – maga is porosz lutheránus pap. A litvánok túlnyomó többsége azonban lengyel területen élt, ahol litván nemzeti irodalmat létrehozni sokáig képtelenség, szinte hazaárulás lett volna: a litván-ság ott, a *Rzeczpospolita* részeként nem a saját történelmi drámájának, hanem a lengyel tragédiának vált szereplőjévé. Mindez már a kötet zárókérdései felé mutat: vajon mi számít „sajátnak” és mi „idegennek” a történelemben? A népek és nemzetek legsajátabbnak hitt hagyományai vajon nem idegen eredetűek-e?

„Milyen volt a lett történelem? – kérdezi Bojtár –, először keleti szláv, aztán német, majd len-

gyel, svéd, orosz s a végén egy kicsit lett.” S milyen a litván? Ezt még tömörebben foglalja össze: „A litvánoknak csak múltjuk volt.” Feltűnhet, hogy mind a lett, mind a litván nép „régmúltjának” történetét a jelenkorig vezeti a könyv. „A baltiak esetében... a régiség, amelyben mintegy egybecsúszott őskor, ókor és középkor, egyesül az újkorhoz kapcsolódik.” Önmagáért beszél az a tény, hogy a litvánok csak 1387-ben csatlakoztak a kereszténységhez, addig pogányok voltak. A dinasztiaalapító Jogaila (Jagelló) nagyfejedelem hajtotta népét keresztvív alá, miután feleségül vette Nagy Lajos magyar király lányát, Hedviget (Jadwigát). Egy személyes hangú lábjegyzetében Bojtár megvallja, hogy éppen ez a jelenbe nyúló balti ősmúlt, a „lét és nemlét közötti” illékony állapot az, ami különleges értéket jelent számára.

Ezt az értéket legkézzelfoghatóbban talán a balti mitológia hordozza. De vajon rendelkezünk-e torzításmentes ismeretekkel erről az igencsak problematikus tudatformáról? A balti mitológiai rendszerekről szólnak a könyv rendkívül kritikus hangú zárófejezetei. Láthattuk, milyen elszántan bírálja a szerző az őstörténelmi részekben a régészet megalapozatlan csúsztatásait. A mitológiai fejezetek hasonló erélytel szedik ízekre a Dumézil-követő neokomparatista mitoszkatatók és folkloristák téveszméit, akik általában a folklor önkényes interpretációja révén rekonstruálják a balti népek ősi hitvilágát. Mindmáig „ez a fő vitakérdés: a baltiak folklorja és mitológiája csak lejegyzési koráról mond valami érvényeset, vagy régebről is, és ami ebből fakad, hogy csupán lejegyzési korának dokumentuma vagy régebbi időknek is”? – teszi fel a kérdést Bojtár, s ezúttal még a szokásosnál is szigorúbb szkepszissel rostálja át a szakirodalmat. Olykor mintha azt is kétségbe vonná, hogy a folklor alkotásainak egyáltalán volnának a lejegyzés korát megelőző időkből származó történelmi rétegei; s ha ezt még meg is engedné, az iránt komoly kétségei vannak, hogy ezek a rétegek tudományos módszerekkel elkülöníthetők lennének. Pedig az efféle törekvések nem teljesen reménytelenek. Az elfogulatlan szövegkritika olykor meglepő eredményeket produkálhat. Bojtár is idéz egy olyan folklor-elemzést, amely a lett és litván népdalokban szereplő pénznemek alapján vállalkozik keletkezésük korának meghatározására. A tör-

téneti szövegrétegek tehát belső érvek alapján is szétfejtethők – elég talán itt Julius Wellhausen klasszikus biblikritikai módszerére utalnunk. Persze sohasem lehetünk eléggé óvatosak.

A hihetetlenül művelt s filológiailag szinte kikezdhetetlen konstrukciókat alkotó neokomparatistákat (V. Toporov a legtöbbet idézett szerző) a múlt századi pozitívista tudományosság örökösiként ábrázolja Bojtár. Olyan tekintélyt parancsoló tudósok ők, akikkel szemben minden kritika illetéktelennek tűnhet, mégsem csillapul az a bizonyíthatatlan érzés, hogy az „egésszel valami nem stimmel”. A pozitívista és neokomparatista elemzések végtelen gazdagságával szemben a hiteles források igen kevés információt őriztek meg a pogány baltiák hitvilágáról – igaz, hogy ez a kevés még mindig többnek tűnik, mint amit a pogány magyarok ősvallásáról tudunk.

A balti folklórt az ősmúltra rávetítő mitológiai kutatók bírálata különösen bántónak tűnhet. Hiszen ők e nehéz sorsú kis nemzetek „saját tudatát” a szovjet rendszer üldözései ellenére is ápolták, erősítették. Bojtár nem habozik ezeket a kísérleteket „*nacionalista fallacy*”-ként megbélyegezni – jóllehet ez egyben önbírálat is. Az orosz nemzetiségüket litvánra váltó Toporovék ugyanis a balti népek felemelkedéséért elkötelezetten küzdő strukturalisták. Bojtár egyébként egykori önmagát is nemzeti érzelmű strukturalistának látja.

A neokomparatisták lenyűgöző, ám megalapozatlan következtetéseinek mintapéldájaként említi Bojtár Toporovnak azt az elemzését, mely a IX. századi balti ősmúltból ismeretes temetkezési sportjátékokat, a halott vagyonáért folytatott lovasversenyeket a görög olimpiai játékok öttusájához hasonlítja. Túlzott merészség ez? Talán igen. Ám a következő oldalon maga Bojtár is elismeri, hogy a „*források gyér száma miatt is kényszerül a régiségkutató polihisztorokra, meg arra is, hogy megbecsülje azt a keveset, amit az ég adott: kénytelen minden szóból, minden betűből magyarázatot kifacsarni*”. A szerző, lévén maga is polihisztor, pontosan így cselekszik. „*Ami elfed, az egyúttal fel is fed*” – hangsúlyozza, amikor a klasszikus szöveg- és formakritika módszereivel megalkotja a balti hitvilág – számára leginkább elfogadható – rendszerét.

Ehhez azonban nemcsak a modern *fallacyk* tévútjait kellett elkerülnie, hanem ki kellett igazítania a balti ősvallásról szóló történeti források torzításait is. Bojtár Endre különösen S. Grunau XVI. századi dominikánus szerzetes fantáziadús porosz krónikájára haragszik, mely valóság és koholmány kusza keverékeként „*a szépíró és tudós híu magamutatósi vágyától*” vezérelve megalkotta a sohasem létezett „*balti pantheon*”. Ez az ál-oporosz hagyomány később kiirathatatlanul beledöntött a balti népek krónikairódmájába, és nemzeti hagyományuk szerves részévé lett. Talán érdemes itt megjegyezni, hogy lengyel krónikákat tanulmányozva ezt a tradíciót ismerte meg és dolgozta fel Szepsi Csombor Márton magyar útleír is – kis túlzással őt nevezhetnénk a baltisztika első magyar művelőjének – 1620-ban megjelent *EUROPICA VARIETAS* című könyvében, mely utazási irodalmunk klasszikusának számít. A Baltikumban (a Lengyel Királysághoz tartozó Nyugat-Poroszországban) utazgató Szepsi Csombor is beszámol a „prussiaiak” kultuszairól, Crue isten főpapjáról, Percuno, Paterimpo és Patello nevű bálványisteneiről, akik egy nagy cserfában lakoztak: „*Az fának ürességében az ő bálványoknak képében lakozik vala az ördög, mely fa sem tálben, sem nyárban levelét el nem hullatta.*” Beszél Szepsi Csombor a balti ősvallás legismertebb eleméről, a kígyókultuszról, valamint a poroszok „*apró isteneiről*”, Wurshajtóról, Svajbrathóról és Gurrhóról is.

Nos, az *interpretatio classica* vagy *interpretatio romana* alapján álló politeista hagyomány Bojtár kutatásai szerint, lényegét tekintve torz, hamis. A balti istenvilágot az olimposzi pantheonhoz hasonlóvá alakító-teremtő „valóságidegen” és többnyire alig leplezetten politikai célzatú törekvéseket kifejezett ellenszenvvel fogadja Bojtár. A baltiák valójában még akkor sem jutottak el a vallásosságnak erre a fokára, amikor a középkor kései szakaszában találkoztak és összeütközésbe kerültek a kereszténységgel. A balti hitrendszer „legkifejlettebb” formája – ha egyáltalán lehet fejlődésről beszélni a vallás vonatkozásában – a politeizmusnál fejletlenebb, de az animizmusnál fejlettebb ún. prototeizmus volt, vagyis a fizikai égboltba vetett hit. Ennek megfelelően mindössze két hiteles balti isten név említhető: a fényes égboltot jelölő *Deivas*

(ez a név a keresztény isten megjelölésére szolgált) és a borús, mennydörgős eget megszemélyesítő *Perkunas* (az egyetlen pogány balti isten).

A pogány baltiak lényegében a kereszténység felvételéig a természetvallás eredeti képzetkörében, a mágián, valamint a természeti tárgyak (például kigyók, fák, berkek, kövek vagy az örökké égő tűz) átlekésítésén és kultuszán alapuló ún. polidoxia világában éltek. A keresztény térítőik szemében mindez „babonáságot, bálványimádást, fetisizmust, mágiát-bűbájosságot..., vallásilag elítélendő, hamis más-ként gondolkodást jelentett”. A „bűnös” balti polidoxiát leleplező-megbélyegző mentalitás megnyilatkozásait Bojtár az *interpretatio christiana* fogalomkörébe vonja. Ez iránt a középkori *fallacy* iránt sokkal megengedőbb, mint az *interpretatio romana* iránt: „magam a modern neomitológusokat is az *interpretatio romana* kései alkalmazóinak tartom, akikkel szemben a történeti szemléletmód képviselői joggal támaszkodnak inkább az *interpretatio christiana* hagyományára”.

A balti pantheon fellengzős képzetei helyére tehát ebben a könyvben a szerény, ám hiteles természetvallás kerül. Z. Ivinskis szép szavaival szólva a természetet és magát az ember életét is „a dologi istenségeknek a megszámlálhatatlan sokasága szőtte át meg át, amelyeknek ugyanúgy nem volt személyes léte, mint ahogy tulajdonneve sem volt”. Az éjszaka és nappal határán, írásbeliségtől alig érintett elzártágban élő kis északi népek természetes tudatformája a folklór: az írott kultúra is vissza-vissza-fordul a megfoghatatlan és valószerűtlen szájhagyományozó tradícióba. A balti polidoxiáról írt – egyébiránt teljesen „objektív” – fejtegetésekben a szerző általános érvennyel fogalmazza meg a baltiakra vonatkozó „szubjektív” mondandójának lényegét: Egy szinte aranykori állapotban létező, megváltatlan, „néma természeti tüneményként” élő, valószerűtlen népek kínál történelmet. Ez a történelem Bojtár számára is tartogat valamit: a felfedezés, a megértés és a kíváncsiság öröme: „a szabadság terét”.

Ács Pál

NYELVÉSZETTÖRTÉNETEK

H. Tóth Imre: *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak* Savaria University Press, Szombathely, 1996. 211 oldal, 500 Ft

Máté Jakab: *A 19. századi nyelvtudomány rövid története* Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997. 216 oldal, 1148 Ft

Máté Jakab: *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai* Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998. 359 oldal, 2053 Ft

Robert Henry Robins: *A nyelvészet rövid története* Fordította Siptár Péter Osiris Kiadó-Tinta Kiadó, 1999. 294 oldal, 1680 Ft

A közelmúltig magyar nyelven nem volt átfogó nyelvészettörténet, aki magyarul próbált tájékozódni, legfeljebb résztanulmányokra (például Szemerényi, 1992), illetve gondosan annotált szöveggyűjteményekre (Telegydi, szerk., 1968, Havas, szerk., 1977) támaszkodhatott. Idegen nyelven viszonylag könnyen elérhető források voltak a keletnémet kiadványok (Amirova et al., 1980, Helbig, 1973), s a nagy világnyelvek mellett többek között románul is évtizedek óta van átfogó nyelvészettörténet (Graur & Wald, 1977). Az 1990-es évek végén viszont megmagyarázhatatlan bőséggel jelentek meg magyarul nyelvtudomány-történetek. H. Tóth Imre e tudomány történetét a görögöktől Saussure-ig, illetve a XX. század elejéig tekinti át, Máté Jakab egy-egy kötetet szentelt a XIX. és XX. századi nyelvészethez, R. H. Robins könyve (1967) naprakészre átdolgozott változatának magyar fordítása pedig szintén a görögöktől és indiaiaktól, de napjainkig tekinti át a nyelvtudomány fejlődését, s függetlenül Cser Andrásról rövid magyar nyelvészettörténetet is tartalmaz (266–286.).

A nyelvtudomány-történet legalábbis az 1980-as évektől önálló szaktudományi ágazatnak számít (Terts, 1981), s a tudománytörténeti munkák szerzői episztemológiai hozzáállásuk szerint is különböznek. A négy kötet három (Cser Andrással négy) szerzőjének kö-

zós vonása, hogy távolról sem kuhniánus szellemben ismertetik tárgyukat (bár Máté röviden ismerteti Kuhn némely gondolatát, 1997: 13–16., s főművét bibliográfiában Robins is említi, 15.), továbbá hogy – Máté Jakob esetében érthetően – előszeretettel feledkeznek meg a korai keleti nyelvészekről (a maszoréták, az indiai Pánini, a kínai Shen Yue stb.). Kuhniánus szellemben a nyelvtudomány történetét dióhéjban úgy lehetne felvázolni, hogy egy-egy új paradigma (tudományos elmélet és metodológia) a nyelvnek mindig más-más alapvető tulajdonságát helyezte előtérbe. A hagyományos filológiát és normatív nyelvészetet felváltó történeti-összehasonlító paradigma a nyelv változékonyságát, a strukturalista rendszerűségét, a generatív pedig kreativitását hangsúlyozta. Bizonyos értelemben tehát a különböző paradigmák képviselői nemcsak szemléletüket és módszereiket illetően térnek el – mégpedig gyökeresen és látványosan – egymástól, hanem tulajdonképpen vizsgálódásaik tárgya is merőben eltérő. Mindenesetre a különböző paradigmák vezérgondolatai meglehetősen triviálisak: a történeti-összehasonlító az, hogy a nyelv az idők folyamán szabályszerűen változik, a strukturalistáé az, hogy rendszert alkot, a generatív az, hogy véges eszköztárral elvben végtelen számú mondatot alkothatunk. (A nyelvtudomány korszakairól, a paradigmaváltásokról a nyelv tulajdonságaiból való eredeztetéséről: Szemerényi, 1992.)

Ami a korai nyelvészetet illeti, Robins és H. Tóth egyaránt egy-egy fejezetet szentel a görög, a római és középkori nyelvészetnek, ezután a reneszánsz és a rá következő időszak (humanizmus és reformáció), majd „*a modern kor hajnala*” (Robins), azaz „*A nyelvtudomány a XVII–XVIII. században*” (H. Tóth) következnek. A nyugati tudomány – mivel hasonló előfutárok a XVIII. század második felében és a XIX. század elején már másutt is akadnak – előszeretettel feledkezik meg Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel munkásságáról. Nem mulasztja el viszont részletesen tárgyalni őket H. Tóth (100–103.), s röviden Máté (1998: 42–43.), Cser (276.), sőt Robins (189.) is megemlékezik róluk. A történeti-összehasonlító paradigma megalapozóinak a dán Rasmus Raskot, valamint a német Franz

Boppot és Jakob Grimmet szokás tekinteni. Grimmről szólva H. Tóth Imre megemlíti, hogy „*a híres jogtörténésznél, K. L. [helyesen: Friedrich Carl, KSA] Savignynél folytatott jogtörténeti vizsgálatok ébresztették fel benne a történeti vizsgálódás iránti érdeklődést*” (110.). Ezt a mozzanatot Gombocz Zoltán (1997: 74–75., 79., 207.) és Robert Austerlitz (1991) is döntőnek tartotta a nyelvtudomány kialakulását illetően.

A XIX. század nyelvészete valószínűleg elméletileg sem egyértelműen a fossziliák világába tartozik. A konkrét elemzések körében például Paul Kiparsky mutatott rá, hogy Franz Bopp micsoda stuktúralátással, milyen frappánsan elemezte a szanszkrit igealakokat. Bopp az indoeurópai konjugációk végződéseit névmásokból és a kopula alakjaiból próbálta levezetni („agglutinációelmélet”), és ennek során a szanszkrit igealakok eredetét is vizsgálta (1816: 36–37.). Kiparsky átfogalmazása (1982: 176–177.) Bopp elemzéséről a következő:

	-(a)ya -te	
aktív <i>karoti</i> „csinál”	–	–
mediális <i>kurute</i> „csinál magának”	–	+
passzív <i>kriyate</i> „megcsinált”	+	+
kauzatív <i>karayati</i> „csináltat”	+	–

Bopp észrevette tehát, hogy egyes szám harmadik személyben a mediális és a passzív, illetve a passzív és a kauzatív közös morfológiájú.

A történeti-összehasonlító paradigmát a XX. század elején a strukturalista váltotta fel, elsősorban Ferdinand de Saussure hatásának köszönhetően, s egy sor strukturalista irányzat (a prágai és a genfi iskola, a koppenhágai glosszematika, az amerikai deskriptív nyelvészet) jött létre, melyeknek tanításai magyarul jól hozzáférhetők Antal László monumentális szöveggyűjteményéből (1981–1986). Noam Chomskynak köszönhetően a strukturalista paradigmát 1957-től fokozatosan a generatív váltotta fel, s a modern, látványos technikái apparátus (szabályok, ágrajzok, címkézett zárójelek, számozott példamondatok) generatív, talán éppen magától Chomskytól származó újítás. Máté Jakob (1998) és Robins is – nagyon helyesen – külön-külön tárgyalja a strukturalista iskolákat és a generatív nyelvészetet, utóbbi a strukturalistákat „A huszadik század első felének nyelvészete”, a generatív

vokat „A huszadik század második felének nyelvésze” fejezetcím alatt.

A látványos paradigmaváltások ellenére a korábbi paradigmák is tartják magukat: világszerte máig egyaránt művelnek hagyományos filológiát, normatív, történeti-összehasonlító, strukturalista és generatív nyelvészetet, nem beszélve olyan fokozatosan teret hódító irányzatokról, mint például a kognitív nyelvészet. Az itt recenzeált művek pedig elsősorban nem riválisai, hanem kiegészítői egymásnak. Általánosságban közülük talán Robins műve a legmegbízhatóbb, de hiányzik belőle például a bizánci nyelvtudomány tárgyalása, ami megvan H. Tóthnál (55–58.), s ugyancsak hiányzik a szociolingvisztika kialakulásának tárgyalása, ami megvan Máténál (1998: 266–295.).

Irodalom

- Amirova, T. A., B. A. Olchovikov & Ju. V. Roždestvenskij: ABRISS DER GESCHICHTE DER LINGUISTIK. Ins Deutsche übersetzt von Barbara Meier. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1980.
- Antal László, szerk.: MODERN NYELVELMÉLETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I–VI. Tankönyvkiadó, 1981–1986.
- Austerlitz, Robert: GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS A MAI MAGYAR NYELVTUDOMÁNY. In: Kiss Jenő & Szűts László, szerk.: TANULMÁNYOK A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY TÖRTÉNETÉNEK TÉMAKÖRÉBŐL. Akadémiai, 1991: 26–29.
- Bopp, Franz: ÜBER DAS CONJUGATIONSSYSTEM DER SANSKRITSPRACHE IN VERGLEICHUNG MIT JENEM DER GRIECHISCHEN, LATEINISCHEN, PERSISCHEN UND GERMANISCHEN SPRACHE. Frankfurt-am-Main, in der Andreäischen Buchhandlung, 1816.
- Gombocz Zoltán: JELENTÉSTAN ÉS NYELVTÖRTÉNET. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Szerk. Kicsi Sándor András. Akadémiai, 1997.
- Graur, Alexandru & Lucia Wald: SCURTĂ ISTORIE A LINGVISTICII. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1977³.
- Havas Ferenc, szerk.: NYELVTIPOLOGIAI SZÖVEG-
GYŰJTEMÉNY (XIX. SZÁZAD). Tankönyvkiadó, 1977.
- Helbig, Gerhard: GESCHICHTE DER NEUEREN SPRACHWISSENSCHAFT. UNTER BESONDEREN ASPEKT DER GRAMMATIK-THEORIE. Leipzig, Bibliographisches Institut, 1973.

Kiparsky, Paul: EXPLANATION IN PHONOLOGY. Dordrecht, Holland & Cinnaminson, USA, Foris, 1982.

Kuhn, Thomas S.: THE STRUCTURE OF SCIENTIFIC REVOLUTIONS. Chicago & London, The University of Chicago Press, 1962. Phoenix edition, 1964, 1970². A TUDOMÁNYOS FORRADALMAK SZERKEZETE. Fordította Biró Dániel. Gondolat, 1984.

Robins, Robert Henry: A SHORT HISTORY OF LINGUISTICS. London, Longmans, Bloomington, Ind. Indiana University Press, 1967.

Szemerényi Oswald: A MODERN NYELVTUDOMÁNY FEJLŐDÉSÉNEK A NYELVSTRUKTÚRÁBAN REJLŐ RUCÓI. *Magyar Nyelv*, 88(1992)1: 1–13.

Telegdi Zsigmond, szerk.: SZÖVEG-
GYŰJTEMÉNY AZ ÁLTALÁNOS NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ. Tankönyvkiadó, 1968.

Terts István: A NYELVTUDOMÁNY-TÖRTÉNET MINT SZAKMA. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, 13, 1981: 195–206.

Kicsi Sándor András

GYERMEKEK ÉS ISTENEK

Fischer Iván és a Budapesti Fesztiválzenekar új Kodály-lemezéről

Kodály Zoltán:

Háry János-szvit, részletek

a Háry János daljátékából,

Galántai táncok, Marosszéki táncok,

gyermekkorosok

Magnificat Gyermekkar, vezényel Szebelédi Valéria,

Miraculum Gyermekkar, vezényel Durányik László,

Budapesti Fesztiválzenekar, vezényel Fischer Iván

Philips 462 824–2

A Kodály műveiben megjelenő intonációk időnként Gustav Mahler kompozícióit idézik emlékezetünkbe – ilyen hangütés például a HÁRY-SZVIT-ben a Napóleon bukását kísérő gyászinduló. De a MAROSSZÉKI TÁNCOK még ennél is közelebbi rokonságot mutat Mahler egész esztétikai szemléletével. Nála ugyanis a népdal-, a Ländler- és a gyászinduló-allúziók ugyanazt a szerepet játsszák, mint Kodálynál a táncdallamok: „*az egykori Tündérország képét idézik fel*” – ahogy Kodály írja partitúrája előszavában. A vágyódás az aranykor után tehát kulcsszerepet kap mindkettjük művészeté-

ben, mint ahogy mindkettejüknél megjelenik a visszavágyott múltat megszépítő gesztus és a jelentől való elfordulás is.

Ez az idillikus múltkép azonban Kodály-nál sajátos többletet hordoz. Mahler műveiben ugyanis irreleváns az, hogy a megidézett múlt valóban létezett-e, és ha létezett, milyen formában; mert abban a múltban *volt* zenekultúra, s így ezek az utalások maguktól értődően épültek bele Mahler nagy szimfonikus koncepciójába. Kodály nem – vagy legalábbis meglehetősen kis mértékben – hivatkozhatott ugyanilyen nemzeti zenekultúrára; ő egy olyan aranykor után vágyódott, amelynek képét neki magának kellett megteremtenie – ezért volt számára olyan fontos ennek a nem létező kultúrának az autenticitása.

A magyar népzeneire hivatkozott, amikor autenticitásra törekedett, arra a népzeneire, amely kétségtelenül az egyetlen, megszakítások nélkül továbbélő zenekultúra volt Magyarországon. Emellett csak azokra a töredékekre támaszkodhatott, amelyek a magyar zenetörténet „magaskultúrájából” szórványosan ránk hagyományozódtak. E két autentikus forrásból született a galántai cigánybandák előtt hódoló GALÁNTAI TÁNCOK, a Marosszék múltját megidéző MAROSSZÉKI TÁNCOK, a HÁRY-daljáték sokszínű-sokstílusú világa vagy éppen a népi játékokat felelevenítő gyermekkarok. S bár Kodály nem illesztette ezt a stílusokban-gondolatokban oly gazdag világot egy a Mahleréhoz hasonló nagy szimfonikus koncepcióba, mégis egy nagyobb koncepciónak, az ő nagy *eszméjének*: az önálló magyar zenekultúra megteremtésének részévé tette.

A két táncsorozatban feltűnik, mennyire kerüli Kodály a schönbergi fejlesztés technikáját, mint ahogy a variációét is egészen másképp értelmezi. Az egymás után, libasorban megszólaló táncdallamok eleve lehetetlenné teszik a zenei fejlesztést, s mivel e dallamok nem tudnak a variáció motívumává lebomlani, Kodály ékkövekként mutatja fel őket. A variáció nem halad egyenes vonalban előre (például a HÁRY-SZVIT DAL-tételében vagy a MAROSSZÉKI TÁNCOK rondótémájában): az állandóan változó kíséret mindig más megvilágításba helyezi, más keretbe foglalja a dallamot, mintha egymás mellé helyezett miniatűrök sorozata volna. Bartók nagyon is ha-

sonlóképpen gondolkodott a népdal műzenei felhasználásáról (ő a népdalt beburkoló „zenei köntös”-ről beszélt A PARASZTZENE HATÁSA AZ ÚJABB MŰZENÉRE című előadásában); kettejük viszonya a zenéjükben alkalmazott népzenei elemekhez és ezek funkciójához azonban alapvetően más volt.

A MAROSSZÉKI TÁNCOK furulyazenéje (a második köztétel) Bartók HÁROM CSÍKMEGYEI NÉPDAL-ára emlékeztet – bukolikus hangvétele a bartóki ÉJSZAKA ZENÉJE típusossal állítja párba. Ezt az idillt azonban nem zavarja meg (vagy legalábbis nem módosítja) az emberi jelenlét, Kodálynál minden érintetlenül eredeti formájában marad meg. Talán azért, mert ezekben a kompozíciókban nem az önmagával viaskodó, önmagát elfogadni nem tudó ember áll a középpontban; mintha Kodály számára az intakt kultúra eszméje és ennek szolgálata fontosabb volna, mint maga az ember: mindig az embereknek és az emberekért komponál, de nem az emberekről és az ő fájdalmas valóságukról, ahogy ezt Bartók (és Mahler) teszi; ők ketten ugyanis tudják, hogy a vágyott „Tündérország” nem létezik. Kodály viszont nem vesz tudomást erről a tényről. Kompozícióiban azért kevesebb az emberi gyötrelém, mert ebben a művészetben csak istenek léteznek, legfeljebb még gyermekek, akik maguk is – sajátos földhöz nem ragadt állapotukban – az istenekhez hasonlatosak.

A HÁRY világa kötődik leginkább a gyermekekhez. Ezen a színpadon minden kicsiben történik – és ezt a szvitforma sem tudja feledtetni. Bábfigurák jelennek meg előttünk, akik különösképpen időnként mégis emberi módon éreznek. Kodály mindvégig egyensúlyoz a nagyság és a kicsiség, a komolyság és komolytalanság között: „igazi nagy” emberi érzésekből születik meg a DAL (TISZÁN INNEN, DUNÁN TÚL) pátosza vagy a KÖZJÁTÉK nyalka huszárainak büszkesége, de már kicsivé zsugorodik a KEZDŐDIK A MESE (élén a kvarrtal, amely egyébként a KÉKSZAKÁLLÚ homályból induló bevezetését idézi), és még kisebbé a BÉCSI HARANGJÁTÉK vagy a császári udvar világa; a legkisebb mindenestre maga Napóleon. Csodás mese ez, tele színekkel, pompával, gazdagsággal, de olyan mese is egyben, amely éppúgy szól felnőttekhez, mint gyermekekhez. Mert a gyermek in-

tenzíven éli át, valóságként éli meg mindazt, amit lát. És a HÁRY a felnőttet minden pillanatban arra szólítja fel, hogy ő maga is próbáljon meg gyermekké válni – Kodály maga is azzá válik művében.

Az ironia kezelése egyértelműen mutatja meg ezt. Páratlan stílusismeretére támaszkodva Kodály egészen kifinomult ironiával él. Gondoljunk csak Napóleon gyászmenetére, amelyet egy erotikus és a komolyzenei köztudat számára profán hangszer, a szaxofon kísér. Egy ilyen utalást azonban csak olyasvalaki ért meg, aki elegendő ismerettel rendelkezik arról, mi rejlik az elsődleges jelentés mögött; magyarul tudja, milyen gondolatkör kapcsolódik a szaxofonhoz. A gyermekközönség nem figyel fel erre a rejtett utalásra, a felnőtt azonban igen. De hogyan tud akkor gyermekké válni? Kodálynál az ilyen ironikus utalások, éppúgy, ahogy a stílusparódiák vagy a hangszerelési ötletek, valamiféle végtelen, ám közben felnőtt módon virtuóz játékoság jegyében születnek. És ez a játékoság nyújt olyan érzéki élvezetet, amelynek révén a legfelnöttebb hallgató is gyermekké lesz.

Fischer Iván hallhatóan nagy kedvvel veti bele magát a Kodály-kompozíciók vezénylésébe. A GALÁNTAI és a MAROSSZÉKI TÁNCOK előadása például azért sikeresebb a Fesztiválzenekar egy korábbi CD-jén hallható Bartók-kompozíciók: a MAGYAR KÉPEK, a ROMÁN NÉPI TÁNCOK vagy a MAGYAR PARASZTDALOK előadásánál, mert – szemben a bartóki „realizmussal”, amely úgy akarja visszaadni a népdalt (legalábbis ezekben az átiratokban), mint ahogy az eredeti formájában él és megszólal – a Kodály-művek valóban romantikusak. A két táncfűzér sokat köszönhet Brahmsnak: újból és újból előtűnnek az ő örömeinek, cigányos hangütéseinek emlékfoszlányai. Érdekes módon még a torz megjelenítése sem olyan fontos Fischer számára, mint az például Bartók-felvételein mindig is az előtérbe kerül – ő maga is gyermekké válik, amikor Kodályt vezényel, mert tiszta szívvel tud közeledni hozzá; élvezzi a zenét, és örül ennek az élvezetnek.

Mit is élvez olyan nagyon? Például a nagy romantikus kitöréseket, a pátoszt, az égbe nyíló, áradó dallamokat, a drámai unisonókat a MAROSSZÉKI TÁNCOK rondótémájában,

a HÁRY-SZVIT KEZDŐDIK A MESE- és KÖZJÁTÉK-tételében vagy a GALÁNTAI TÁNCOK sirtódallamában. És ugyanilyen örömet szereznek neki a feszes magyaros ritmusok (főleg a szinkópák) vagy az elegáns verbunkos karakterek, például a KÖZJÁTÉK-ban vagy a GALÁNTAI TÁNCOK-ban; a népzenei előadásmódból átvett düvő érzékeltetése (a HÁRY KÉT CIGÁNY-jelenetében ő maga játssza hegedűn a kissé sánta kvinteket!); a szünetekkel való játék a GALÁNTAI TÁNCOK második táncában; valamint a makulátlanul megszólaló virtuóz-barokkos Spielfigurok a GALÁNTAI TÁNCOK hosszúra nyúlt strettájában; az ütőhangszerek játékos és gazdag ellenpontja a HÁRY-SZVIT BÉCSI HARANGJÁTÉK- és A CSÁSZÁRI UDVAR BEVONULÁSA-tételében. Külön figyelemmel fordul az olyan nagy csinnadratták, mint a HÁRY a LUCIFEREN-tétel vagy a MAROSSZÉKI TÁNCOK heroikus csúcspontjai felé, és minden pillanatban bátran vállalja és megmutatja a művek sajátos „korszerűtlen” vonását: a tonalitást.

Éppen ezért kap interpretációjában kiemelt szerepet az a néhány pillanat, amikor Kodály feltöri e meghatározott tonális burkot. Fischer a GALÁNTAI TÁNCOK strettájában többször is éles határt von a fúvós- és vonósok váratlan hangnemi váltásai közt – olyanformán, mint ahogy egy filmben egy képet hirtelen vágás után egy másik követ. De még ennél is fontosabbak számára a különböző ironikus pillanatok, mint a HÁRY-ban AZ ÖREGASSZONY PORTRÉJA vagy a NAPÓLEON CSATÁJA, továbbá a GALÁNTAI TÁNCOK strettájának csúfondáros megakadásokkal illusztrált trió jellegű szakasza; ezek Kodály műveiben mindig is az atonális, vagyis a csúf megjelenítésére adnak alkalmat.

Hogy Fischer Iván ennyire plasztikus tudja megvalósítani elképzeléseit, abban nagy szerepet játszik a zenekar nagyfokú koncentráltasága. A fúvósok ugyan még mindig nem tud olyan színgazdagsággal megszólalni, mint a dús hangzású vonósok (bár a GALÁNTAI TÁNCOK kezdetén megszólaló klarinétszóló nagyon szép), a beszédszerűség, az akcentusok sokfélesége, Kodály előadási utasításainak pontos követése, az ívek, hangpárok, legatók és staccatók precizitása artikulálttá s közben mégis egységessé formálja a zenei folyamatot.

Az új Kodály-lemez, amellyel a Budapesti Fesztiválzenekar és Fischer Iván meglepte a zenekedvelőket, mi tagadás, hiányt pótol. Kodály műveinek, éppúgy, ahogy a magyar zenei múlt nagyjai kompozícióinak, meglehetősen mostoha a sorsuk: ritkán szólalnak meg, felvétel pedig még ritkábban készül belőlük. Fischer Iván természetesen külföldre is kacsingatott a lemez programjának összeállításakor. A kísérő füzetben be is vallja e népszerűsítő szándékot: azért került a zenekari és hangszeres kompozíciók közé két gyermekkar három felvétele, hogy az egész világ hallhassa, milyen gyerekkórusok működnek hazánkban. Én mégis úgy érzem, a lemez legfőbb értéke nem a gyerekkarok kvalitásaiban rejlik. Ugyanis nem vagyok meggyőződve róla, hogy a Kodály-kórusok csak megközelítően is helyes-elfogadható interpretációjában részesülünk a lemez hallgatásakor. Inkább mutat rá a három felvétel hazai kórusaink típushibáira: a belső ritmikus pulzálás hiányára, a bizonytalan indításokra és a még bizonytalanabb intonációra, a mesterséges-mesterkelt hangszinre és a fantáziátlan, a gyermekek világtól távol eső előadásmódra. Úgy hiszem tehát, hogy az új CD legfőbb erénye elsősorban Kodály hangszeres műveinek kiemelkedő technikai színvonalú kivitelezésében, valamint művészi céljainak, az eszmének megértésében és megvalósításában rejlik.

Dalos Anna

A HOLMI POSTÁJÁBÓL

A COMPLAINTE TARDIVE-RÓL

Válasz Bartócz Ágnesnek

A *Holmi* múlt számában Bartócz Ágnes éles hangú olvasólevélben rontott neki József Attila verseiből készített és a Balassi Kiadónál megjelent francia átültetéseimnek (COMPLAINTE TARDIVE, 1998). Fejemre olvasta néhai Gara László barátom szavait, melyek sze-

rint „*versadaptációnál az a legfontosabb, hogy a költői mű lényegét vigyük át egyik nyelvből a másikba*”. (Elnézést, amiért a bírálóm fordította francia mondatot a magyar nyelv szelleme szerint fordítottam újra.) Ezzel az erővel engem is idézhetett volna: „*Sem a puszta tartalom, sem a puszta forma nem az, amit egyik nyelvből a másikba át kell tennünk: egyszerűen a versnek kell egy másik nyelvi, szemantikai és hangzásbéli közegben újjászületnie... Elkerülhetetlen persze, hogy itt-ott meg ne alkudjunk, de csak miután gondosan mérlegettük, mikor mi a fontosabb, hogy az említett megalkuvás sose történjék a szóban forgó költemény lényegének, más szóval varázsának rovására.*” (Utószavamból.)

Egyidejű szó szerinti és formai hűséget csak a mesterséghez mit sem konyítók kérhetnek számon a műfordítón. A költői hang, lélegzetvétel és verszene visszaadása fontosabb a tartalomhoz göröcsös-mereven tapadó hűségénél; sőt mindig a tapadó fordítás a leg-hűtlenebb. Lásd Weöres mottóját: „*Az, mégsem az.*” Vagy vegyük a gyakorlott versfordító Jean Roussettel intelmét: költészetben „*a tartalom olykor távol van attól, hogy övé legyen az elsőség*”. Magyarán nem egy-egy jelzőhöz (pl. „*komoly*”) kell hűnek lennünk (erre több szó is kínálkozik a franciában), hanem a teljes József Attila-i dikcióhoz, melynek formai elemei megkövetelik a lehetséges szinonimák közti állandó választást.

Bírálóm szerint csakis anyanyelvünkre fordíthatunk, az ellenkező irányú fordításnak nincsenek hagyományai. Függetlenül attól, hogy vállalkozásom korántsem előzmények nélkül való, megkérdem: az 1890-es évekig volt-e hagyománya a biciklin való közlekedésnek? Ha valami korábban nem létezett, akkor már nem is lehetséges? Vajon miért szorított rá – FEKETE ZONGORA-fordításom olvastán – a vitathatatlan tekintélyű François Gachot arra, hogy azonnal álljak neki nagy léptékben műfordítani magyar költőtársaimat? Így aztán negyed évszázad óta többé-kevésbé rendszeresen publikálom francia és belga folyóiratokban századunk magyar költőit, Adyától az ifjakig.

Bírálóm kifogásolja, hogy átültetéseimben sok a „*lomha participe présent*”. Talán meg fog lepődni, ha fölvilágosítom: ezek zöme egyáltalán nem „*participe présent*”, hanem „*géron-dif*”. Annak pedig, hogy ezek „*lomhák*”, épp

annyi értelme van, mint annak, hogy sorátvetéseim (enjambement) „ólomlábuak”.

De lássuk, mi az, amiben igazat adok Bartócz Ágnesnek. A „s csak képzetet lehet feledni” sor megoldásával én sem voltam kibékülve, találtam is rá (sajnos, *post festa*) jót: „*que les seuls faux-semblants s'oublient*”. Úgyszintén elfogadom, amit „a tócsa ideges barom” sorról ír bírálóm; meg is változtatom a sort, így: „*la flaque: une bête irritable*”. Továbbá: a KÜLVÁROSI ÉJ végén rimhelyzetben szereplő „*hargne*” valóban inkább harapós kedv, mogorvaság, mintsem komolyság, de nem éreztem a vershelyzettől idegennek. S ezzel nagyjából végére is értem annak, amiben egyetértünk. Mert például a SZÜLETÉSNAPOMRA rimeit illetően már korántsem. Az argóból mára már populáriszá szelidült „*mec*” (fickó) szó, melyet már Apollinaire is nyugodtan használt a századelőn, aligha zavarhat bárkit is, ha belegondol, hogy itt egy *diák* (na jó, volt diák) gúnyolja extanárát. Egyébként ez is olyan vers, ahol a rimes fricskajáték megfelelő visszaadása a fontos, nem a szó szerintiség.

Nincs értelme minden részletre kitérnem. Van azonban Bartócz Ágnesnek egy kérdése, melyet lehetetlen nem megválaszolni. Íme: „*A nyelvvizsgákon és a kitüntéseken kívül*

mi bizonyítja tehát egy magyar anyanyelvű adaptáló idegen- és magyarbeli ismeretét?” Nos, nyelvvizsgát nem tettem soha, hacsak HAJNALI RÉSZEGSÉG-fordításom nem tekinthető annak, vagy kitűnő francia pályatársam, Gérard Bayo közlése, hogy általam szerette meg Kassákot, Weörest, Kálnokyt, Tóth Krisztinát stb. stb. Kitüntetést hazámtól (az ám!) nem kaptam (csupán a belga királytól). Illetve tán kitüntetésnek tekinthetem a francia nyelven írt első kötetemért (HEURES FAUVES) az 1985. évi rodezi Költészeti Biennálén egyhangú szavazással nekem ítelt Claude Sernet-díjat is (melyben soha más nem francia anyanyelvű költő nem részesült).

Egyébiránt én nem „*reINETTE*”-et írtam a NÉMETH ANDOR című vers fordításában (ahogy Bartócz Ágnes idézi), hanem „*rainette*”-et, tehát nem almafajtát, hanem levelibékát...

Végül ami magyar nyelvismeretemet illeti, furcsa, ha ezt olyasvalaki firtatja, aki nem ismeri a különbséget a *kicsattanó* (arc) és a meggynek a túltelítettségtől fölhasadt, *kicsattant* ajka közt.

Mindazonáltal bírálóm megjegyzései közül a kevés jogosat is őszintén köszönöm.

Timár György

RÁKOS SÁNDOR

1921–1999

A háború után a keleti végekről érkezett a főváros irodalmi életébe, országos hírű állami és egyházi iskolák, netán már az egyetem volt növendékei közé. Kisiskolás korában paraszti sorból fölemelkedett református kántortanító apja keze alatt tanult Kálmánházán, ahol megszületett: a helységet meglelem a térképen feleúton Hajdúnánás és Nyiregyháza közt. Nevelte a többé-kevésbé érintetlen természet közelsége és archaikus magatartású nagyszülők mintája, akik maguk is szinte még a természetből szakadtak ki. Az emberélet legérlelebb idejét ugyancsak a Tiszántúlon, egy városi gimnázium diákjaként töltötte, bizonyára jóra való és talán lélekindító tanárok gondozásában. Mivel vegyes házasságból született, anyja kirekesztettsége őt is sújtotta: a vészorszak hosszú heteiben nádasban, zombékok közt bujdosva élte magáévá a tragikum fenyegetettségét. A hadak végén nyiregyházi újságírótanoncként tapasztalhatta, mit is jelent a szenzáció az isten háta mögött élőknek.

Emlékezetem szerint 1946-ban jött Budapestre. Akkori feleségével egy padlásszobában lakott bibliai szegénységben. Megismerte nemzedéktársa- it, elsősorban az *Újhold* körében. A mindössze hét számot megért *Újhold* folyóiratban kétszer is megjelent, tehát megbecsülték, mégis érzékelhette az övétől eltérő költői felfogásukat, kinek a pusztán érzelmeken túl fürkésző intellektualizmusát, kinek a valónál beszédesebb álmok kifejtésének poétikáját, kinek meg egy főntebb világot sejtető folyamatos látományát a tapasztalatról. Ők Rákos Sándorban a közvetlen benyomások alanyi hevületű lírikusát, a jelenségek, tárgyak, színek énekesét észlelték, és hiányolván akkori műhelyéből a poétikai meggondolásokon sarkalló világmagyarázat igényét, kissé elkésett romantikusnak nézték, helyét gondolatban a nemzedéki kör távolabbi pontján jelölték ki. Pedig robbanó erejű dikciója, nem utolsósorban Füst Milán példájának mellékútján, az avantgarde-nak a kollektív tapasztalatot tág lélegzettel kizengető poétikáján is mindinkább gazdagodott, mivel alkalmasint a szociális lázongásban saját szegénységének, társadalmi peremléteinek képét fedezte föl. De mindenekelőtt túllépett a lírai magánbeszédre, jóllehet alanyi ihletének számos párját ritkító, hol idilli, hol himnikus szépségű szerelmes, sőt erotikus vers köszönheti születését. Léven korai és maradandó élménye a Károli-biblia gyökeres, csupa erő nyelve, *százhusz égőnyi fojtott lobogását* már pályája fölívelő szakaszában olyan, az érzékletességet és látomásosságot kinyilatkoztató remekekben teljesítette ki, mint a SZEGÉNYEK VONULÁSA. Ugyanakkor festő barátainak szemléletes, egyszersmind szakadatlan formateremtő látása is ösztönözte, ahogy ezt a SIRATÓ drámai parafrázisa, valamint a HARC A MADÁRRAL megjelenítő látománya példázza.

Szerencsétlen életkörülményei tragikus fölfogását mélyítették el. Második házasságának viszontagságai ideggyógyintézetbe juttatták, holott csak túlérzékeny volt, mint te meg én vagy ő. Elbeszélése szerint a zárt osztályon

verték, hideg vizes lepedőkbe csavarva fékeztek csupán szabadulási vágyát. Otthontalanként lépve újra a világba, vidéki unokahúga fogadta be, aki bicsérdistaként sokáig, egy évnél mindenképp tovább kerti veteménnyel, gyökerekkel táplálta. Miután föltornászta magát ismét a fővárosba, anyjával élt egy apró lakásban, ahol magam is láttam immár a múlt század elejének szűkölködőire jellemző rézgombos ágyat, melyben akkortájt aludt.

Művészetének nagyszerű földúsulását egy nyaralás alkalmából a GILGAMES-eposz véletlenül megismert német nyelvű kiadása hozta meg. Meste-reiben mindenki önmagára döbben. Aki ifjúkorában a végeken egy tömbből faragott emberi magatartásformákat ismert meg, és ott a tenyészvilág meg a négy elem testi közelségét tapasztalta, az a GILGAMES-ben az esendőség istenülését, a fenségesnek a naturálissal elegy groteszkségét élvezhette, a sumer-akkád szertartásénekek a véghelyzetek szakrális nagyságának költői igehirdetésére, utóbb az óceániai népköltészet az ősi folklór olykor ritmikus, gyakran elementáris versbeszédének átmintázására buzdították. Ő maga azt vallotta, ókori és ősköltészeti fordításait saját verhangja éltette: átültető munkásságát ezért is nevezhetjük inkább ráismerő találkozásnak, mint hatásforrásnak, költészetét a valóság már-már mitikus szemléletének, ünnepi megjelenítésének.

Ahhoz azonban már a műhely mélyreható tudása kellett, hogy az álarcos lírában az esztétikai ellentétek ütköztetésére-rokonítására, különböző korok és korosztályok szembesítésére ocsúdjon. Ha olvasói eleinte a jellemfestés vagy a szerepjátszás hagyományos magatartásformája újjáéneklőjének hitték, a TÁRSASMONOLÓG-kötet ráébreszthette őket, hogy a költő a maszkok más-más élethelyzetében modern, legújabb kori szertartáskönyvet ír, ezt az alkotói gesztust pedig egy vérbő egyéniségnek az élet farsangi természetéről kialakított víziója hívta világra.

A hatvanas években sorsa mintha vadászati tilalmat mondott volna ki rá. Újabb házasságában egyensúlyra lelt, franciaországi útján szemhatára tárgult, noha a hely varázslatából nem a gall civilizáció műemlékei és remeklései ragadták meg elsősorban, hanem panteizmusra hajló, heves alkatához híven a *teremtés nagy eposza*, tenger és föld pörpatvara igézte meg BRETAGNE SZIKLÁI előtt. Itthon sikerült a Duna-kanyarban egy tuszkulánusra szert tenniük, bár a zebegényi kert itt-ott csak képzetekkel, egy-egy motívummal árnyalta alapvetően drámai életfölfogását. Maszkjait odahagyva az évek tükrében öregedő arcvonásainak maszkjára riadt. Számvető bátorsággal mutatott egyéni romlásában a groteszk elemekre, és álarcos versein csiszolt iróniáját önkínzó művészettel fordította öniróniává, farsangi szemléletét az emberélet húshagyókeddjének őszikéivé. Amikor azután a súlyos betegség leteperte, utolsó négy esztendőjére ágyhoz szegezte, elembertelenített helyzetét a hiteles költő megszállottságával tette verseinek tárgyává. Még önnön *facies hippocraticá*ját is vállalva tragédiájából búvölt elő magas költészetet. A testi-lelki megpróbáltatáson túlelmerkedve a fölesküdött írástudó útmutatását hagyta ránk.

Rába György